

1908

ԱՐԱՐԱՏ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

✕

ԲՈՎԱՆԿԱՌԻԹԻՒՆ

Դ Ե Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր 1908 թ.

1. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ.	1055-1062
ա. Հեռագիրներ.	.
բ. Քաղաքապետ յորագրութեանց Սինոդի.	.
գ. Ամուսնալուծութիւնը.	.
2. Պատգամաւորները խորհրդակցական ժողովը	1063-1068
3. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ.	1088-1089
4. ԴՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.	1090-1145
ա. Մոզեռն մարդը և քրիստոնէութիւն Մ. Խ.	.
բ. Գիւղական քահանայի մասին Ս. Բ.	.
գ. Ուրուագիծեր Ա. Արեղեան	.
5. ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ.	1116-1140
ա. Ձեկուցումն	.
բ. Գիւղական դպր. Ա. Վիճ 1907 թ. Մ. Վ.	.
գ. Ընդ. ցար. ցանց Ա. Վիճ.	.
դ. Նախահաշիւ ընդ. դպր. Ա. Վիճ.	.
6. ՅՈՒՆԵԱՆՆԵՐ.	1141-1144
ա. Աղբիւրի 25 ամեակը	.
բ. Վարդի 25 ամեակը	.
գ. Տ. Սիւրանոյշի 35 ամեակը	.
7. Անտեղի ղրախօտութիւն	1144-1145
8. ՏԱՃԿԱԶԱՅՔ.	1146-1150
ա. Իգմիւրեան պատր. կոչը	.
բ. Քաղաքապետ աղդ. ժող. որոշումները	.
գ. Օսմ. խորհրդ. բացումը	.
դ. Հայոց ծերակուտանք.	.
ե. Հայոց ղինւորագրութիւնը	.
9. ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ.	1154-1156
ա. Սոսկալի երկրաշարժը	.
բ. Ռուսաստանի կանանց համագումարը	.
գ. Հայաստանը և Պապը	.
10. Նամակներ խմբագրութեան.	1157-1161
11. Խմբագրութեան պատասխանը	1162
12. Յայտարարութիւններ	1162-1164

Ա. Բ Ա. Բ Ա. Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՑ

Ս. ԷԶՄԻԱՆԻ

—
1908—ՌՅԾԷ

Տարի ԽԱ.

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Համար ԺԲ

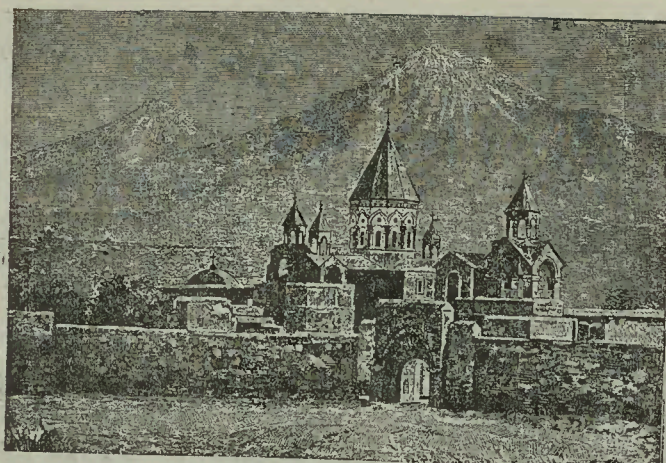
Ս. ԷԶՄԻԱՆԻ

Ելեհաւարժ Տպարան Մայր Արան

Հ ր ա մ ա ն ա լ

Ա Մ Ե Ն . Տ . Տ Ե Ղ Ա Կ Ա Լ Ի

Հայրապետութեան Հայոց

ՊԱՇՏՈՆ Ա. ԿԱՆՔ

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

Տիֆլիս. ՆՈՐԻՆ ՄԵՆՈՒԹԵԱՆ ՓՈԽԱՐՔԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ԿՈՄԻ
ՎՕՐՈՏԻՈՎ—ԴԱՇԿԱՎԻՆ.

Խորապէս վրդովուած Բեռտարաբրայի պատգամաւորի
Պետական Գումայում արած անվայել յարձակումից, ամ-
բողջ Հայ հոգևորականութեան և իմ կողմից յայտնում եմ
Ձերդ Պայծառափայլութեան մեր անսահման յարգանքնե-
րը և խորին ցաւակցութիւնը: Ամենաբարձրալի օրհնու-
թիւնը թող լինի Ձեր, ամենայարգելի Կոմսուհի Ելիսաւե-
տագ Անդրէհէայի և ամբողջ ընտանեացդ վրայ: 21 դեկտ.
1908 թ.

Տեղապահ Կաթողիկոսի ամենան Հայոց

Դեւոյ Արեւակիսկոպոս Սուրենեան

Էջմիածին, Դեւոյ Արեւակիսկոպոս Սուրենեանին

Շնորհակալ եմ Ձեզանից և Հայ հոգևորականութիւ-
նից ինձ և իմ ընտանիքիս օրհնելու համար: 22 դեկտ.
1908 թ.

Գեներալ—Աղիւտանտ ՎՕՐՈՏԻՈՎ—ԴԱՇԿԱՎ

Պետերբուրգ. Պ. Նախարարին Ներքին Գործոց Ստատս—սեկրետար Սաօլիպիևին.

Պետական Դումայում Բեստարարիայի պատգամաւորը ամբիոնից նեաել է հայ հոգեւորականութեան և իւր հօտի հասցէին անջատական ձգտումներն և յեղափոխական միտումների մեղադրանք:

Բոլոր ուժով բողոքելով անմայիլ յարձակումների դէմ, որ թոյլ է տուել ժողովրդական ներկայացուցիչը ամբողջ երկրի առաջ, համարձակում եմ Ձերդ Բարձր Գերագանցութեան ուշադրութիւնը հրաւիրել յայտնի պատմական փաստերի վրա, որոնք ապացուցանում են Բարձր հոգեւորականութեան և նրանց ղաւակների—հայ ժողովրդի—անպայման անձնուիրութիւնը դէպի Մեծ Հովանաւորողը քրիստոնեաների արևելքում, դեռ նախքան հայոց ուշխորհի Ռուսաստանին միանալը:

Այդպիսի մեղադրանքներն ու անփաստ յարձակումները ՆՈՐԻՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ Կովկասի Փոխարքայ Վօրճեցով Դաշկովի դէմ, որ իր իմաստուն, մարդասէր կառավարութեամբ գրաւել է Կովկասեան ազգաբնակչութիւնների ընդհանուր սէրը, խորապէս վիրաւորեցին հաւատարիմ հայ հոգեւորականութեան զգացմունքները: Որպէս վերջինս ներկայացուցիչ պարտք եմ համարում խոնարհաբար խնդրել Ձեզ արկանել առ ոտս ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ, Ինքնակալ Խնամակալի հայ եկեղեցու յուզուած անուհիման սիրով բազմաթիւ և անձնուէր սրտերի զգացմունքները առ Մեծ Ռուսաստանի փառապանծ դահի Միապետները. 21 դեկտ.

Տեղակալ Կաթողիկոսի ամենայն հայոց

Գեորգ Արքեպիսկոպոս Ասրեկեան.

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ՅՕՐԱԳՐԱՅ ՍԻՆՈԳԻ

— Ի 6-ն հոկտեմբերի Սինօդ առեալ ի նկատ զեւթէս քահանայք շրջանին Ապարանայ միանգամայն ա-

ՄԵՐ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

Ներկայ 1909 թուին «Արարատ» ամսագրի բաժանորդներին Ամենապատիւ Տ. Տեղակալի թույլտուութեամբ կուղարկուի ձեռագրաւ իբրեւ պարգև Պօղոս պատրիարքի Սուրբ գրքի մեկնութիւնը «ԶԱՆԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆԳ ԴԱՐՈՒՅ» երեք հատոր բաղկացած 1828 երեսից, որ հատով վաճառելիս արժէ 2 ռ. 80 կ.: Այն բաժանորդները, որոնք կցանկանան յիշեալ եռահատոր գիրքը ստանալ, պէտքէ ուղարկեն միայն պօստի ծախքը 60 կ., որ կարելի է ուղարկել մարկաներով Տպարանական վարչութեան հետեւեալ հասցէով.

Զւմիածսւռ. Тупографическому Комитету

Այն քահանաները, որոնք չեն կամենալ պօստով ուղարկել ճանապարհածախքը, կարող են յանձնել գործակալներին կամ հոգևոր Պառավարութիւններին, որտեղից և կստանան եռահատոր գիրքը:

պաշնորհ և անզօր գտանին ի վարումն պաշտաման գործակալութեան տեղի տալով յաճախ այլ և այլ զեղծմանց քահանայից և նոյն իսկ երբեմն ինքնին կանխելով ի նոյն մեղս ի վնաս շահույ Մայր Աթոռոյ, ուստի հրամայեաց առաջագրել Փոխ-Թեմակալին Հայոց Երևանայ արձակել զԽորեն քահանայ Մկրտչեան ի պաշտամանէ գործակալութեան Ապարանայ, կարգելով յայն պաշտօն զմինն յազատ միտքան վարդապետաց Մայր Աթոռոյս: Հ. 735.

— Յ 8-ն նոյն ամսոյ Սինօզ լուեալ զբողոք պ. Կ. պ. Պրօկուբօրի և առեալ ի նկատ զանվայել վարմանս Գրիգոր ա. քահանի Սուքիասեանց ի գործի մեղադրանաց Վահան քահանայի Մամիկոնեան և զանպատկառ հայհոյ յաբանութիւն նորա զհոգեւոր իշխանութենէ, ի նամակին, զոր առաջի արարեալ է Մատթէոսի Շահպաղեանց, հրամայեաց զրկել զԳրիգոր ա. քահանայն Սուքիասեանց ի քահանայագործութենէ եռամսեայ ժամանակաւ և առնփել ի վնաս Գեղարդայ յապաշխարութիւն: Հ. 771.

— Ի նմին աւուր Սինօզն հաստատեաց զեղբակացութիւն կոնսիստորիային Շամախուոյ, որ վասն արկաներոյ զԳեղորդ քահանայն Աւագեանց Մէյսարի զեղջ ընդ հընգիտասան ռուրլի տուգնօք յօգուտ արկեղ որոնց և այլեաց հոգեւորականաց թեմին, ի պատճառս չճանաչելոյ զպարտիս իւր վասն կանոնաւոր գործադրութեան արձանագրական մատենից. հակառակ վերջին ազդարարութեան կոնսիստորիայի դարձեալ թոյլատրեալ է զմիւսնոյն օրինազանցութիւն թողլով բոլորովին առանց զործադրութեան զչափաբերական մատեան եկեղեցւոյն Մէյսարի զեղջ յընթացս ամբողջ 1907 ամի: Հ. 743.

— Ի 10-ն նոյն ամսոյ Սինօզ լուեալ զյայտարարութիւն Մեսրոպ արքեպիսկոպոսի Սմբատեան միաբանի Մայր Աթոռոյ, որով յայտնէ եթէ Գարեգին ք. Ասրիան Մոզդոկ քաղաքի ի «Մշակ» լրագրի ի 25 մայիսի տարւոյս № 115 ի յօդուածի, կաթուղիկոսական հարցի շուրջը, անուանէ զմիաբանութիւն Մայր Աթոռոյ «Կոյր», հրա-

մայեաց զԳարեգին ք. Ասրեանց արկանել ընդ եկեղեցական ապաշխարութեամբ առ զրանն եկեղեցւոյ յընթացս երկուց եօթնեկաց: Հ. 759.

— Ի 13-ն նոյն ամսոյ առ առաջադրութիւն Տ. Տեղակալ Ատենապետի Սինօզն հրամայեաց յայտ առնել նորին Ամենապատուութեան եթէ որպէս երևի ի զործոց հաշուարարական մասին Սորին, գանձարան Մայր Աթոռոյ յետ վերաւորելոյ աւագակաց զգանձապահ Համազասպ վարդապետն, յառաջին նուագի բացեալ է ի 16-ն սեպտեմբերի տարւոյս ի ներկայութեան ամենայն անդամոց Սինօզիս: Հ. 763.

— Ի նմին աւուր Սինօզն զԳիւլթափայ և Խաթուհարիս հօղոց, որք ի Վաղարշապատի, աճուրդն կայացեալն յ9 հոկտեմբերի տարւոյս, հաստատէ ի վերայ Սըմժատայ Զաքարեան հնգամեայ ժամանակաւ, ի տարին 5405 ռ: Հ. 764.

— Ի 15-ն նոյն ամսոյ Սինօզն հրամայեաց միջնորդել առաջի նախարարութեան Ներքին Գործոց ըստ մտաց 1214 յօդ. 1 մ. XI հատ. Օր. զի ընկալցի զբարձրագոյն հաճութիւն վասն ընդունելոյ ի սեպհականութիւն աղօթատան Հայոց Խարկովի զնուիրաբերեալն ի Գրիգորէ Դաւթեան զտուն, ազատ կացուցանելով զաղօթատունն յամենայն հարկաց և ծախուց, որ վասն հաստատելոյ զօրինական կալուածագիրն: Զվճռոյս տալ տեղեկութիւն կոնսիստորիայի նոր-Նախիջևանի և Բեսսարաբիոյ: Հ. 765.

— Ի նմին աւուր Սինօզ լուեալ զմիջնորդութիւն կոնսիստորիայի Հայոց Վրաստանի համեմատ վճռոյ ծխական Ժողովոյ Տափի Թաղի ս. Գէորգայ եկեղեցւոյ Տըփխեաց և ըստ 1215 յօդ. 1 մ. XI հատ. Օր. ի խնդրել ի ձեռն Տ. Փոխարքային Կովկասու զԲԱՅԶԻՍԴԱՌՅՆ Թոյլատուութիւն զնել ի զրաւ ի զրամական հաստատութիւնս զկրպակս եկեղեցւոյն վասն ընդունելոյ անտի զկարեւոր գումար զրամոց մինչ ց²⁵⁰⁰⁰ ռուբլի, ի ծախել զայն յա-

ւարտ վերանորոգութեան եկեղեցւոյն և ընկալեալ ի կատարողէ պաշտաման Փոխարքային զթոյլտուութիւն, հրամայեաց թոյլ տալ զնեւ ի գրաւ զկրպակս եկեղեցւոյն առ յընդունել ի պարտ ուրբիս 25000 ի պէտս աւարտման շինութեան եկեղեցւոյն: Հ. 766.

— Ի նմին աւուր լուեալ զյայտարարութիւն վիճկոնս. Նոր-Նախիջևանի և Բեսսարաբիոյ վասն սատարելոյ Արտակ վարդապետի յապաքինումն «սուր ոսկրացաւ» հիւանդութեան ի մասնաւոր հիւանդանոցի յՕդեսսա քաղաքի, հրամայեաց պատուիրել կոնսիստորիային Նոր-Նախիջևանի և Բեսսարաբիոյ տալ ի վիճակային արդեանց միանուագ ի նպաստ Արտակայ վարդապետի ի պէտս բժշկութեան ուրբիս 150: Հ. 767.

— Ի 24 նոյն ամսոյ Սինօդ ի վերայ հիման առաջադրութեան զՏ. Տեղակալի Ատենապետի կարգէ ժամանակաւոր պաշտօնակատար Փոխ թեմակալի երևանայ զՏ. Հմայեակ վարդապետն ի տեղի Տ. Յուսիկ Արքեպիսկոպոսի, որ հաստատեալ է անգամ Սինօդի: Հ. 806.

— Ի 5-ն նոյեմբերի Սինօդ լուեալ զզեկուցումն զհոգոյ Տայլարու հրամայեաց. նախ՝ քանզի որպէս երևի ի յայտարարութենէ Հոգևոր կառավարութեան Կարուց ի 11 հոկտեմբեր ամսեան անցելոյ թ. 1266 կապալառու հոգոյն Տայլարու Միքայէլն Մուռուզեանց չէ հատուցեալ զկապալավարձն վասն 1905, 1907 և 1908 ամաց, որով խախտեալ է զ5 յօդուած դաշնագրին, ուստի զգաշնագիրն ըստ 6 յօդ. նորին համարել ոչնչացուցեալ. երկրորդ՝ պատուիրել Հոգ. Կառավ. Կարուց գրաւել զգրաւական Մուռուզեանցի ի գումարի 410 ուրբեաց, որ եղեալ է յաւանդ յարքունի գանձարանին Կարուց ընդ անդորրադրաւ թ. 7613, պահանջել ի նմանէ ի ձեռն դատարանի, եթէ ոչ տացէ յօժար կամօքն զ2460 -- վարձադրամս վասն 1905, 1907 և 1908 ամաց և զսահմանեալ տուգանս ըստ 6 յօդ. դաշնագրին և երրորդ՝ պատուիրել նոյն հոգևոր կառավարութեան հանել զհոգան

Տայլարու ի վարձակալութենէ Կուսուղեանցի յընդունելն զհրամանս զայս և նշանակել նոր աճուրդ վասն տալոյ զհողմն ի վարձու այլոյ ցանկայողաց: Հ. 823.

— ՅՂ-ն նոյն ամսոյ լուսա զեկուցումն առ ի զիւրացուցանել զպաշտօն դորձափարաց զիւանատան Սինօղի և ի ծանօթս լինել հանգամանաց գործոց յաղագս զնելոյ ի ժամ զեկուցման նոցին զուղիղ և զօրինական վճիռս: Արովհետեւ հաստատութեամբ նորոց անգամոց լրացեալ է ամբողջ կազմն Սինօղի, հրամայեաց ճանաչել զանդամս Սինօղի հսկողս զՏ. Բարդէն վարդապետն կրկին ի վերայ դատաստանական մասին, զՏ. Մատթէոս վարդապետն ի վերայ հաշուարարական մասին, զՏ. Մեսրոպ վ. ի վերայ տնտեսական մասին և զՏ. Յուսիկ Արքեպիսկոպոսն ի վերայ կառավարչական մասին: Հ. 824.

— Ի նմին աւուր լուեալ Սինօղն զյայտարարութիւն հոգաբարձութեան թեմական զպրանոցին Հ. Երեւանայ յՅ սեպ. թ. 5. հրամայեաց զկառավարութիւն և զարդիւնս Ամաղու վանից ժամանակաւորապէս յանձնել հոգաբարձութեան թեմական հոգևոր զպրանոցին հայոց Երեւանայ ցառանձին տնօրէնութիւն, պատուիրելով ամի ամի ներկայացուցանել կոնսիստորիային Երեւանայ զհաշիւ մօրից և ելից վանուցն: Հ. 825.

— Ի նմին աւուր լուեալ Սինօղն զյայտարարութիւն կոնսիստորիային Երեւանայ ի 24 հոկտ. տարւոյս թ. 4651, որով խնդրէ զտնօրէնութիւն Սինօղի վասն թոյլտուութեան պսակի բնակչի Ղաբաջորան զեղջ զաւառին Էջմիածնի Զալալի Գալստեան բնդ Ասանէթի Կարապետեան այսու ճիւղաղբութեամբ.

այր և բ. կին այր և ա. կին քոյր և եղբ.

Հերիքնաղ—Գալուստ—Մահի—Կարապետ
Բ. կին (վախճ.)

Զալալ կամի առնուլ Ասանէթ.

հրամայեաց. թոյլ տալ զպսակ Զալալի բնդ Ասանէթի ի վեցերորդ աստիճանի խնամութեան: Հ. 826.

Ի 20-ն նոյն ամսոյ Սինօդ թոյլատրեալ է զպսակ Դալստի Մարտիրոսեանց բնդ Հայկանուշի Երամեանց բընակչաց Վարդաշէն զեղջ Նուխոյ դաւառի ի հինգերորդում աստիճանի խնամութեան հանդերձ խորդութեամբ: Հ. 801.

— Ի նմին աւուր ի վերայ հիման յայտարարութեան վանահօրն Խցկոնից վանուց հրամայեաց. քանզի Աբրահամ վարդապետն Գասպարեան է հպատակ Օսմանեան Տէրութեան և խնդիր նորա վանն ընդունելոյ ի հրպատակութիւն Ռուսիոյ թողեալ է առանց հետեանաց, իսկ վանքն Խցկոնից ոչ կարէ պահպանել զնա և հողալ զապրուստ նորա, ուստի պատուիրել Հոգեւոր Կառավարութեան Կարուց հատուցանել նմա ռուբլիս 50 ի վիճակային արդեանց ի ծախս ճանապարհի և առաջադրել նմա անյապաղ անկանել յուղի ի վանուցն անտի ի Թաւրքիա ի վանս որոյ է միաբան, առանց մտանելայ ի Ս. Լժմիածին: Հ. 802,

— Ի 22-ն նոյն ամսոյ Սինօդ լուեալ զյայտարարութիւն Ներսէս վարդապետի Մելիքթանդեան հրամայեաց նախ՝ պատուիրել կոնսիստորիային Նոր-Նախիջևանի և Բեսսարաբիոյ հատուցանել Ներսէս վարդապետի Մելիքթանդեան ի ռոճիկ ռուբլիս 50 յամիսն սկսեալ ի 1-էն առաջիկայ նոյեմբերի և երկրորդ՝ ծանուցանել վանահօրն Ս. Խաչ վանուց Խրիմոն, եթէ ազատ է նա սկսեալ ի 1-էն նոյեմբերի ի պարտուց հայթայթելոյ զսնունդ Ներսէս վարդապետի: Հ. 804.

Ամուսնալուծութիւնք.

— Ի 6-ն հոկտեմբերի լուեալ զգործ ամուսնալուծութեան եղիշեաց Ղալթուղէանց Ալէքսանդրապօլցոյ բնդ Վարդուհայ Սիմէօնեանց հրամայեաց. քանզի յարարեալ քննութեանցն երեկ անհաւատարմութիւն Վարդուհայ Սիմէօնեան ուխտի ամուս-

նութեան, ուստի լուծանել զպսակ եղիշէն Ղութուղչեանց ընդ կնոջն Վարդուհանոյ, թոյլ տալով միայն առն մտանել ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլում: Հ. 737.

— 38-ն հոկտեմբերի Սինօդ լուեալ զգործ ամուսնալուծութեան Աննայի Գրիւնվալդ ծնեալ Անդրէասեան Մելիքեանց բնակչուհանոյ Բագու քաղաքի ընդ բնակչի Ռեզա քաղաքի Արթիւրի Միխայլովիչ Գրիւնվալդ, հրամայեաց առեալ ի նկատ զարդիւնս քննութեան գործոյս լուծանել զպսակ Աննայի Մելիքեանց ընդ առն Արթիւրի Գրիւնվալդ, թոյլ տալով կնոջն մտանել ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլում: Հ. 745.

— Ի 20 նոյն ամսոյ Սինօդ լուեալ զգործ ամուսնալուծութեան բնակչուհանոյ Խանապատ գեղջ զաւուրին Շուշեոյ Հռիփսիմեայ Աղասեանց ընդ առն նորա Պետրոսի Աղասեանց հրամայեաց. համեմատ եղբակացութեան կոնսիստորիային զխընդիր Հռիփսիմեայ Աղասեանց, որ վասն լուծանելոյ զպսակ իւր ընդ առն Պետրոսի Աղասեանց թողուլ առանց հետեանաց առ ի չգոյէ հիման լուծանալոյ զպսակ նոցա: Հ. 797.

Ի նմին առաւր լուան զգեկուցումն լուծման պսակի բնակչուհանոյ Ախալցխա քաղաքի Գայանեայ Ղայթանճեանց ընդ առն Աղէքսանդրի Ղայթանճեանց ի պատճառս դատապարտեալ դուլոյն վերջնոյս ի տաժանակիր աշխատանո, հրամայեաց համեմատ եղբակացութեան կոնսիստորիային, լուծանել զպսակ Գայանեայ Ղայթանճեանց ընդ առն Աղէքսանդրի Ղայթանճեան, թոյլ տալ մտանել կնոջն ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլում: Հ. 799.

— Ի 5-ն նոյեմբերի լուեալ զգործ ամուսնալուծութեան Տփլիսաբնակ Կոյլէժսկի ռեկրետար Նիկոլայի Բօրիսեան ընդ կնոջն Նատալիայի Նախովիւնա Բօրիսեան հրամայեաց, քանզի անբարոյականութիւն Նատալիա Բօրիսեան ոչ հոտաւալի արարեալ քննութեամբն, ուստի զխնդիր Նիկոլայի Բօրիսեան թողուլ առանց հետեանաց: Հ. 821.

— Ի 10-ն նոյեմբերի Սինօդն լուեալ զխնդիր բնակչի Բաշքետիկլար գեղջ Նահանգին Կարուց Սենեքերիմայ Տէր Մարտիրոսեան որով առաջի առնէ զվիպական բժշկաց եթէ կինն իւր Փեփրոնեա, իւպառ զուրկ է ի ռեուական անգամոց, հրամայեաց. լուծանել զպսակ Սենեքերիմայ Տէր Մարտիրոսեան ընդ Փեփրոնեայ Հլղաթեան վասն անընդունակութեան վերջնոյս առ ամուսնական զուգաւորութիւնս, տալով առնն իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն, իսկ զկինն զրկելով յիրաւանց ամուսնութեան: Հ. 829.

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒԴՈՍԻԿՈՍ ԸՆՏՐՈՂ ՊԱՏԳԱՄԱ- ԽՈՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱԿԱՆ ԺՈՂՈՂՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

«Արարատ»ի նոյեմբերի համարում տալով Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան նկարագիրը, խոստացանք տալ և խորհրդակցական ժողովների նկարագիրը, Բայց նախքան այդ մասին խօսելը կկամենայինք քիչ հեռուից սկսել, խօսել այն հարցերի մասին, որոնք նիւթ պիտի ծառայէին խորհրդակցական ժողովների համար և թէ մինչև այդ եկեղեցական—ազգային համագումարը ի՞նչ է արուած եղել մեզանում, ի՞նչ հարցեր հրապարակի վրա են դրուել և ինչ տրամադրութիւն ստեղծել հոգևորականութեան և ժողովրդի մէջ:

Մենք հայերս միշտ առանձին պարծանքով շեշտել ենք, որ հայաստանեայց առաքելական եկեղեցին պահպանել է իր ժողովրդական բնաւորութիւնը, որ եկեղեցի տսելով միշտ հասկացուել է հաւատացեալ ժողովուրդը, որը տէր և տնօրէն է եղել իր ազգային—եկեղեցական բոլոր խնդիրներում:

Թէ՛ որ աստիճան իրաւացի է այս տեսակէտը, բաւական է աչքի անցկացնել եկեղեցական կանոնադրքերը և այն որոշումները, որ արել են մեր եկեղեցու համար եկեղեցական —ազգային ժողովները զանազան ժամանակներում:

Եկեղեցական կանոններով հաւատացեալ ժողովուրդը կազմել մի միութիւն, համայնք, որն իր ընտրեալ կարգադրիչների—քորեպիսկոպոսների ձեռքով մատակարարել է այդ համայնքի բոլոր պէտքերը. նա ժողովել է եկեղեցու անդամներից եկամտի տասանորդը, նա բաժանել է եկեղեցու արդիւնքը հոգևոր սպասաւորների մէջ ըստ սահմանեալ չափու, նա է հոգացել որբերի, այրիների, թշուառների կարիքները, մի խօսքով ստանձնել է եկեղեցու տընտեսական տեսչութիւնը և տնօրինել է ըստ խղճի մտաց պատասխանատու լինելով հոգևոր բարձրագոյն իշխանութեան և ժողովրդի առաջ:

Ժողովրդի տուրքը մտնելով եկեղեցու դանձարկղը, ծառայել է իր նպատակին. այդ եկամտից ոչ միայն օգտուել են եկեղեցու սպասաւորները առաջնորդներից սկսած մինչև ժամկոչը, այլև ժողովուրդը: Այդ եկամուտներով են պահպանուել այն վանքերը, որոնք ծառայելիս են եղել իբրև կրթարաններ, պահպանուել են նոյնպէս այն մենաստանները, որոնք ծառայել են իբրև բուժարաններ, իբրև ապաստարաններ ճամբորդների համար, իբրև ճրգնարաններ ապաշխարող մեղսապարտների համար, այդ տուրքերով են պահուել ու խնամուել բորտներն ու ակտուորները, անտերունջ մնացած որբերն ու այրիները: Եւ ո՞վ աւելի ազատ ժամանակ, զիւրութիւն կարող էր ունենալ այս հոգան իր վրա վերցնելու, եթէ ոչ հէնց եկեղեցու և վանքերի սպասաւորները, հոգևորականները. և իրօք եկեղեցական կանոնների մէջ խիստ յաճախ այդ պարտաւորութիւնները դրուում են նրանց վրա:

Եւ մեզ թւում է, թէ այդ հեռաւոր անցեալում ժողովուրդը տասանորդ տալով եկեղեցուն և վանքերին ու այդ եկամուտների տնօրէնութիւնը յանձնելով հոգևորականութեան ոչ միայն օտարօտի բան չի կատարել, այլ դա համարել է ամենաարդար միջոցը. վերցրել է իր վրա առօրեայ ընտանեկան ծանր հոգսը, թողնելով հասարակական բնոյթ ունեցող խնդիրների հոգացողութիւնը հոգևորականութեան, որին նա հաւատացել է իր հոգին, իր բարպական—կրօնական ամենասուրբ և նուիրական զգացմունքները: Ուրեմն տեղի է ունեցել աշխատանքի բաժանումն: Բայց որովհետև աշխատանքի համեմատաբար թեթև բաժինն է ընկել հոգևորականութեան, ուստի և ժողովուրդը այդ պատուաւոր և սուրբ կոչման համար էլ միշտ ընտրել է իր միջից ամենաարժանաւորներին:

Մենք պատմութիւնից շատ քիչ բան գիտենք հոգևորականութեան գործունէութեան մասին առ հասարակ, բայց ոչինչ չգիտենք մանր համայնքների, ծխերի և նրանց հոգևոր վարիչների գործունէութեան մասին. բայց և այնպէս պատմութեան էջերում ցան ու ցրիւ ընկած կցկաուր

տեղեկութիւնները, կանոնադրքերում յիշատակուած սահմանափակումներն ու արգելքները, նպովքներն ու խրախուսանքները բերում են մեզ այն եզրակացութեան, որ հնումն էլ ամեն ինչ խաղաղ ու անվրդով չին անցկացել, որ այն ժամանակներումն էլ եղել են ընչաքաղց հոգեւորականներ, որոնք հասարակական եկամուտները փոխանակ նպատակին ծառայեցնելու, իրանց հաճոյից համար են գործադրել, որ ժողովուրդը միշտ հաճոյքով չի բաժանուել իր տասանորդից, նոյն իսկ եղել են զէպքեր, երբ ժողովուրդը յարձակուել է վանքերի վրա կողոպտելու, քանդելու նպատակով: Բայց այս բոլորը յիշատակում են շատ հազիւ անգամ, մինչդեռ ընդհանուր առմամբ մենք տեսնում ենք երկկիւղած վերաբերմունք զէպի կրօնի սպասուորները և զէպի կրօնական հաստատութիւնները, վանքերն ու եկեղեցիները:

Չուննալով մեր ձեռքին պատմական փաստեր, պիտի ենթադրենք, որ ժամանակի ընթացքում մի կողմից ժողովուրդը իր տասանորդը տալուց յետոյ այլևս չի հետաքրքրուել թէ ինչպէս է գործադրուում, միւս կողմից հոգեւորականութիւնը ազատ զգալով իր գործունէութեան մէջ, տնօրինել է ամեն բան այնպէս, ինչպէս որ ինքն է կամեցել. մի այլ հանգամանք ևս եկել է նպաստելու այդ գրութեան, այն է, որ ժողովուրդը ողէտ լինելով, իսկ հոգեւորականութիւնն համեմատաբար աւելի կրթուած, մի կողմից ստեղծուել է կոյր հնադանդութիւն, միւս կողմից անպատասխանատու իշխելու ցանկութիւն:

Բայց պատմական ճշմարտութիւնից չշեղուելու համար պէտք է իսկոյն աւելացնենք, որ ոչ հոգեւորականութեան ինքնադուլս իշխելու, կառավարելու տենչը և ոչ ժողովրդի անպայման մեկուսացումն հասարակական գործերից չի հասել այն չափերին, ինչ որ տեսնում ենք կաթոլիկ աշխարհում. թէ մէկ և թէ միւս կողմից տեղի ունենալով զանցառութիւններ, միշտ էլ մնացել են իբրև զանցառութիւն և ոչ որպէս օրէնք, կարգ: Որ կողմից էլ նայելու լինենք մեր եկեղեցական—ազգային գործերին,

կտեսները միշտ հոգեւորական և աշխարհական կողք կողքի գործելիս, մէկը միւսին լրացնելիս: Եւ այլ կերպ էլ լինել չէր կարող, քանի որ մեր եկեղեցու բոլոր սպասաւորները ժամակոչից սկսած մինչև ամենայն հայոց կաթողիկոսները ընտրուել են ժողովրդից, քանի որ եկեղեցու սպասաւորները դուրս են եկել ժողովրդի միջից, համակուած են եղել նոյն ձգտումներով ու ցանկութիւններով, ինչ որ ժողովուրդը, նոյն բնածին հակումներով, ինչ որ ունեցել է հայ ժողովուրդը: Մեր պատմութեան իւրաքանչիւր էջը, ամենահին ժամանակներից սկսած մինչև մեր օրերը, դալիս է հաստատելու մեր ասածը: Դեռ ա. Դրիգոր Լուսաւորչի ժամանակ, քրիստոնէութեան պաշտօնական կրօն դառնալուն հայաստանում զուգընթաց է զննում լուսաւորութեան գործը բուն ժողովրդի մէջ Լուսաւորչից նշանակուած յատուկ քարոզիչների ու վարդապետների ձեռքով: Իսկ Մեծն Ներսէսի, Սահակ և Մեսրոպի ժամանակ ամբողջ Հայաստանը հեղեղում է ուսում, կրթութիւն տարածող վանականների խմբերով, որոնք միայն մի նպատակ էին դրել իրանց—լուսաւորել ժողովրդին, զիտակցական քրիստոնեայ և պարտաճանաչ քաղաքացիներ պատրաստել:

Չի պատահել Հայաստանում ոչ մի արհաւիրք, որին ենթակայ եղած չլինի հոգեւորականութիւնը իր հօտի հետ միասին. կրկնում ենք, այլ կերպ լինել չէր կարող, քանի որ հոգեւորականութիւնը առանձին կաստա, առանձին դասակարգ չի կազմել մեր մէջ, չի ունեցել իր յատուկ պահանջները և օտար չի եղել հայ ժողովրդից. այլ նա հայ ժողովրդի զաւակը լինելով, նրա սիրտը միշտ բաբախել է այդ ժողովրդի համար, նրա ցաւերին միշտ ցաւակից, տառապանքներին մասնակից է եղել և ինք ղինքը նետել է առաջ վտանդի ժամանակ, նահատակուել է ի սէր իւր ժողովրդի, իսկ ժողովուրդն էլ իր հերթին միշտ երախտապարտ է եղել դէպի իր ընտրեալ հոգեւորականը, ճանաչել է նրան իբրև իւրը և նոցա ապահովութեան համար իր ստացուածքից տասանորդ է հանել:

Իայց, ինչպէս ասացինք, եղել են շեղումներ երկուս-

տէք, եղել են երբեմն անտարբերութիւն ժողովրդի կողմից, իշխելու ցանկութիւն հոգեւորականութեան կողմից:

Եւ այդ բանը աւելի նկատելի է մեր ժամանակներում վերջին 19-րդ դարու երկրորդ կիսից յետոյ, երբ քաղաքական պայմանները մեր կեանքում դասաւորում են ոչ մեր ցանկութեան համեմատ, այլ թելադրում են իրանց պայմանները:

Ըստ պօլօժենիէի հայ ժողովրդի գլուխ և պետութեան առաջ պատասխանատու համարում է ամենայն հայոց կաթողիկոսը, իսկ սա իր թեմերը կառավարում է նշանակուած ու պետութիւնից հաստատուած առաջնորդներով ու փոխանորդներով, որով խախտում է դարաւոր սրբազործուած ընտրական սովորութիւնը, իսկ այն խախտումին յաջորդում են այլ սովորութիւնների խախտումներ, այսպէս օրինակ, չնայելով եկեղեցական—ծխական, թեմական դպրոցները պիտի կառավարուէին ժողովրդից ընտրուած հոգաբարձական մարմինների ձեռքով, բայց հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութիւնը մի կողմից ինկատի ունենալով հոգաբարձութիւնների անպատրաստականութիւնն ուսումնական խնդրում, միւս կողմից իբրեւ պատասխանատու պետութեան առաջ, կարգադրում է դպրոցների բազմազան հրահանգներ ու օրէնքներ է մշակում ներքին կառավարչութեան համար և պարտաւորացնում ժողովրդից ընտրուած մարմիններին համակերպել իր կարգադրութիւններին:

Այսպիսի նշանակովի կառավարիչները հոգեւոր դպրոցներում և հոգեւոր վարչական գործերում վարել են իրանց պաշտօնները ըստ խղճի մտաց, ըստ իրանց հասկացողութեան պատասխանատու լինելով իրանց անմիջական իշխանութեան—Բարձրագոյն Հոգեւոր Պետի առաջ: Չունենալով գործունէութեան համար որոշ, պարզ հրահանգներ ու կանոններ, նոքա ղեկավարուել են այն սովորութիւններով ու ավանդական կարգերով, ինչ որ ժառանգութիւն է մնացած եղել իրանց նախորդներից, իսկ եթէ եղել են շնորհալի, գործին նուիրուած պաշտօնեաներ, իրանք իրանց հա-

մարդործունէութեան կանոններ են գծել և գրանցով առաջնորդուել և այս ձևի կառավարչութիւնը նկատելի է եղել մեր հոգեւոր կեանքում, եկեղեցական — ազգային բոլոր ապարէզներում:

Թեմի, փոխանորդութեան, դործակալական շրջանի հոգեւոր հաստատութիւնները, թեմական դպրանոցները, ծխական — եկեղեցական դպրոցներ, եկեղեցիներին կից քահանաների ապահովութեան գանձարկները, աղքատանոցները ևլն մեծ մասամբ կախուած են եղել առաջնորդի, փոխանորդի, գործակալի, թեմական տեսուչների, թեմական դպրոցների տեսուչների շնորհքից, եթէ ընդունակ, ժիր, անձնուէր մարդիկ են եղել գործի, պաշտօնի զուլի կանգնածները, գործը համեմատաբար ծաղկեալ վիճակի մէջ է եղել առաջադիմել է, իսկ եթէ թոյլ անգոյն անձնաւորութիւններ են եղել գործն էլ թուլացել, նսեմացել է:

Մէկ խօսքով իւրաքանչիւր անձն իր ստանձնած պաշտօնի վրա զրել է իր անհատական զրօշմը, ներմուծել է իր անձնական հայեացքներն ու ձգտումները և այս իսկ պատճառով հոգեւոր վարչական բոլոր խնդիրներում հետզհետէ առաջացել է վարչական խճողումն մինչ այն աստիճան, որ երբեմն կենդրոնն ու զրաի պաշտօնեան իրար չեն կարողացել հասկանալ. նոյն իսկ երբեմն խուլ կամ բացարձակ վիճարանութիւններ են տեղի ունեցել բարձր և ստորին պաշտօնեաների մէջ, որոնցից իւրաքանչիւրը ճգնել է ապացուցանել իր արդար լինելը և հակառակորդի սխալը:

Եթէ ընդունենք իբրեւ ճշմարտութիւն այն, որ ընդհանրապէս անհատի ազդեցութիւնը ահագին է իր շրջանի գործերի վրայ նոյն իսկ այն դէպքում, երբ գործունէութեան որոշ շրջանակ, որոշ կարգ ու օրէնք կայ, որով իւրաքանչիւրը պիտի անշեղ ընթանայ, ապա մեզ չի զարմացնիլ մեր հոգեւոր վարչական գործերում գործի զուլի կանգնած անձի ազդեցութեան ահագին լինելը, քանի որ մեզանում երբեք չեն եղել մանրամասն որոշ կանոններ իւրաքանչիւր պաշտօնէի համար, իսկ Պօլօթենիէն տուել է միայն ընդհանուր սկզբունքներ, մանրամասնութիւնները

Թողնելով հոգևոր իշխանութեանը մշակել ու լրացնել իսկ սա կամ ոչինչ չի արել կամ արել է զանազան ժամանակներում զանազան իրար հակասող կարգադրութիւններ, ու դորձն աւելի խճճել խառնել:

Վարչական անորոշութեան, որոշ կարգ ու օրէնքի բացակայութեան շնորհիւ հոգևոր հաստատութիւնները տուժել են մեծ չափով. դպրոցները կաղ ի կաղ են առաջ դնացել, եկեղեցական, վանական կալուածները մատնուել են անփութութեան և շահատակութեան, Էջմիածնի աուրբերը հետզհետէ նուազելով հասել են minimum-ի, և այս տեղի է ունեցել ոչ թէ մի երկու տարում, այլ տասնեակ տարիների ընթացքում:

Որքան ցաւալի է այն հանդամանքը, որ եկեղեցական—ազգային գործերը, շնորհիւ անկանոն և քմածին կառավարութեան, որ տասնեակ տարիներ իշխել է մեղանում, ծանր փորձութիւնների են ենթարկուել, նոյնքան ուրախալի է միւս կողմից այն, որ թէ հոգևորականութեան և թէ ժողովրդեան սրտացաւ ու նախանձախնդիր մասը բողոքներով, զանգատներով խորհուրդներով ձգտել են լուսաբանել իրերի դրութիւնը, ցոյց տալ այդպիսի անսխտեմ կառավարութեան վտանգաւորութիւնը, թէև պիտի և այն խոստովանել, որ այդպիսի ախրող կարգերի դէմ արտունջները եղել են լոկ արտունջներ, պարսաւանք և շատ քիչ մշակուած, կանոնաւորուած վարչական ձև:

Այդպիսի դժգոհութեան արտայայտութեան մէջ էլ հոգևորականներն ու աշխարհականները չեն բաժանուել իրարից. այլ եղած կարգերի պաշտպանների շարքում կանգնած են եղել հոգևորական և աշխարհական պահպանողական տարրերը, եղած կարգերի դէմ բողոքողների մէջ եղել են և՛ հոգևորականներ և՛ աշխարհականներ:

Բողոքող հոգևորականների դրութիւնն աւելի փափուկ է եղել քան աշխարհականներինը—միշտ ենթակայ են եղել հալածանքի, դատապարտուել են անդործութեան, զրկուել են պաշտօններից, մինչդեռ աշխարհականները այդ բոլոր անհաճոյութիւններից զերծ են մնացել. չնայելով դրան,

Հոգևորականները առաջին բողոքներն են եղել և պահանջողները, որ եկեղեցական—ազգային գործերը վարուեն մեր եկեղեցու նախնական կանոնների և ոգու համաձայն և կառավարչութեան մէջ որոշ կարգ ու օրէնք սահմանուի:

Եթէ հրապարակի վրա չեն երևում բողոքող հոգևորականները, դրա պատճառը երկուս է. նախ՝ ոչ ոք չի մտել մեր հոգևոր հաստատութիւններին—կոնսիստորիաներին, առաջնորդներին, Սինոդին և կաթողիկոսների արևիւնները և այդ ուղղութեամբ ուսումնասիրութիւն կատարել, եթէ մէկը փորձի շատ փաստեր դուրս կբերի ասածներս հաստատող. երկրորդ՝ պարբերական մամուլին մէջ բողոքող հոգևորականները մեծ մասամբ դրել են ծածկանուամբ, ուրեմն ընթերցողի համար յօդուածադրի ով լինելը մնացել է անյայտ և կարծուել է զխաւորապէս աշխարհական քան հոգևորական:

Ամենամեծ բողոքը դէպի Բարձրագոյն հոգևորականութիւնը եղել է այն բանի դէմ, որ հետզհետէ նկատուել է ձգտումն մեկուսացնել ժողովրդին եկեղեցական—ազգային գործերից և ամփոփել հոգևորականութեան ձեռքում բոլոր գործերը կամ կարելի եղածին չափ չեզոքացնել ժողովրդի ներկայացուցիչների իրաւունքներն ու դերը և այդ բանը ամենամեծ չափով զգալի է եղել դպրոցական խնդրում:

Չկամենալով մանրամասնութիւնների մէջ մտնել համառօտակի անցնելով կասենք, որ 1886 թւին, երբ մեր դպրոցները վերաբացուեցին, այն ժամանակուայ, հոգևոր Բարձրագոյն Իշխանութիւնը յարմարեցնելով մեր դպրոցների վարչական ձևը պետական—եկեղեցական դպրոցների վարչական ձևին, իրան մեծ իրաւունքներ վերապահեց և եկեղեցական—ծխական դպրոցների ընդհանուր ղեկավարութիւնը յանձնեց առաջնորդներին և նշանակուած հոգևորական թեմական տեսուչներին:

Տարիներ շարունակ ժողովրդի գիտակից մասը իրան համարելով իրաւատէր, ձգտում էր իր որոշ դերն ունենալ հասարակական—ազգային խնդիրներում, իսկ հոգևոր

խշխանութիւնը ձգտում էր իր ձեռքից բաց չթողնել այն արտօնութիւնները, որ պետական օրէնքով իրան էին վերապահուած և այս խուլ մրցութիւնը տեւեց մինչև մեր ծխական դպրոցների երկրորդ փակումը—1896 թւականը:

Հասարակական այս ծանր հարուածից յետոյ մի առ ժամանակ հրապարակը դատարկ էր, մրցութեան, իրաւանց բռնաբարումն տեղի չէր ունենում, ամենքն էլ համակուած էին ընդհանուր վշտով, սակայն մի քանի տարուց յետոյ 1900 թւին նոր խնդիր առաջ եկաւ թեմական դպրանոցների շուրջը: Այս անգամ հոգեւոր գերագոյն ղեկը դտնւում էր ամբողջ հայ ազգի բուռն ցանկութեամբ զահ բարձրացած Խրիմեան կաթողիկոսի ձեռքին, որն անպայման ճանաչուած է եղել իբրեւ ժողովրդական իրաւունքների պաշտպան անձն:

Զանց անելով նրա կաթողիկոսութեան 15 տարուայ զործունէութեան մանրամասնութիւնները և թողնելով ապագայ պատմագրի անաչառ քննադատութեան, մենք չենք կարող չարձանագրել այստեղ այն փաստը, որ ժողովրդի իրաւանց պաշտպան կաթողիկոս Խրիմեանը աշխատեց թեմական դպրոցների աշխարհական կառավարչութեան մէջ փոփոխութիւն մտցնել, զօրեղացնելով հոգեւորական տարրը: Նա պահանջեց նախ հոգեւորական տեսուչներ ունենալ անպայման, այս բաւական չէ, նա հոգաբարձական կազմի մէջ պահանջեց ունենալ անշուշտ երկու հոգեւորական հոգաբարձու հոգեւորականներից ընտրուած, որն իր ժամանակին ահագին ազմուէ հանեց, թէ և բարերադաբար շնորհիւ ի Տէր հանգուցեալ կաթողիկոսի թոյլ բնաւորութեան երկար չտեւեցին այս կարգադրութիւնները և արդէն ժողովրդի ու հոգեւորականութեան մէջ մտած անջրպետը չմեծացաւ ու աղետաբեր չեղաւ եկեղերու համար:

Վերջին 15 տարուայ անտակտ և զործունէութեան յեղյեղուէ եղանակը կարծես պիտի իսպառ անջատէր ժողովրդին եկեղեցու վարիչներից, եթէ նախ հոգեւոր վարիչները շուտով չզգային իրանց սխալը, եկեղեցու ոգուն հաւառակ զործունէութիւնը և յետ չվերցնէին իրանց սխալ

կարգադրութիւնները և երկրորդ՝ եթէ չգային ընդհանուր աղետները՝ ինչպէս Ցաճկահայոց կոտորածը, դպրոցների փակումն, եկեղեցական կալուածների գրաւումն, որոնք կարծես ժամանակին վրա հասան, որպէսզի առ ժամանակ մոռացնել տան ներքին պառաքտումն և միացնեն հոգևոր և աշխարհական մարդկանց մի ընդհանուր զաւափարի տակ, եկեղեցու շուրջը, ընդհանուր, միահամուռ գործելու համար, ընդդէմ արտաքին հարուածի, որ զալիս էր զխովին տապալելու դարաւոր և սրբանուէր հաստատութիւնը, հայի միակ յենարան եկեղեցին:

Սակայն այս միահամուռ գործակցութիւնը երկար չը տևեց. եկան 1905 թւի ազատագրական շարժման օրերը, հրատարակուեցաւ հոկտեմբերի 17-ի պատմական հրովարտակը, որով խօսքի, զրչի ազատութիւն շնորհուեցաւ հրապատակ ժողովրդին: Այս ազատութիւնը նոր ասպարէզ բացեց հայ գրադէտների ու ճառախօսների համար և որովհետև ամենքն էին ուզում ազատամիտ, առաջադէմ, դեմօկրատ երևալ, ուստի խօսում գրում էին հին կարգերի դէմ և որովհետև հայոց կեանքում միակ հին և հեղինակաւոր հաստատութիւնը Ս. Էջմիածինն էր իր հոգևոր հաստատութիւններով, ուստի ամենքի սլաքները դէպի այդ դարաւոր հաստատութիւնն ուղղուեցան, ամեն ջանք գործ դրուեցաւ տապալելու, վարկաբեկելու նրան և այն, ինչ չէին կարողացել անել արտաքին թշնամիները, փորձեցին անել ներքին բարեկամները, ի՞նչ մեղադրանք ասեք չթափեցին ս. Էջմիածնի զլխին, ի՞նչ բաներում ասեք չմեղադրեցին հոգևոր Բարձրագոյն իշխանութեանը և այն ի՞նչ լեզուով, ի՞նչ դարձուծանքով:

Ոմանք խօսքի ազատութիւնը իրանց տեսակ հասկանալով, անդուռն բերանով հայհոյել սկսան, մոռանալով պատշաճաւորութեան սահմանը. ոմանք անտեղեակ ազգային պատմութեան, եկեղեցու ոգուն, նրա անցեալին, մակերևոյթապէս ծանօթ և բոլորական ազգերի կրօնական կեանքին, հրապարակ եկան միամիտ ու ցոլէտ ամբոխին համոզելու, որ Էջմիածինը չարիք է, հոգևոր հաստատու-

Թիւններն անպէտք որոնց դէմ սրբազան պատերազմ պէտք է մղել:

Ռուսաստանի ազատագրական շարժումից մենք հայերս ամենից շատ օգտուեցանք—հրապարակի վրա զրինք մեր ներքին ձգտումները, ցանկութիւնները և տենչանքները, բայց մեր կարծիքով, աւելի յաւ կլինէր, եթէ այդ ազատութիւնից չափաւորապէս օգտուէինք և հրապարակի վրա չդնէինք այնպիսի անհեթեթութիւններ, որոնցով լի են 1905 և 1906 թուի սունկի պէս բնուող ու շուտ թառամող պարբերական թերթերը:

Միջանկեալ պիտի տեսնք, որ մենք երբէք զրկուած չենք եղել մեր եկեղեցին ու եկեղեցականութիւնը քամահարելու իրաւունքից, վաթսունական թուականներից սկսած մինչև վերջը մեր բոլոր լրագրերը անարգել քննադատել և հրապարակ են հանել հոգևորականութեան պակասութիւնները, մինչև անգամ անհատների կեղտերը չեն քաշուել մերկացնելուց և ցենզուրան, որ իւրաքանչիւր քաղաքացու ու հաստատութեան պատուի նախանձախնդիր էր հանդիսանում, միշտ մոտերի արանքով էր նայում այդ տեսակ հոգևորականութեան դէմ սկսած արշաւանքների վրա:

Մինչև 1905 թուականը և զրանից յետոյ ունեցած ազատութեան տարբերութիւնն այն էր միայն, որ մինչ առաջ չէին ժխտում եկեղեցու անհրաժեշտութիւնը, մինչ ցանկանում էին բարեկարգուած տեսնել հոգևոր հաստատութիւնները, 1905 թուից յետոյ սկսում է նոր հասանք տապալելու, քանդելու, չեղօքացնելու այդ հաստատութիւնները:

Բարձրագոյն հոգևոր իշխանութեան դէմ յարձակում գործողներին կարելի է բաժանել երկու բանակի. մի մասը ընդունելով, որ դեռ եկեղեցին, եկեղեցականութիւնն ու հոգևոր իշխանութիւնը դեր ունին կատարելու, ցանկանում էին վերանորոգուած, ժողովրդական լայն մասնակցութեամբ ուժեղացած տեսնել իսկ միւս մասը տողորուած սօցիալական սկզբունքներով չճանաչելով ոչ եկեղեցի և ոչ ազգ, համամարդկային բարօրութեան ու տօպիական տես-

չանքներով ոգևորուած կռոււմ էին եկեղեցու և եկեղեցականութեան դէմ իբրև միտք կաշկանդող, ժողովրդեան ստրկացնող հաստատութիւննրի դէմ: Վերջիններիս սիրգբունքն էր «աշխատաւորական մասսայի» կեանքի բարեւաւումն առանց կրօնի և ազգի խտրութեան:

Մի կողմ թողնելով վերջին տեսակի մարդկանց և անտես անելով նրանց քարոզած սկզբունքները իրադրծելի լինել չլինելու խնդիրը, որովհետև մեր նպատակից դուրս է քննադատել որ և է քաղաքական կուսակցութեան դաւանանքն ու գործելակերպը, միայն կանգ կառնենք այն մարդկանց հայեացքների ու պահանջների վրայ, որոնք ըստ երևոյթին սպասելիքներ ունին եկեղեցուց և հոգևոր իշխանութիւնից:

Բայց նախ քան այդ մասին խօսելը, չենք կարող մի քանի խօսք ևս չասել հոգևոր բարձր իշխանութեան բռնած ընթացքի մասին վերջին 15 տարուամբ:

Հետեւելով վերջին 15 տարուայ հոգևոր վարչական գործերին, մենք տեսնում ենք տատանուող, անկայուն կառավարութիւն. ոչ մի ժամանակ կողմնակի ազդեցութիւնները այնքան զօրեղ չեն եղել, որքան վերջին տարիներում: և որովհետև կողմնակի անձինք նման դադափարներ ու գործելակերպ չունէին, ուստի և հոգևոր իշխանութեան կարգադրութիւններն էլ լինում էին ասարբեր, իրար հակասող. դեռ մի կարգադրութիւն չգործադրուած, հրապարակ էր հանւում նոր, առաջին հակառող կարգադրութիւն. բնականաբար մեծ չփոթ և ընդհանուր տրտունջների դուռն է բանում այս օրինակ վարչական ձևը, բայց և այնպէս ոչ մի ազդեցութիւն չէր ունենում այն անձի վրայ, որ վարչական ղեկավար էր հանդիսանում այն ժամանակ. մենք արդէն թւեցինք մի քանի դէպքեր թէ ինչպէս թեմական դպրոցների շուրջը ստեղծոււմ էր հեղձուցիչ մթնոլորդ. բայց երբ 1905 թւին վերադարձրին մեր եկեղեցական կալուածքներն ու դպրոցները, այդ ժամանակից սկսած տեղի ունեցան մի շարք հակասական կարգադրութիւններ նորաբաց դպրոցների վարչական և ծրագրային

խնդիրների շուրջը, ո՞վ է մոռացել, որ Տփլիսում ծրագիր մշակող յանձնաժողով կազմուած լինելով, ս. Էջմիածնում մտածում էին կէս ընտրովի կէս նշանակովի անձերից ժողով գումարել նոյն նպատակի համար, ո՞վ չի յիշում ծխական կանոնների հրատարակութիւնն ու յետ վերջները, դպրոցներին ծրագիր տալն ու յետ վերջները, ժողովրդական լայն ընտրական սկզբունք սահմանելն ու չգործադրելը Լն. Լն. և այս մէկը միւսին հակասող շտապ, լուրջ չմտածուած կարգադրութիւնները ստուաբացնում էին դժգոհների թիւը դէպի Էջմիածին և քանի գնում, այնքան բողոքները բարձրաձայն ու ամեն կողմից էին լսւում:

Իսկական ազատութիւն ցանկացողները պահանջում էին որոշ կարգ, որոշ օրէնք, լայն ժողովրդական սկզբունքներով, բայց ոչ անիշխանութիւն, որից տուժում էին և՛ դպրոցները, և՛ մնացած հոգեւոր հաստատութիւնները:

Վարչական անկայուն և անսկզբունք դործողութիւնների շնորհիւ ծանրացաւ ս. Էջմիածնի տնտեսական դրութիւնը, ճեմարանի նիւթականը, որ անպայման կապուած էր ս. Էջմիածնի տնտեսական դրութեան հետ հետզհետէ նուազեց, բաղդախնդիր մարդիկ օգտուելով ժամանակի խառն դրութիւնից աշխատեցին իւրացնել Էջմիածնապատկան դրամներ, կալուածները, որ առանց այն էլ արդիւնք չէին բերում, միանգամայն դադարեցին արդիւնաբերութիւնից, վիճակները նոյնպէս իրանց տուրքերը չէին տալիս, մի խօսքով բարոյական սնանկութեան հետ զուգընթաց դրամական սնանկութիւն էր առաջացել:

Չէր կարելի տեսնել այս բոլորը և լուս հանդիսատես լինել և ահա նոքա, որոնք ցանկանում էին Էջմիածինն ու նրան Լնթակայ ազգային-եկեղեցական հաստատութիւնները բարեգարգուած և նիւթապէս ապահոված տեսնել, է՛ որ հայրապետական կոնգակներով, է՛ որ ինքնաբերաբար հաւաքւում, ծրագրում, խորհում էին բարեկարգել, հաստատուն հիմքերի վրա դնել եկեղեցական-ազգային դործերը: Թէ՛ որքան գործ կատարեցին և որքան զոքա նպատակաշարմար էին, այդ մենք կտեսնենք յետոյ, այժմ մենք

կաշխատենք դասաւորել այն հարցերը, որոնց մասին խորհրդածութիւններ են տեղի ունեցել և շատերն են ժամանակ վատնել:

Ա. Պօլօժէնիէն, որ իր մի շարք յօդուածներով չի համապատասխանում մեր եկեղեցուն ոգուն, կամ 1836 թւին խմբագրած լինելով արդէն հնացել է, բարեփոխել:

Բ. Բոլոր վարչական գործերում գործադրել ընտրական լայն սկզբունքը ուղիղ, հաւասար, քաղտնի և ընդհանուր սխտէմով:

Գ. Բոլոր վարչական անձանց պաշտօնի կոչել ժողովրդական ընտրութեամբ:

Դ. Կազմել եկեղեցական-ծխական և թեմական գալուցների համար կեանքին համապատասխանող ուսման ծրագիր մանկավարժական հիմունքներով:

Ե. Գլորիաների ղեկավարութիւնը հանել հոգեւորականութեան ձեռքից և յանձնել ժողովրդին:

Զ. Վանքական և եկեղեցական կալուածների կառավարութիւնը յանձնել մասնագէտներին, իսկ վերահսկողութիւնը՝ աշխարհականներից ընտրուած մարմինների:

Է. Ռուսահայոց թեմերը կառավարել ոչ թէ միայն առաջնորդներին, փոխանորդներին ու գործակալներին միջոցով, այլ ընտրել գործակալական, վիճակոյին և թեմական խորհուրդներ:

Ը. Իգական սեռին տալ արականներին հաւասար ձայնի իրաւունք:

Թ. 21 տարին լրացած բոլոր հայ անդամները առանց սահմանափակումների իրաւունք ունենան հասարակական պաշտօններում ընտրել ընտրուելու:

Ժ. Ուսումը պարտադիր դարձնել և ընդհանուր տարբի սխտէմը մտցնել:

Բացի այս, երբեմն մամուլի և խօսակցութեան առարկայ եղաւ կուսակրօն հոգեւորականութեան վերացումը և քահանաների կրկնամուսնութեան խնդիրը:

Ահա այն զխաւոր հարցերը, որոնք ժամանակ առ ժամանակ արծարծւում էին ժողովներում, մամուլի մէջ

կամ մասնակի խմբակցութիւններում և քննւում ու լուսարանւում էին զանազան տեսակէտներով:

Այս վերոգրեալ հարցերով զբաղուած էին ոչ միայն աշխարհականները, այլ և հոգեւորականները, մանաւանդ Էջմիածնի միաբանները:

Բոլոր հարցերն էլ, ինչպէս տեսանք, կարօտ էին շնորհաբոյժ որոշման, մանաւանդ տնտեսական և ուսումնական հարցերը հրամայական այժմէութեան բնոյթ ունէին և յետաձգելը կամ ուշացնելը կորստաբեր կլիներ մանուկ սերնդի և Ս. Էջմիածնի համար:

Այս պատճառով, որպէսզի բոլոր արծարծուող խնդիրները վերջնականապէս մշակուեն և այդ մշակուած որոշումները պարտաւորական դառնան ժողովրդի բոլոր խաւերի համար, 1906 թ.ի օգոստոսին որոշուեցաւ Ս. Էջմիածնում գումարել ռուսահայոց ներկայացուցիչների ժողով, որ կոչուեցաւ Կենդրոնական ժողով:

Նշանակած ժամանակին ժողովը կայացաւ և ի ճէր հանդուցեալ կաթողիկոսը ժողով, անձամբ բանալով ցանկութիւն յայտնեց բեղմնաւոր աշխատանք ունենալ:

Գուցէ պատմութեան ընթացքում առաջին անդամն էր հայ ժողովրդի մի մեծ հատուած, մօտ $1\frac{1}{2}$ միլիոն ժողովուրդ բնտրական սկզբունքով ներկայացուցիչ ուղարկում ժողովի, և գուցէ առաջին անգամն էր, որ մի այդպիսի պատկառելի ժողով ցոյց տուեց հասարակական խնդիրներում միանգամայն թեթեւակի վերաբերմունք:

Ունենալով ազգային ժողովների արտաքին բոլոր ձեռքը — պրեզիդիում, քարտուղարներ, չունեցաւ սպասիի ներքին բովանդակութիւնը:

Առաջին իսկ ժողովից նա շեղուելով իր բուն նպատակից և տարուելով այն ժամանակ դեռ վառ քաղաքական — ազատադրական հոգիերով, կանգնեց սխալ ուղիի վրա և այդ սխալ ուղիով սկսեց առաջ գնալ ամեն ինչ քանդելու դիտիվար կանգնեցնելու տենչով բռնուած, առանց մտածելու, որ այդ ժողովը չի կոչուած ընդհանուր պետական առեղծուածներ լուծելու, այլ խեղճ, իրաւագուրի հայ ժողո-

վրբի և նրա թուլացած ու սնանկացած եկեղեցու անհրաժեշտ կարիքների մասին մտածելու, դեպ ու դարման գրտնելու:

Նոյն իսկ ընտրեալ ներկայացուցիչներից ոմանք ժողովի ղեկավարող սկզբունքներից խրտնած հրաժարուեցին ժողովներին յաճախելուց:

Կենդրոնական ժողովը տեւեց ընդամէնն երկու շաբաթ և բազմաթիւ ու բազմազան ճառեր արտասանելուց յետոյ փակուեց կառավարութեան հրամանով և ազգի ներկայացուցիչները առանց մի զրական գործ կատարելու հեռացան Էջմիածնից, հարցերը թողնելով առկալ խճճուած ու անկարգ:

Ոմանք կարծում են թէ՛ եթէ Կենդրոնական ժողովը շարունակուէր, կարող կլինէր շատ հրատապ հարցերի լուծումն տալ, բայց մենք մնացել ենք այն կարծիքին, որ ոչինչ չէր կարող անել, քանի որ նա զրական հողի վրա չէր կանգնած, այլ օդային ամրոցներ կառուցանելով էր զբաղուած:

1906 թուականը նշանակալից է մեր պատմութեան մեջ նրանով, որ հոգեւորական և աշխարհական տարրերը այնպէս չեն ընթհարուեց իրար երբ և իցէ, ինչպէս այդ թուականում: Ընթերցողները երեւի յիշում են, որ Կենդրոնական ժողով գումարելու համար հրատարակուած կոնդակից յետոյ հոգեւորականութեան մի մասը ինչ զիւրք բռնեց, սոքա դէմ չլինելով Կենդրոնական ժողովի գաղափարին, նոյն իսկ անհրաժեշտ համարելով այդ պահանջում էին, որ հոգեւորականութեան ներկայացուցիչներն էլ մասնակցեն, ինչպէս նախնի եկեղեցական-ազգային ժողովներ գումարելու ժամանակ էր տեղի ունենում:

Իսկ Կենդրոնական ժողովի անաջող վախճանից յետոյ նոյն իսկ փորձեր եղան ս. Էջմիածնում մի տեսակ խնամակալութիւն հաստատել ամենայն հայոց կաթուղիկոսի վրա և ընդհանուր վարչական խնդիրներում իրանց ընտրեալ ներկայացուցիչների ձեռքով ղեկավար հանդիսանալ, սակայն այս փորձն էլ անաջող անցաւ շնորհիւ այն հանգամանքի:

որ ոմանք ոչ թէ անկեղծ գործի նուիրուած, ընդհանուր շահն ու օգուտն աչքի առաջ ունենալով էին ձգտում այդպիսի խնամակալութեան, այլ անձնական միտումներով: Մի շարք անաշույ ժողովներից յետոյ ս. Էջմիածնի միաբանութիւնն էլ դադարեց ժողովներ գումարելուց և ազգաին-եկեղեցական խնդիրները մնացին երեսի վրայ պատահական, բոլորի տրամադրութեամբ որոշուող կարգադրութիւնների ենթակայ:

Այսպէս ուրեմն ոչ աշխարհականներից բաղկացած ընտրեալ ներկայացուցիչների ժողովը, ոչ ս. Էջմիածնի միաբանութիւնից բաղկացած ժողովը չկարողացան արդէն հրապարակի վրա դրուած մի շարք լուրջ խնդիրների լուծումն տալ: Եւ այնքան էլ հեշտ չէր խնդիր վճռելը, երբ մարդիկ ժողովի են նստում, դատում, վիճում, մեկնաբանում են այն հարցերը, որոնց մասին միայն լսել են, բայց ոչ մի լուրջ ուսումնասիրութիւն չի կատարուել և եղած տեղեկութիւնները ուշադրութեան չեն արժանացել:

Անշուշտ նոքա, որոնք մտածում էին կենդրոնական ժողով հրաւիրել, պէտք է իւրաքանչիւր հրապարակի վրա դրուած հարցերի ուսումնասիրութիւնը կատարած, դոնէ հում նիւթը բերէին ժողովի, ուր մանրազնին և բազմակողմանի տեղեկութիւններով լրացուէին, ապա թէ այդպիսի լուրջ աշխատանքից յետոյ որոշումներ կայացնէին:

Օրինակ, Էջմիածնի ամենացաւոտ կողմերից մինն է իւր կալուածների կառավարութիւնը. նա զանազան տեղերում ունի մօտ 100 հազար դեսեատին անտառ—Խօթի, Գանձասարի, Տաթևի, Չարեքի, ս. Յակովբայ, Մարցի, Հաղարծնի, ս. Խաչի—որոնք այնքան եկամուտ չեն բերում, որ կարողանան ընթացիկ ծախքերն ու պետական հարկերը վճարել:

Վանքն ունի հինգ գիւղ—Վաղարշապատ, Մաստարա, Օշական, Եղուարգ, Մողնի, չհաշուելով Մարցայ կալուածում գտնուած գիւղերը, ունի բազմաթիւ այգիներ, տներ, խանութներ, վարելահողեր զանազան տեղերում. այսքան բազմատեսակ և մեծաքանակ կալուածներ ունե-

Նարով հանդերձ, միշտ նիւթական նեղ դրութեան մէջ է և կարօտ նպաստների, օգնութեան իր անհրաժեշտ պետքերը՝ հոգալով համար:

Առաջին անգամից տարօրինակ և օտարօտի է թւում այս հակասութիւնը. մօտ երկու հարիւր հազար դեսետաին անտառ, վարելահող ունենալ, այգի, տուն, խանութ ունենալ և զարձեալ կարօտ մնալ: Բայց այսպէս կարող են մտածել կալուածներին անծանօթ անձինք, իսկ նոքա որոնք ի մօտոյ ծանօթ են նրանց և հանգամանօրէն զիտեն թէ բանն ինչու մն է, ոչ թէ չեն զարմանում, ոչ թէ օտարօտի չի թւում այդ, այլ բնական, թէև ցանալի:

Խօթայ և Գանձասարի մօտ 40 հազար դեսետաին անտառը բնկած է բոլոր մեծ ճանապարհներից, շատ հեռու: Այդ անտառները Եւլախ—Շուշի խճուղուց հեռու են մօտ 80 վերստ, Նոր Բայազետից՝ մօտ 120 վերստ, իսկ թէ դէպի մէկ և թէ միւս կողմը ոչ մի կանոնաւոր ճանապարհ չկայ, հետեւաբար գերան, տախտակ, ածուխ և գործիքների համար փայտեղէն արտահանելը կապուած է ահագին դժուարութիւնների հետ, ուստի այդ անտառներից մնում են օգտուողներ շրջակայ գիւղացիները, որոնք, ինչպէս յայտնի է, մեծ մասամբ զոգանում են քան զրնում: Նոյն վիճակի մէջ են նաև Տաթևի ու Չարեքայ անտառները:

Ասում են մեր անտառները հարուստ են պղնձի և այլ հանքերով, բայց արդեօնք մինչև օրս նոքա, որոնք սովոր են դատապարտել էջմիածնին անտարբերութեան մէջ, կաղմել են զիտական արշաւամբեր, դնացել պտտել են այդ կալուածները, ուսումնասիրել են, մշակել են շահագործութեան ծրագիր, կամ երբ և իցէ մեր միլլիօնատէրները մտածել են իրանց դրամադուլիսը դնել այդ կալուածների վրա, շահագործել յօգուտ իրանց և էջմիածնի. գոնէ մենք ցայսօր այդպիսի անկեղծ վերաբերմունք, լուրջ աշխատանք չենք տեսել:

Դրա փոխարէն հատորներ կկազմուեն, եթէ ի մի ժողովենք այն յարձակումները, որ պարբերաբար տեղացել

են Էջմիածնի վրա: Ի հարկէ հեշտ է քննադատել, քան
դործ կատարել:

Էջմիածնի գէմ յարձակողներէից որին չի յայտնի,
որ Էջմիածինը շունի մեծաքանակ գումարներ իր կալուած-
ների վրա ծախսելու և ոչ էլ միաբանները մասնագէտներ
են վերոյիշեալ աշխատանքները կատարելու համար, ուրեմն
եթէ սրտացաւ են դէպի Էջմիածինն ու նրա հաստատու-
թիւնները, իրանք պիտի հրապարակ քան և անեն այն
բոլորը, ինչ ձեռնհաս չէ Էջմիածինը կատարելու. և կա-
րող են ցոյց տալ մի դէպք, երբ կամեցել են օգտակար
լինել, Էջմիածինը ընդ առաջ չի գնացել:

Գոնէ վերջին 10—15 տարում Էջմիածինը իր կա-
լուածները բարեկարգելու համար փորձել է յանձնել մաս-
նագէտների, բայց արդիւնք չի տեսել, իսկ եռապատիկ ու
քառապատիկ ծախսեր է արել:

Մեր ցանկութիւնն էր ցոյց տալ, որ երբ ժողովում
են մի խնդրի մասին խօսելու, որոշումներ կատարելու,
պէտք է այդ խնդիրը բազմակողմանի ուսումնասիրած լի-
նեն. մինչ դեռ Կենդրոնական ժողովին մասնակցող բոլոր
աշխարհական պատգամաւորները անձանօթ մեր վանքա-
կան կալուածներին, եկել էին այն բաժանելու հայ և
թուրք զիւղացիների վրա:

Միակ նիւթը, որի վրա ջանք էր թափուած և մշա-
կուած էր, դա դպրոցների ծրագիրն էր, որը իր թերու-
թիւններով հանդերձ կարող էր դպրոցական ասպարիզում
օգտակար դեր խաղալ, եթէ արտաքին խոչընդոտների չը-
հանդիպէր: Իսկ փնացած հարցերից և ոչ մէկը ուսումնա-
սիրուած չէր ու նրանց մասին ճառողները ոգևորութեան
սահմանից դէնը չանցան:

Անցեալ տարի Սինօզի նախաձեռնութեամբ Տփլիսում
տեղի ունեցան կալուածները բարեկարգելու մասին խոր-
հրդակցութիւններ, արձանագրուեցան շատ ցանկութիւններ,
այդ խորհրդակցութիւնների մէջ էլ անպայման անհրա-
ժեշտ համարուեց բազմակողմանի ուսումնասիրութեան
ենթարկել վանքապատկան կալուածները իրաւաբանական,

կայուածատիրական, արդիւնաբերական տեսակէտներով և և ժողովը իր եզրակացութեան մէջ դուրս բերեց, որ Էջմիածինը պէտք է ունենայ իրաւաբաններ, զիւղաւանտեսներ, անտառագէտներ, հանքաբաններ:

Գեղեցիկ ցանկութիւններ, սակայն յիշեալ ժողովը չի յիշատակում թէ այդ պաշտօնեաների համար անհրաժեշտ տասնեակ հազարները Էջմիածինն իր նիւթական տաղնապալից օրերին ո՞ր դումարներից պիտի ծախսէր:

Չնայելով այսպիսի դրութեան, չնայելով որ աւելի շատ խօսուում ու գրուում է տեսականապէս և համարեա դործնական ոչինչ չի արւում: Բայց դրուած հարցերը չեն կորցնում իրանց նշանակութիւնը, այլ ընդհակառակը օր աւուր դրանց լուծումն տալը անհրաժեշտ է համարւում: Այդ պատճառով ամենքն անխտիր, փափակ էին զգում ունենալ եկեղեցական-ազգային ժողով, որն իբրև հեղինակաւոր մարմին կարողանար հետզհետէ քաղքայւող հաստատութիւնները վերականգնել, նիւթական հետզհետէ նուազող աղբիւրները փրկել իսպառ ցամաքելուց: Այսպիսի տրամադրութեան ժամանակ վախճանւում է Խրիմեան կաթողիկոսը: Ինչ ասել կուզի, որ Հայրապետական ընտրութեան ժամանակ գումարուելիք եկեղեցական-ազգային ժողովի վրա էին շատերը դրել իրանց յոյսը, որ պիտի կարողանար մի շարք կեճող հարցեր լուսաբանել և եթէ վախճանական լուծումն էլ չտար, դո՛ւն է որոշ ծրագիր, պարզաբանուած ցանկութիւններ, մշակուած նախագծեր դնել տպագայ կաթողիկոսի առաջ:

Մօտենում են ընտրութեան օրերը. մենք չգիտենք ճաճկահայոց թեմերում աշխարհական պատգամաւորներ ընտրելիս ազգային ժողովները բացի Իգմիրլեան և Դուբեան սրբազաններին ձայն տալու յանձնարարութիւնը, ուրիշ յանձնարարութիւններ էլ արե՞լ են թէ ոչ, բայց զիտենք, որ Ռուսաստանի թեմերում թէ պատւիրականների ընտրութեանց ժամանակ, և թէ թեմական պատգամաւորների ընտրութեանց ժամանակ բացի կաթողիկոսական թեկնածուների մասին խօսելը, արծարծուել են նաև մեր առաջ

բերած խնդիրներէր մի քանիոր, և ընտրեալ պատգամաւորների վրա պարտաւորութիւն են դրել եկեղեցականազգային ժողովում այդ հարցերի վրա լուրջ ուշադրութիւն դարձել:

Անհետաքրքիր չի լինիլ կարծում ենք, եթէ մէջ բերենք թեմերի պատուիրակային ժողովների որոշումներն:

Շուշում կայացած ժողովում արել են հետեւեալ որոշումները, որ բառացի մէջ ենք բերում պաշտօնական արձանագրութիւնից:

« ժողովը որոշեց իր ընտրելի պատգամաւորի վրա «պարտականութիւն դնել էջմիածնում հոկտեմբերի 30-ին «կայանալի համազգային ժողովում յարուցանել և պաշտպանել հետեւեալ խնդիրները.

«1) Նորընտիր Հայրապետին առաջարկելու Պօլօժե-նիայի վերաքննութիւնը և բարեփոխութիւնը համաձայն «Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ոգոյն և ներկայ ժամանակի «կեանքի պայմաններին, ուր ի միջի այլոց մտցնել ընդհանուր ժողովրդական տուրք յօդուտ պահպանութեան հոգեւոր հաստատութիւնների և դպրոցն ըի, վերացնելով «ներկայ կամաւոր բաղմատեսակ աննշան դրամական և «նիւթական նուէրները, որոնց ժողովումն հանդիպում է «մեծամեծ արգելքների և թիւրիմացութիւնների:

«2) Որոշել համազգային ժողովում առաջարկելու «Նորընտիր Հայրապետին ընդհանուր եկեղեցական ժողով «հրաւիրելու, որպէս զի այդ ժողովում վերաքննուի մեր «եկեղեցու նախնի կանոնները և բարեփոխութեան ենթարկուի ամուսնական, ծիսական և այլ կանոնները, որոնք «համապատասխան չեն ներկայ կեանքի պայմաններին:

«3) Որոշել համազգային ժողովում, որ հոգեւոր վարչութեանց պաշտօնեաները սինօդից սկսած մինչև հոգեւոր կառավարութեան անդամները ժողովրդական ընտրութեամբ կարգուեն որոշ ժամանակով:

«4) Որոշել, որ հայոց Հայրապետի մօտ կարգուած «լինի մի ազգընտիր առանձին խորհուրդ հոգեւորական և «աշխարհական անձինքներից:

և «5) Որոշել, որ սինօդի տեսչութեան ներքոյ հաս-

«տատուի մի առանձին վարչութիւն հոգեւոր տեսչութեան»
«տնտեսական և կալուածական գործերը կառավարելու»:

Աիւս թեմերի յանձնարարականները ձեռքի տակ չունենք, որ բառացի մէջ բերենք, ստկայն պիտի ասել, որ համարեա նոյն բովանդակութեամբ էին Տփլիսի և Երևանի պատգամաւորների ներկայացրած յանձնարարականները միայն այն տարբերութեամբ, որ մինչդեռ Շուշուայ ժողովը իր որոշումներն անում է ընդհանուր բնաւորութեամբ և ոչ ոքի չի մեղադրում որ այդ ցանկութիւնները ցայսօր չեն իրաւանացել, իսկ Երևանի պատուիրակային ժողովը մի քիչ աւելի մանրամասնութիւններ է մէջ բերում եկեղեցական, կալուածական և դպրոցական խնդիրներում և գտնւմ է այդ բոլոր չարիքի արմատը նրանում, որ աշխարհականներն իբր թէ մասնացութիւն չունեն հոգեւոր վարչական գործ բում ուստի աշխարհականների մասնակցութիւնն է պահանջում նորընտիր կաթուղի ոսից:

Հոկտեմբերի 26-ին պատգամաւորների մեծ մասը եկել էին Էջմիածին, իսկ նոյն ամսի 27-ին համարեա բոլորը ներկայ էին, ուստի և որոշուեց խորհրդակցական ժողովներ դուրսբեր «կարեւոր» հարց ըի մասին խօսելու:

Առաջին ժողովում ուր ներկայ էին մօտ 65 հոգեւորական և աշխարհական պատգամաւորներ, անհրաժեշտ դատուեց ղեկավարող վարչութիւն ընտրել. քիչ համարուեց մի նախագահ և մի քարտուղարը, այլ անհրաժեշտ էր ունենալ նախագահական խորհուրդ (պրեզիդիում) իր քարտուղարներով և ընտրեցին երեք նախագահ և երեք քարտուղար, որովհետեւ ասում էին, շատ լուրջ ու կարեւոր խնդիրներ ունին վճռելու:

Երկրորդ ժողովին վեց հոգուց բաղկացած նախագահութունն էլ քիչ համարուեցաւ, որովհետեւ այն կարեւոր խնդիրներն ու առաջարկները, որ պիտի անէին պատգամաւորները, պէտք է մշակուէին նախագահական իւր հրդում և որպէս պատրաստի նիւթ առաջարկուէին ընդհանուր խորհրդակցական ժողովների քննութեան և հաւանութեան: Այս պատճառաբանութեամբ դարձեալ ընտրուեցին 5 հոգի:

ուրեմն 11 հոգուց բաղկացած մի յանձնաժողով, որ պիտի մեզ ժողովականներն իս ն'ըկայացնէր կարևոր հարցերի մշակուած ծրագիր:

Տեսնում է ընթերցողը, թէ ինչ կարևոր պատրաստութիւններ էր տեսնում խորհրդակցական ժողովը և մենք մոռով անցնում էինք դէպի երկու տարի առաջ գումարուած կենդրոնական ժողովը, յիշում էինք նրա պրեզիդիումը, նրա սեկցիաները, այն մեծ ոգևորութիւնը, ինչ տիրում էր այդ ժողովներէ շուրջը, այն հետաքրքրութիւնը, ինչ կար այն ժամանակ ժողովուրդի մէջ:

Յիշում ենք անցեալը և մտածում: արդե՞ք այս իրօք համազգային ժողովն էլ անպատրաստ պիտի լինի ազգի ցաւերը դարմանելու, թէ՞ անցեալ փորձը օրնակ ունենալով պատգամաւորները պատրաստուած եկած կ'ընին ժողովի:

Դժբաղտաբար, ցաւ ի սիրտ պիտի գանք տեսելու, որ մեծ տպումով սկսուած ժողովները օպտսիլի արդիւնքը չտուեցին:

Նախ՝ այն հարցն է թէ այս և կեղ' ցական ազգային ժողովը համարո՞ւմ է իրան իրաւատէր որոշումներ կայացնելու և նման նախնի եկեղեցական ժողովների որոշումն ընդդէմ պարտաւորական պիտի լինեն ազգի և կաթողիկոսի համար, պատասխանուեց, որ՝ սա միմիայն խորհրդակցական ժողովներ են և սրա որոշումները լոկ ցանկութիւններ պիտի արտայայտեն և վճռական նշանակութիւն չունեն:

Երկրորդ՝ ժողովներում արծարծուած խնդիրների շուրջը տեղի ունեցած վիճա անութիւնների ժամանակ երևաց, որ մարդիկ ամենէին պատրաստուած չէին, մանաւանդ տաճկահայ պատգամաւորն'րը, որոնք պ. Չերազի բերանով յայտնեցին թէ իրանք եկած են կաթողիկոս ընտրելու, քայց եկեղեցու վերանորոգութեան վերաբերեալ խնդիրներում իրանք անձեռնհաս են եւլն:

Երրորդ՝ ժողովները շնորհիւ ատենապետ պ. Մինաս Չերազի չափազանց մեղմ բնաւորութեան, տաղտկալի էին անցնում: ոչ մի հարց չէր դրւում որոշ, վիճաբանութիւնները չէին լինում դրած խնդրի սահմաններում և չէին հանում պարզ եզրակացութիւններ:

Չորրորդ՝ 11 հոգուց բաղկացած յանձնաժողովը ամենեկին չգրադուեց, զոնէ ընդհանուր ժողովներէից չերևաց թէ զրադուել է որևէ հարցի մշակութեամբ:

Հինգերորդ՝ ոչ մի պատգամաւոր ոչ մի հարց չառաջարկեց քննութեան:

Ի վերջոյ՝ ոչ մի պատգամաւոր, մանաւանդ Տաճկատանից եկածները, չէին ցոյց տալիս հետաքրքրութիւն մեր առօրեայ ցաւերի մասին, մինչ դեռ կաթուղիկոսական թեկնածուների շուրջը տեղի ունեցած վիճաբանութիւնների ժամանակ դալիս էին ամբողջութեամբ և սուրբ պարտականութիւն էին համարում ելնել երկար ճառերով զրուատել երկրորդ թեկնածուին, իսկ երբ հերթը եկաւ արտաքոյ կաթուղիկոսական խնդրի, ներքին բարեկարգութեանց մասին խօսելու, դահլիճը կիսով չափ դատարկ էր լինում և վիճաբանութիւններին մասնակցում էին մի երկուհոգի:

Վերջին ժողովում, նոյեմբերի 1-ի երեկոյեան Պրեզիդիումի ներկայացրած եզրակացութիւնը, որ առաջարկեց շատ քիչ ներկայ եղող պատգամաւորների վճռահատութեան, իր մէջ պարունակում էր այն կէտերը, որոնք առաջ են բերուած նուշուայ պատուիրակային ժողովի որոշումների մէջ, աւելի սեղմ ձևով:

Եւ դրանով համազգային ժողովը իր դերը վերջացած համարելով ցրուեց:

Մենք չգիտենք, վեց հոգուց բաղկացած պրեզիդիումը և սրան կից կազմուած հինգ հոգուց բաղկացած յանձնաժողովը և այն պատգամաւորները, որոնք ստորագրեցին այդ եզրակացութեան թղթի տակ, զոհ մնացին իրանց արածից և հաւատում են թէ զործ են կատարել: Բայց զիտենք, որ այդպիսի որոշումները, ընդհանուր դժերով արտայայտուած ցանկութիւնները ոչ մի զործնական արժէք ունենալ չեն կարող, քանի որ այդ խնդիրներից իւրաքանչիւրը լուրջ ուսումնասիրութեան կարօտ է, որ տեղի չունեցաւ:

Օրինակ վերցնենք այս որոշումը. «Նորընտիր Հայրապետին առաջարկել պօլիթէսիայի վերաքննութիւնը և բա-

ընթացող թիւերը համաձայն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ոգոյն
և ներկայ ժամանակի կեանքի պայմաններին . . .»

Որո՞նք ենք պօլօժենիայի անհամապատասխան կէտե-
րը՝ որո՞նք են հակասում մեր եկեղեցու ոգոյն, ի՞նչ պիտի
հասկանալ ժամանակի կեանքի պահանջ տեսլով. մի՞թէ
այդպիսի բնդհանուր բանաձևը պատճառաբանուած չպիտի
լինէր, մի՞թէ նորընտիր Կաթողիկոսին չպիտի տրուէր
փոխանակ լոկ գեղեցիկ ցանկութիւններ, պատրաստի բա-
րեփոխուած պօլօժենիէ, բազմակողմանի ուսումնասիրուած
թէ ըստ եկեղեցու ոգու և ըստ ժամանակի պահանջների,
այլ խօսքով, փոխանակ նոր զահ բարձրացող Հայրապետին
լոկ խօսքեր հրամցնելու, աւելի լաւ և դործնական չէ՞ր
լինիլ պատրաստի նիւթ տրուէր:

Կարող են մեզ առարկել, որ այդ ցանկութիւնների
մէջ շեշտուած կէտերը երկար ժամանակուայ ուսումնասի-
րութեան կարօտ են, 5—6 օրում անկաերլի էր այդպիսի
խնդիրներ մշակել, այո, բայց չպիտի մոռանանք, որ այդ
խնդիրները երեկ չեն ծնունդ առել, այլ տարիներ շարու-
նակ այդ հարցերի մասին խօսւում և առաջնորդողներ են
գրւում թերթերում, բայց մինչև օրս չը տեսանք խօսքից
գործին անցնելու սրտացաւութիւն. ամենքն են խրատներ
կարդում, բայց ոչ ոք չի կամենում տեական ծանր աշխա-
տանքի ձեռնարկել: Ճիշտ նոյնպիսի վերաբերմունք մ'նք
տեսանք համազգային խորհրդակցական ժողովի կողմից. նա
տրեց ամենադիւրինը, թերթի կէս էրեսի վրա դրօշմեց իր
ցանկութիւնները ու գնաց. իսկ նորընտիր Կաթողիկոսը
պիտի հայրապետական կեանքի կիսից աւելին դործ զնի
իւրաքանչիւր կէտը յատուկ մասնախմբերի ձեռքով ուսում-
նասիրել տալու վրայ, ապա թէ կեանքի մէջ գործադրել:

Թէև հիասթափուած ենք պատգամաւորական ժողովի
գործունէութիւնից, թէև մինչև օրս մեր եկեղեցու և նրա
հովանու տակ գտնուած հաստատութիւնների բարեփոխու-
թեան մշակուած ծրագիր չունենք, սակայն չենք յուսա-
հատում. գեռ ժամանակ կայ գոնէ աշխատանքի մի մասն
անելու, թող իւրաքանչիւր սրտացաւ և կարող անձն կամ

խմբեր ուսումնասիրեն, կազմեն, մշակեն և ծրագրեն այն բոլոր հարցերը, որոնք այժմեութիւն ունեն մեր հոգեւոր-վարչական կեանքում: Իւրաքանչիւր այսպիսի մի աշխատութիւն նորընտիր կաթողիկոսի համար կլինի ամենաթանկագին ընծան:

«Արարատի» յաջորդ համարներում առաջ կբերենք մեր դիտողութենէններն ու ծրագիրը դրուած հարցերի նկատմամբ. նոյնպիսի աշխատութիւններ սիրով կհիւրընկալուեն «Արարատի» մէջ եթէ ցանկանան աշխատել:

Մասք. վարդ.

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ

— Ամենապատիւ Տ. Տեղակալի հրամանով Սինոդի անդամ Բարձրապատիւ Մատթէոս վարդապետը ամսոյս 2-ին մեկնեց Երևան թեմական դպրանոցի աշակերտական յուզումները Տեսուչ Տ. Աղամալեանի դէմ խաղաղացնելու և դասերը վերսկսելու: Ամսոյս 17-ին իր վրա դրած պարտաւորութիւնը կատարելով վերադարձաւ Մայր Աթոռ:

— Թեմական քննիչ Բարձր. Բենիկ վարդապետը Երևանի Կոնսիստորիայում մի քանի զննութիւն անելուց յետոյ մեկնեց Տիֆլիս, այնտեղ կատարելու վերաքննութիւն:

— Ատրպատականի Նտխավկայի վանքի շուրջ գըտնուող հայերը պարսկական անիշխանական դրութիւնից սարսափած դիմել էին Ամենապատիւ Տ. Տեղակալին, որպէսզի թոյլ տայ վանքի սրբութիւններն ու անօթները փոխադրել Ռուսաստան, որ չենթարկուեն աւարառութեան: Տէր Տեղակալը Սինոդի միջոցաւ պատուիրեց յիշեալ վանքի թանկագին իրերն ու մասունքները փոխադրել ժամանակաւորապէս Մայր Աթոռ, մինչև խաղաղութիւնը կվերականգնի: Պարսկաստանում,

— Ամսիս 20-ին եօթնօրեայ արձակուրդով մեկնեց Տպարանի Տեսուչ Բարձր. Երուանդ վարդապետ Տ. Մինասեանը Տփլիս, Բագու:

— Նոյն օրը Մայր Աթոռ ժամանեց Ատրպատականի առաջնորդ Բարձր Կարապետ ծ. վ. Տ. Մկրտչեան, որ մի քանի օր հիւր մնալուց յետոյ մեկնեց իր պաշտօնատեղին — Ատրպատական:

— Սինօգի յանձնարարութեամբ բարձ. Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսիսեանը Նոյեմբերի վերջին մեկնել էր Տփլիս կալուածական մի քանի խնդիր կարգադրելու, իր վրա դրուած յանձնարարութիւնները կատարելով ամսիս 20-ին վերադարձաւ Մայր Աթոռ:

ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄՈՂԵՌՆ ՄԱՐԴՆ ՈՒ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

Ասում են որ արևի տակ նոր ոչինչ չկայ, որ պատմութեան անիւը դառնում է և կրկնում է հինը, բայց և պնդում են որ անցեալն անցել է, նորն է դնահատելի. անցածը մեռել է, ներկան է ապրում, իրաւունքը ներկայինն ու ապագայինն է:

Տիեզերական պատմութեան պրոպէսի մէջ հնի և նորի, անցեալի և ներկայի միջև մի տարերային կատաղի կռիւ է նկատւում և այդ կռիւն անվերջ է թւում, որովհետեւ ինչ որ ներկայ է՝ շուտով անցեալ է դառնում և իւր պայքարն սկսում է մի նոր ներկայի և մի նոր ապագայի հետ: Բայց ուշի ուշով դիտելով կտեսնենք, որ պատմութեան դարերը հնի և նորի այս կռուի թափով հաւասարապէս աչքի չեն ընկնում, թէպէտ բոլոր տարերում այս կռիւը գոյութիւն ունի, բայց այդ ամէն մի դարում նոյն զօրութեամբ հանդէս չի գալիս: Պատմութեան մէջ դարեր կան, որոնք ըստ երևոյթին հնի և նորի մի երանելի խաղաղութեամբ են աչքի ընկնում: Նորը հնազանդուել է հնի անցեալ մեծութեանը, փառքին, հեղինակութեանն ու աւանդութեան. միջնադարը մեզ օրինակ է թւում է, թէ այդպիսի դարերում մարդկութիւնը ձեռք է բերել իւր բարձրագոյն երջանկութիւնը. բայց վաղ այդ դարերին և վաղ այդ երջանիկ մարդկութեանը, որ ծոյլ քնով քնել և սալանալ դիտէ, որ չի ձգտում հնի հետ պայքարելով՝ նոր ճանապարհներ գտնել և նոր ուղիներ հարթել: Այդ պատճառով մենք ողջունում ենք «Renaissance» վերածնութեան դարը, ողջունում ենք այդ կռիւը, որ բռնկուեց սխալաւորիքայի և հումանիզմի միջև, որը ըստինքեան երջանիկ չէր միջնադարեան կրօնաւորի և հայեցողի բախտաւորութեամբ, բայց նա փոթորկի թափով մարտնչում էր հնու-

թեան կաշկանդու պիտի դէմ և այդ կուտում՝ երկնեց և ծնեց նոր դարի մարդկութիւնը:

Հայութեան կեանքում՝ ևս եղել են վերածնութեան դարեր և եթէ գիտողութիւնը մեզ չի խաբոււմ, մենք գտնուում ենք մի այդպիսի դարաշեմքին: Հայի իրականութեան մէջ մահուան և կեանքի կռիւ է յայտարարուած հնի և նորի՝ միջև, երկու կողմերն ևս հանդէս են եկել իրենց առաքինութիւններովն ու կրքերովը և մենք՝ եթէ ուզում ենք ապրել, պարտաւոր ենք ընտրութիւն անելով մէկի կամ միւսի կողմն անցնել: Մի կողմի վրայ կանգնած են հնութեան ներկայացուցիչները, փորձառութեան ահագին պաշարով զինուած՝ նորա կռուի են դուրս գալիս հնութեան մշակած և փորձած գործելակերպով, իսկ մի և կողմում՝ կանգնած է նորեւելակների կամ՝ մոդեռնականների բանակը, հայեացքը դէպի ապագան ուղղած, նրա սրտում աւելն ու կրակ, իսկ գանգում՝ վառ վառ երազներ: Մոգեւոն մարդը անփորձ երիտասարդի է նման, ապագայի նախազգացումը կրծքին, լաւատես, ուրախ և ապահով իւր յաղթանակին: Հնի հակառակ նա սիրում է այս աշխարհն ու այս կեանքը, որը այնչափ գեղեցիկ է և որից բղիւսում են անթիւ հմայքներ: Մոգեւոն մարդը հնից շատ բանով է տարբերում, հինն ունի իւր կուռ աշխարհայեացքը, նորը դժգոհ է, որոնում է թարմը, բայց կամ՝ գեռ չի գտիլ և կամ՝ գտածն էլ սրտ չէ: Հինն ունի իւր մշակուած ճաշակն ու արուեստը: Նորը նրանից գոհ չէ և որոնում է գեղարուեստի և ճաշակի սահմաններում՝ նոր աշխարհներ յայտնագործել: Հինն ունի իւր սոցիալական կարգերը և ինքնորոշական է այդ դրութիւնից, մոգեւոն մարդը երազում է, ձգտում է նոր աշխարհ ստեղծել սոցիալական նոր դրութիւններով: Հինն ունի իւր հնաւանդ կրօնը, դորա դէմ՝ յանդիման դնում է մոգեւոն մարդը կրօնի իւրաքանչեւ ըմբռնումը, որը այնքան էլ հառաատ կամ՝ քարացած չէ: Թւում է թէ հինը բացարձակ ճշմարտութիւնը իւր կողմն ունի, որովհետեւ չի տատանւում, որովհետեւ անպայման հպատակւում է այդ կարգերին, որով առաջ է

բերում խաղաղութիւն մարդկանց հոգիներէի և հանրակեցութեան մէջ. իսկ մոդեռն մարդը անհանգիստ է, երազներով և կասկածներով լի և օրօնող, նա հայրերի գտած ճշմարտութեամբ չի բաւականանում, նա ձգտում է դէպի բացարձակ ճշմարտութիւնը և թէպէտ մոլորւում է և ենթարկւում է ծանր ծանր փորձութիւնների, բայց չի վհատւում:

Անհատական ազատութիւնն և զարգացումը այս է քարոզում՝ մոդեռն մարդը: Եւ նա փնտռում է մի աշխարհայեացք, որ ազատութեան, հաւասարութեան, եղբայրութեան իդէալներին համապատասխան լինելով՝ նաև անպայման դործնական և իրական լինի՝ մարմնացած իրականութիւն: Փորձի և գիտութեան ճշմարտութիւնը՝ այս է փնտռում նա, որովհետեւ սա է օգնում նրան ճանաչելու թէ՛ ինչ կայ կամ ինչ չկայ: Գտնելով բնագիտութեան օրէնքները՝ նա ձգտում է տիրել բնութեան:

Մոդեռն մարդը դժգոհ է իւր ունեցածից, թափառող, օրօնող և անհանգիստ: Նա յիշեցնում է ճշմարտութեան ծարաւով բռնուած այն երիտասարդին, որին Շիլլէրը երգել է «Das verschleierte Bild zu Saïs» բանաստեղծութեան մէջ: Այդ երիտասարդը թափառել է, կտրել, անցել է շատ ծովեր և շատ ցամաքներ ճշմարտութիւնը դանդաղ: Վերջը հասնում է Եգիպտոս, ուր մի Ռոտոնդում գտնում է մի քողարկուած արձան: Նորա հարցին քուրմերից մէկը պատասխանում է. այդ քոզի տակը կանգնած է ամբողջ մարմնացած ճշմարտութիւնը, բայց Աստուծո ազատւէրն է, որ ոչ մի մահկանացու չպիտի յանդգնի այդ քոզը բաց անել, մինչև ինքը բաց կանխ երիտասարդը տուն է վերադառնում, նորա գիտութեան ծարաւը նորան մրկում է: Ամբողջ ճշմարտութիւնը գրտնելու է եկել և և իւր օրօնածը կանգնած է իրենից ոչ հեռու, բաւական է վեր կենալ, ցատկել ցանկապատից, վերացնել արձանի քոզը: Մտածելն ու անելը մէկ է ինչում: Բայց հետեւեալ առաւօտը նրան գտնում են արձանի պատուանդանի առաջ տարածուած խելակորոյս և

անբարբառ: Նա մտնում է գերեզման, առանց ապագայ սերնդին աւանդելու, թէ նա ինչ տեսաւ այդ քողի տակը: Բայց մոգեռն մարդը տենչում է անհամբեր որչափ կարելի է շուտ վերցնել այդ քողը ճշմարտութեան վրայից՝ չվախենալով ոչ Աստծու և ոչ հնութեան ներկայացուցիչների սպառնալիքներից: Հները զայրանում՝ ու փրփրում են այս տեսակ յանդուգն, արկածախնդիր փորձերի վրայ:

Ո՞վ կարող է չնկատել, որ այս երկու հոսանքները նաև մեզա՛նում օրհասական կռիւ են մղում, և որովհետև մեր պատմական զարգացումը այն ընթացքն է ունեցել, որ եկեղեցին իւր մէջն է ամփոփած եղել հայ ժողովրդի կուլտուրական բարիքները, հէնց այդ պատճառով մոգեռն հայի յարձակումներին ի միջի այլոց ենթարկւում է նաև եկեղեցին, որը անցեալի ներկայացուցիչն է հանգիստնում, նա մի ժամանակ համապատասխանելով իւր կոչմանը, բաւարարութիւն է տաւել նախկին դարերի մոգեռն մարդկանց ձգտումներին: Ներկայումս ենթարկւում է յարձակման և պարսաւանքի, իսկ դորանից տուժում է ոչ միայն եկեղեցին, այլ և քրիստոնէական կրօնը, որովհետև շատ շատերը եկեղեցին և կրօնը միմեանցից տարբերել չեն կարող: Հայի ամբողջ պատմութեան մէջ XX դարը աչքի է ընկնում նաև նորանով, որ հայութեան որոշ տոկոս կտրուել է իւր եկեղեցուց և կրօնից:

Այս փաստը իբրև իրողութիւն հաստատելուց յետոյ, մենք հարց բարձրացնել կտրող ենք, թէ մոգեռն մարդուն, ինչպիսին մենք վերև նկարագրեցինք, կարճ է արդեօք քրիստոնէական կրօնը, բաւարարութիւն տալ թէ քրիստոնէութիւնն ևս իբրև հնութիւնից մնացած և մաշուած կրօն պիտի արհամարհուի նկատուելով իբրև ակեղարդ ծերունիների աւանդութիւն, որը մոգեռն մարդկանց համար անպէտք է:

Բայց այս հարցին պատասխանելուց առաջ, պէտք է որոշել, թէ քրիստոնէական կրօնը ո՞ր քրիստոնէութիւնն ենք հասկանում: Եթէ քրիստոնէութիւն ասելով պիտի հասկանանք եկեղեցու շէնքը և նորա մէջ կատարուած

ծէսերն ու արարողութիւնները, եթէ պէտք է հասկանանք եկեղեցական Հերարխիան կամ զանազան դոգմաներ, եթէ պէտք է հասկանալ վանականի խուցը և նորա կրօնաւորական կեանքը կամ խարաղնազգեստ ճգնաւորին անապատում և կամ եկեղեցական հայրերի ճառերն ու շարականները, այն ժամանակ պէտք է պնդենք, որ այս բոլորը մօտեւն մարդու սրտին և հոգուն սլինչ չեն առում. եթէ այդ է քրիստոնէութիւնը, այն ժամանակ մօդեւն մարդը մօտայից ընկած շորի նման դէն կծգի այդ կրօնը:

Բայց եթէ քրիստոնէութիւն անելով մեքն հասկանում ենք միշտ մի նորագող, միշտ մի յառաջդիմող կեանք, որը համաձայն է այն կրօնաբարոյական սկզբունքներին, որի հիմքն է կազմում, սիրիւր Աստծուն և քո ընկեր մարդուն և եղիւր կատարեալ, ուրքան քո երկնասօր հայրը կատարեալ է, ուրեմն եթէ քրիստոնէական կրօն դոգմա չէ, այլ միշտ յառաջ ձգտող և վերոյիշեալ սկզբունքներով ճշմարտութիւն որոնող մի կեանք, այն ժամանակ յիրաւի մի այդպիսի կրօն ըստ ամենայնի կհամապատասխանի մօդեւն մարդու ձգտումներին և զօրավիգ կլինի նորան անվերջ ձգտելու ճշմարտութեան ճանադարհի վրայ: Մօդեւն մարդը որոնող էակ է. քրիստոնէական կրօնը ուղիղ հասկացում ճշմարտութիւն որոնող կրօն է: Նա իւր հետ ուղներին ուղարկում է հետապնդել ճշմարտութեան և նա ձեռք կբերի այդ ճշմարտութիւնը ինչպէս գոյութեան կռում, այնպէս էլ ճշմարտութիւնը որոնելու խնդրում, անվհատ կորստով կգլխի իւր կէտ նպատակին:

Այսպէս ըմբռնելով քրիստոնէական կրօնի էութիւնը և ուսումնասիրելով նոր դարի մօդեւն մարդու հոգեբանութիւնը՝ եկեղեցու վերանորոգութեան հարցը բարձրացնելու կարիք է զգացւում:

Մ. ԽԱՍԻԿ.

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ինչպէս են հասկացում եկեղեցական խորհուրդները
գիւղում:

Ինչ որ մասնաւորապէս ասել էինք ժամասացութեան մասին, նոյնը ընդհանրապէս նկատուում է եկեղեցական խորհուրդների վերաբերմամբ: Գիւղացու համար եկեղեցական խորհուրդների մէջ էական է ձեռնարկային շարժումները, քահանայի ղեկստաւարութիւնը, մի խօսքով խորհրդի արտաքինը — ծիսակատարութիւնը, որ զարեւրի ընթացքում զանազան ազդեցութիւնների տակ մշակուել է և ընդունել իր ներկայ կերպարանքը: Հոգևորականութեան արտաքին ճշող պայմանների ազդեցութեամբ իր համար էական գործունէութեան մէջ թուլանալը և ուրիշ կողմնակի հանգամանքներ այն հետեանքին են հասցրել, որ եկ. խորհուրդները իրենց ներքին իմաստը կորցրել են և նրա տեղը բռնել է խօսքերի շարագասութիւնը և համապատասխան արարողութիւնները:

Իւրաքանչիւրը եկ. խորհուրդներից հետեւեալ միմեանց հետ լծորդուած մասերն ունի. նախ բուն աւետարանական մասը, որ խորհուրդի ներքին էական մասը — կորիզն է կազմում և վերցրած է Քրիստոսի խորհրդին համապատասխանող խօսքերից, երկրորդ՝ ազգային — եկեղեցական մասը, որ բաղկացած է համապատասխան դրքերի, աղօթքների, քարոզների հիւսուածքից և ամփոփուած է Մաշտոցի մէջ և երրորդ՝ զուտ ազգային — զանազան սովորութիւններ, որ կապուելով այս կամ այն խորհրդի հետ կրօնական դոյն և նշանակութիւն են ստացել:

Գիւղացու վերաբերմունքը ցոյց է տալիս, որ նրա համար առաջնահարկ անհրաժեշտութիւն են զուտ ազգային սովորութիւնները, երկրորդական նշանակութիւն ունի եկեղեցական ծիսակատարութիւնը, իսկ այդ ծիսակատարութեան մէջ թաղնւած բուն աւետարանական մաս

ալ ամենեւին չէ նկատում՝ զիւղացին, նոյն խօսք չգիտէ նրա մասին: Եթէ խորհրդի մէջ եղած զուտ աւետարանական էական մասը նա չէ նկատում, էլ ի՞նչ խօսք կարող է լինել եկ. խորհրդի ներքին պահանջի համեմատ կերպարանափոխելու, վերածնունդու մասին: Ինչպէս ժամասացութեան, այ պէս էլ եկ. խորհուրդներին ժամանակ որոշ ծէս կատարուեց, հէնց դրանով էլ սրբազործուեց ինչ որ սրբազործուելու էր. այսպէս մկրտութեան կարգը կատարեցին— երեսման դարձաւ քրիստոնեայ. խոստովանութեան կարգը կատարեցին— մեղքերին թողութիւն եղաւ, հաղորդուեց— քրիստոնէական ամենաժանր պարտականութիւնը կատարեց, թաղման կարգը կատարուեց— հէնց դրանով ննջեցեալը ջոկնուեց միւս հասարակ մահկանացուներից և մտաւ քրիստոնեայ ննջեցեալների շարքը. ձեռնադրուեց— հէնց դրանով երեկուայ սովորական ամբոխից ոչնչով չզանազանուող անձը դարձաւ քահանայ, քրիստոնէութեան ուսուցիչ, Աւետարանի մեկնող, պսակի խորհուրդ կատարուեց— երկու իրարու համար խորթ, ոչնչով միմեանց չհամապատասխանող անձինք անբախտելի կապով կապուեցին: Համապատասխան վերածնութեան, համապատասխան տրամադրութեան, եկ. խորհրդի ներքին էութեան համաձայն հոգեկան, մտաւոր կամ բարոյական պատրաստութեան մասին ի՞նչ խօսք կարող է լինել:

Մկրտութեան ժամանակ, օրինակ, առաջնակարգ նշանակութիւն ունին ընդհանուր ազգային և մասնաւոր տեղական սովորութիւնները. այսպէս կնքահօր— քաւորի հրաւիրելը «քառասունըակոխ» լինելուց նորածին երեխային ազատելու զանազան միջոցները, այն հաւատալիքը, որ պատի բնթացքում ծնուած երեխային չի կարելի թողնել մինչև ուտիսի գալը կամ ընդհակառակն, քաւորի փոխելը մեղք է, երբ երեխաները չեն ապրում, պէտք է փողոց դուրս գալ և առաջին պատահողին հրաւիրել քաւորութեան, երեխայի բերանից ջուր է դնում— քաւորի ճկողթը պէտք է դնել նրա բերանը, որպէս զի երեխան զիշերները հանգիստ քնի, քաւորի կոշիկի մի հատը գողա-

նալ և զնեւ երեւայի բարձի տակ, երեւային տուն տա-
րան անպատճառ հացի և մաղի վերայ պէտք է զնել, ե-
րեւան շորերը պատռոտում է շուտ շուտ, անպատճառ
շուն է եկել առաջը մկրտութեան ժամանակ տուն տա-
նելիս, ծննդկանին այցելութիւն զնալիս տարած աման-
ները անպատճառ պէտք է զոյգ լինեն, «քառասունքակոխ»
եղած ժամանակ աթարի հետ պէտք է կշուել, կամ զե-
րեզմանները տանելով մի գերեզմանաքարի վերայ զնել ու
հեռանալով նկատել երեւան լռում է թէ լաց է լինում
... մի խօսքով տանեակ այսպիսի խորհրդաւոր սնոտիա-
պաշտութիւններ չնայելով իրենց պատճառած յայտնի
վնասներին, առաջնակարգ նշանակութիւն ունին: Այս
ամենից յետոյ երկրորդական նշանակութիւն ունին և
մասնաւոր ուշադրութեան են արժանանում թէ ինչպէս
քահանան մկրտութեան խորհուրդը կատարելիս «հրաժա-
րեմք տուեց», «հաւատամք բռնեց» կամ տղային հաղոր-
դելուց առաջ բարձրացրեց սեղան, իսկ աղջկան ոչ: Իսկ
մկրտութեան հաւան մասը մաքրելը Հօր, Որդու և ս. Հո-
գու անունով, այն պատասխանատուութիւնը, որին են-
թարկում են ծնողները մանուկի մկրտութեան պատճա-
ռով, այդ մաքրութեան համապատասխան մի բան կեանքի
մէջ, այդ ամեննէն ուշադրութեան չէ արժանանում:

«Խոստովանուել» զիւղացիների լեզուով նշանակում
է տարուայ մէջ որոշ օրերում (նաւակատեաց պատա-
րագներին) չողել քահանայի առաջ և ենթարկուել մի
խորհրդաւոր գործողութեան, որի ընթացքում պէտք է
քահանայի հետ որոշ միջոցներում արտասանել «մեղայ
Աստուծոյ» և «ողորմեսցին» լսելուց յետոյ մի քանի կո-
պէկ զնելով քահանայի բուռը (? խմբ.) և նրա ձեռքը
համբուրելով վեր կենալ ու հեռանալ: Այս խորհրդաւոր
գործողութեան ենթարկուելով քաւում է գիւղացու մինչև
նոյն օրը գործած մեղքերը և գիւղացին հին բեռից թե-
թեւացած գիտակցութեամբ զիմում է կեանքի հոսանքով
նոր բեռ կազմելու: Փորձեցէք նրան հասկացնել, որ այդ-
պէս չէ խոստովանութիւնը, որ նա, եթէ քաւել է ուղում,

այն ամենի, ինչ որ ծանրացած է նրա հոգու վրայ, ինչ բանի համար որ զգում է թէ Աստուած իր հետ հաշտ լինել չէ կարող, պարտական է այն ամենն ամենայն մանրամասնութեամբ պատմել քահանային, նրանից օգտակար խորհուրդ և եղբայրական աջակցութիւն ստանալ ապագայ դպրութեան դէմ կռուելու համար։ Այդ կլինի զիւղացու համար մի նորութիւն, նա կասի, որ ձեր ասածը հասկանալի է և օգտակար, բայց ձեզանից խուսափելով կը գնայ միւս քահանայի մօտ և իւր ձեռով խոստովանուելով կը համարի իրեն խոստովանած։ Պարզ է, դարձիւ ժողովրդէն նրա մտքին այն ուղղութիւնն է տուել, որ փրկարար ուժը արտաքին ձեռնադրութեան և զբաւար ազօթքների ընթերցանութեան մէջն է։ Այսպէս կատարելութեան սանդուխտի երկու տարբեր աստիճանների (բարձր և ստորին) վերայ կանգնած երկու հոգիների ազատ հաղորդակցութեան ամենալաւ խորհուրդը այսպիսի զուտ ձեռնակն արարողական կերպարանք է ընդունել և զիւղացին ամենեւին չխոստովանուելով իրեն համարում է խոստովանած։ Խոստովանութեան խորհուրդը, որ նպատակ ունի դէպի բարձրը թեւակոխելու տրամադրութիւն առաջացնել, դէպի աստուածայինը ձգտելու ծարաւ ստեղծել, որ կոչումն ունի վերածնուելու ձգտումն ունեցող հոգու ներքին բարոյական ճիւղերը թեթեւացնել, այժմ դրա հակառակ, դնում է խոստովանողի մէջ մի հպարտ, բնքնաբաւական, պարտքը լիովին կատարած լինելու զիտակցութիւն։ Ո՛րպիսի մոլորութիւն։ Իսկ կեանքը զլորում է դէպի կորուստ տանող հոսանքով և խոստովանող անհատը մի րոպէ անգամ չէ խուսափում այդ հոսանքից։ Չէ՞ որ քրիստոնէական պարտականութիւնը կատարուած է, չէ՞ որ խոստովանուել է արդէն։

Խոստովանութեանը հետեւում է հաղորդութիւնը։ Այս տեղ ևս ոչ մի միջամտական զիտակցութիւն չէ երևում զիւղացիների մէջ։ Սովորաբար զիւղերում հաղորդում են, որովհետեւ այնպէս են համոզուած, որ քրիստոնէութեան էական նշանը հաղորդութիւնն է, բայց նրանց հաս-

կացողութիւնը այս խորհրդի վերաբերմամբ սրբազործուած հացը և զինին ընդունելուց այն կողմը չէ անցնում: Գիղացին համոզուած է, որ պատարադի միջոցով նուիրազործուած հացը և զինին ինքն ըստ ինքեան փրկարար են: Հաղորդութիւնից յետոյ քրիստոնէական պարտաւորութիւնները լիովին կատարած լինելու ինքնաբաւական զիտակցութիւնն է տիրում նրա հոգու մէջ: Հաղորդուելով՝ Քրիստոսի հետ միաւորուելու, նոյնանալու, հոգեպէս նրա մարմինը զգենալու տրամադրութիւն չէ ստեղծուում նրա մէջ, ճշմարտութեան համար զոհաբերելու, զործով հասկացողութեամբ նրան նմանուելու պատրաստութիւն նա իր համար պարտաւորական չէ համարում: Նա զրա մասին չէ էլ մտածում: Խոստովանութեան խորհրդին հետեւեց հաղորդութիւնը—բաւական է: Այնուհետեւ ինչ որ լինելու է կը լինի հէնց էնպէս, զօրութիւնը հէնց հաղորդութիւնը ընդունելու մէջն է ...: Իսկ կեանքը իր մանրամասնութիւններով նոյնն է և նոյնը պիտի մնայ տանելով քրիստոնէայ անհատին զէպի անկումն, զէպի բարոյական կորուստ: Կեանքը ինչ կապ ունի կրօնի հետ: Քրիստոնէական պարտաւորութիւնները իրենց կարգով, կեանքը իր կարգով, նրանց մէջ ոչ մի առնչութիւն չկայ և չպէտք է լինի: Ապացոյց թէ հաղորդութիւնը ինքն ըստ ինքեան է փրկարար համարուում, յանկարծամահ է եղել մէկը, վերջին շնչում քահանան պէտք է հաղորդ հասցնի նրան: Խեղճ զիւղական քահանան իր համոզմունքի հակառակ պէտք է լուծի ջրի մէջ մի մաս հաղորդութիւն և լցնի անշնչացող զիական բերանը, ինչու, որովհետեւ հէնց նրանումն է փրկութիւնը: Հաղորդութիւնը զիւղացիք ընդունում են նաև իբրեւ բժշկական միջոց, երեքշաբթի և հինգշաբթի օրերը տեսնէք թէ ի՞նչպէս ջերմեւանդ մայրերը հիւանդ երեխաներին բերում են եկեղեցի և խնդրում քահանային, որ հաղորդի նրանց: Վնորից է առել, «չորեքշաբթամուտ» է այսօր, որ հաղորդես լաւ կը լինի. համոզում են նրանք քահանային: Քահանան հաղորդութիւնից խուսափող երեխաներին զանազան զրուսիչ խօսքերով խարում է, որ ըն-

զունեն հաղորդութիւնը: Երբ Քրիստոս իր արիւնը և մարմինը առաջարկում էր իր աշակերտներին իբրև յաւիտենական կեանքի համար մեր մարդկային թուլութիւնը կազդուրող ըմպելի և կերակուր և աշակերտները գայթակղւում էին, նրանց գայթակղութիւնը փարատելու համար այսպէս ասաց. «Հոգին է կենդանացնողը, մարմինը չէ որ օղնում է. ինչ որ ես խօսեցի ձեզ հետ, այն հոգի ու կեանք է»: Իսկ այժմ քահանան երեխաներին հաղորդելիս խաղաղացնելու համար «չամիչ է, չամիչ» ասում է նրանց: Ո՛րպիսի դառը հեղնութիւն, դազափարնելի ո՛րպիսի աններելի շփոթութիւն. վեհութեան ո՛րպիսի այլանդակ մանրացումն ... և այդ թոյլ է տրւում մեր եկեղեցում ...: Ե՛ւ քահանան, և՛ ծնողները զոհ են, սովորութիւնը կասարուեց:

Պատկի խորհուրդը նոյն անմխիթար երեւոյթն է ներկայացնում: Գիւղացու համար այստեղ ևս էական է զուտ ազգային սովորութիւնը. իսկ եկեղեցական ծիսակատարութիւնը երկրորդական նշանակութիւն ունի: Այս բանի մէջ առաւել ազդող հանգամանքը, որ եկեղեցական պատկի արարողութիւնը հեշտութեամբ են զանցառութեան տալիս, դրամական ծախսերն են, որ կապուած են պատկի հետ: Պէտք է աթոռահարկ վճարել, պատկադրամ, հալաւ օրհնէք, նշան օրհնէք տալ քահանային. մօտաւորապէս 15—20 ըուրլի ծախս անել: Երբեմն զիւղացիք աղքատութեան պատճառով կամ «հէնց էնպէս» չկամենալով քահանայի պահանջները բաւարարել՝ խոյս են տալիս եկ. պոսակից և ապօրինի կենակցում միմեանց հետ: «Որ աէրտէրը մի քանի խօսք չիթիւրայ մեր զլիսին չենք կարող միասին ապրե՞լ», դատում են նրանք: Ոգևորութեան բոպէին մօռանում են և այն զուտ իրաւաբանական անյարմար դրութիւնը, որի մէջ ընկնում են ապօրինի կենակցութեան պատճառով իրենք և իրենց ժառանգները: Գիւղացին մտածում է իր դրութեան մասին երբ այն կրիտիքական է: Քիչ չէ պատահել, որ կնոջ կենդանութեան ժամանակ, առանց նրանից օրինական կարգով բաժանուե-

լու, գիւղացիին ապօրինի կենակցում է ուրիշի հետ և ամենեին իրեն անյարմար չէ զգում, որովհետեւ միջազայրի՝ որ նրանց շրջապատում է, ոչնչով չէ զանազանում նրանց կեանքից և դրանից նրանց հասարակական յարաբերութիւնները ամենեւին չեն փոխում: Պատահում են դէպքեր, որ առաջին ամուսնութիւնից մնացած զաւակների համար խոստովում են եկ. պսակից, կամ առաջին ամուսնու կայքերին տիրելու համար, թէև կենակցում են ուրիշի հետ, բայց եկ պսակից հրաժարում են: Մի խօսքով արտաքին, քրիստոնէական կրօնի հետ ամենեւին կապ չունեցող հանգամանքներին յարմարուելու ցանկութիւնը աւելի զօրեղ է լինում քան կրօնական գիտակցութիւնը, որ պիտի ստիպէր նրանց չփնտրել եկ. պսակից դուրս կենակցութիւն:

Ձեռնադրութեան մասին, տարաբաղդարար, նոյն հասկացողութիւն է նկատւում, ինչ որ ընդհանրապէս միւս եկ. խորհուրդների մասին: Ձեռնադրուող անձնաւորութեան ներքին մտաւոր և բարոյական պատրաստականութեան մասին ոչ մի պահանջ չկայ: Ընդհակառակն, դէպքեր են եղել, որ հասարակաց հանգստութիւնը վրդովող յայտնի դողին—իր անկարգութիւնները շարունակելու մի որոշ չափով արդէլք լինելու համար քահանայացրել են նրան: Մէկը կարդալ զիտէ, աշակերտել է ժամագրքին և Մաշտոցին—նա պատրաստ քահանայացու է գիւղացիներին համար: Եւ իրօք, այն հայեացքը, որ ունի գիւղացին քահանայի կատարած ծառայութեան մասին, ուրիշ պատրաստութեան տեղիք չէ տալիս:

Մոռացայ յիշել թաղման կարգի մասին: Գիւղացիների կարծիքով թաղման ժամանակ անհրաժեշտ է «Փառք ի բարձունս», որովհետեւ մինչև այն չափով, հողին դերեզմանից չի հեռանալ: Մինչև անգամ այսպիսի հաւատալիք կայ, որ մահմետական կրօնական պաշտօնեաները ծածուկ անդիր են անում «Փառք ի բարձունս» երգը և ծածկարար իրենց ննջեցեալների վերայ անում են, ապա թէ ոչ նրանք—ննջեցեալները կարող են նորից կենդանանալ

զանազան կենդանիների կերպարանքով: Մեծ ուշադրութեամբ հետևում են նաև հողի օրհնելուն և գերեզմանի կնքելուն և նրանց մէջ բաւական անկեղծ երգումն է. «օրհնած հողի» խաչած գերեզմանի չարժանանամ» եթէ ... ևլն:

Եւ այսպէս զիւղերում քահանայի արած ծառայութիւնը պատահական է, շատ անգամ ոչ անհրաժեշտ և զուտ ծիսական լինելով երբեմն կամայական: Դորա համեմատ էլ եկեղեցական պաշտօնեաների վարձատրութիւնը լիովին համապատասխան է զիւղացիների եկ. պաշտօնեաներից սպասելիքին: Հատ հատ է քահանայի կատարած խորհուրդը, այդպէս է և նրա ստացած վարձատրութիւնը: Ինչ ջանքով անհրաժեշտութիւն է գտնում զիւղացին քահանայի արած ծառայութեան մէջ, նոյն չափով և անհրաժեշտ է համարում վարձատրել նրան: Անընդհատ և մշտական չէ ճանաչում քահանայի ծառայութիւնը դրա համար էլ մինչև օրս զիւղացու մէջ միտք չէ ծագել ընդ միշտ և անընդհատ կերպով ապահովել քահանայի կեանքը: Գիւղացիների հասկացողութեամբ ուրբան շատ լինի քահանաների թիւը, այնքան ձեռնտու է իրանց - զիւղացիների համար, ով արժան գնով խորհուրդ կը կատարի, նրան կը դիմեն: Ուրբան տղէա և խեղճ լինի, այնքան ձեռնտու է իրենց — զիւղացիների ներքին յարաբերութիւնների մէջ չի խառնուի և նրանց հողու անդորրութիւնը չի վրդովի: Կապրին ինչպէս կը կամենան իրենց սովորական կեանքով: Քրիստոնէութեան գործն էլ իր կարգով առաջ կը գնայ: Գիւղացիների համար ամենալաւ քահանան նա կը լինի, ով իր ժամից յետ չի ընկնի, եկ. խորհուրդները սուս ու փուս կը կատարի և մնացած ժամանակ ամենեւին չի երևայ:

Գալով ժամասացութեան և եկ. խորհուրդների բարոյական արժէքին, փաստ է, որ նրանք կատարուել են և կատարւում են, բայց քրիստոնեայ զիւղերի փողոցները, քրիստոնեայ զիւղացիների լեզուն, նրանց սիրտը, միտքը, զգացումները, համակրութիւնը և հակակրութիւնը, գործողութիւնների շարժառիթները, ներքին ընտանե-

կան և արտաքին հասարակական յարաբերութիւններն նեն ոչ քրիստոնէական: Վերջրէք երկու հարեան զիւղեր մէկը քրիստոնէայ ազգաբնակութեամբ միւսը զիւղութեամբ մասնական, եթէ վերացն նք զգեստի, լեզւի և արտաքին կրօնական ծիսական տարբերութիւնները. նրանց մէջ զբաւար կը լինի ուրիշ տարբերութիւններ զան լ:

Թէ ի՞նչ է արեւ մեր ազգային եկեղեցին անցեալում, այդ արդէն պատմութիւնը գնահատ'լ է: Ի՞նչ է անում այժմ նոյն եկեղեցին, իրական կեանքի պատկերը այդ գործունէութ'ան կենդանի վկան է: Ի՞նչ պէտք է անի եկեղ'ցին սորանից յետոյ, այդ եկեղ'ցու իսկական սրտացաւ անդամների ամենաեական հոգացողութ'ան առարկան պէտք է լինի: Այն, ինչ որ անգոր է անելու ծիսականութիւնը, զօրաւոր կը լինի կատարելու կենդանի բովանդակութիւնը— կենդանարար հոգին, որի անսպասելի շտեմարանը Աւետարանն է: Միայն օգտուել է հարկաւոր ոչ անհասկանալի մի միաբանութեամբ, եկեղ'ցական ամբողջ կազմով:

Սմբատ Բ. Սարգսեանց.

Մեծ Շահրիար 1908 թ, 5 հոկտ.

ՈՒՐՈՒԱԳԾԵՐ

19-րդ ԴԱՐՈՒ ՀԱՅՈՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՅ:

Այս շրջանում անարժէք ոտանաւորներ են շինում և միւս Մխիթարեան քերթողները՝ Աւետիքեան, Զաւթախեան, Թումաճեան և նոյն իսկ Բագրատունի, որոնց բանաստեղծութիւնները բաւական ուշ, 1852 և 1853 թուականներին ամփոփուած են երկու հատորի մէջ՝ «Տաղք Մխիթարեան վարդապետաց»: Երրորդ հատորը, հրատար. 1854 թ., իւր մէջ ունի Եղուարդ Հիւրմիւզի (1799—1876) տաղերը, որ սակայն ես նկատի չունիմ՝ ձեռն տակ չունենալով:

ԳԱՐԻԻԷԼ ԱԻԵՏԻՓԵԱՆԻ (1751—1827) վեց երգերից իսկական բանաստեղծութեան հոտ բուրում է միայն «Մօրն Սրբոյն

Ալեքսիանոսի եղերերգը», և հենց այդ պատճառով կասկածելի է թուում թէ արդեօք որդեկորոյս մօր այդ սրտառուչ ողբը մի թարգմանութիւն կամ նմանողութիւն չէ՞ որ և է եւրոպացի բանաստեղծի: Միւս երգերը՝ Տրդատի, Նուշանի, Կարեղին Սրբանձտեանի, Վարդանի ու Վահանի վրայ դրած տաղեր են, բոլորը կրօնական բովանդակութեամբ, որն մէջ իր բանաստեղծօրէն նկարագրւում է Տրդատի և Հռչէի մենամարտութիւնը:

Աւետիքեանի ոտանաւորներէն շատ աւելի բարձր չեն ՄԱՆՈՒԷ՛, ՋԱԽՁԱԽԵԱՆԻ, (1770—1835) քերթումները: Այդ ոտանաւորներն արժէքը իմանալու համար հարկաւ որ է իմանալ թէ ինչպէս են յօրինուել զրանց մեծ մասը: Մի թարեաններէ այս մեծ սերնդի մէջ մի տարօրինակ գրական սովորութիւն է եղել. նրանք զուարճացել են ոտքերով ու յանգերով և ոտանաւոր գրելով՝ իրար հետ հանաքներ են արել: Զբաղուած լինելով ուրիշ գրական ծանր աշխատանքներով՝ բաւարան գրելով, թարգմանութիւններ անելով և այլն, մէկ մէկ էլ պէտք են զգացել հանդսաւանալու և իրենց հանգստութիւնը գտել են քերթողութեան մէջ: Բայց քերթողութիւն ի՞նչ տեսակի: Կնչպէս հին աշուղները իրար հետ բառ մտնելիս՝ միմեանց առեղծուածներ էին առաջարկում յանգեր ու ոտքեր տալով, և մրցակիցը պէտք է իւր սոսիսի պատասխանը տար առաջարկուած յանգերով ու ոտքերով, ճիշտ նոյն ձևով իրար հետ մրցում են և Մի թարեան ընկեր քերթողները: Իրենց բառով ասեմ, նրանք յօրինում են «բռնայանգ» և «բռնակարգ» ոտանաւորներ: «Յորժամ տացի բանաստեղծին նիւթ ինչ հանդերձ յանդական բառիւք» և ըստ այնմ պահանջեցի զտաղն, կամ թէ քերթողն ինքնին՝ այլոյ ուրուք տաղի յանդաւոր բայիւք և չափովք յօրինեսցէ ինչ կամ դարձուցէ նմին պատասխանի, այս ազգ. քերթածաց կոչի բռնայանգ»: Նիւթը և յանգն ու չափն ուրեմն տալիս են քերթողին և պատուիրում նրան, որ բանաստեղծէ, և նա բանաստեղծում է «բռնայանգեր»: Բայց այս դեռ քիչ է. այստեղ քերթողն երեւի աղատ է դեռ արուած յանդական բառերը դատաւորելու մէջ. բայց «եթէ որով առեալն իցէ կարգաւ զժայրայանգ յայնսն՝ անփոփոխ նովին յիւրումն անստերիւր պահեսցի տաղի, ասի յայնժամ և բռնակարգ»: Ահա՛ թէ ինչով են զուարճանում այս քերթողները. նրանք «բռնայանգ և բռնա-

Այսպէս Առան Սիրտեանը, այսինքն Արտէն Բաղրատունին 1725 թուին առաջարկում է Վահրամ Ռուբինեանին, այսինքն Ջալալախեանին (Մի թարեան քերթողներն աշուղներն պէս իրենց կեղծ անուններն ունին) գրել մի բռնայանգ և բռնա-

Պարզ ստանաւոր հենց իրեն Ջախջախեանի այդ տեսակի քերթողութեան վրայ, ընդամենը չորս տուն 15—վանկանի տողերով. առաջին տան յանգերը պիտի կազմեն լայնալիճ, ճակիճ, խիճ, Պապիճ բառերը. երկրորդինը՝ բաւերար, կամար, չար, անդադար. երրորդինը՝ նպասակ, ախօրժակ, օրինակ, ժամանակ. չորս չորրորդինը՝ կեանաց, իրեսեաց, քարեաց ի բաց: Եւ Ջախջախեանը գրում է այդ ստանաւորը (Տաղք. Բ. 89): Զարմանալ պէտք է, թէ ինչպէս նա այսպիսի բռնաղբօսութեամբ զեռ կարողանում է իմաստ գնել իւր ստանաւորի մէջ: Բազմաթիւն ինքն էլ ապա նոյն յանգերով պատասխան է գրում Ջախջախեանի ստանաւորին (Տաղք. Ա. 143): Եւ այդ զեռ բառական չէ, Ջախջախեանը նորից ուրիշ ստանաւորով, նոյն յանգերով պատասխանում է Բազմաթիւնուն. և ներահարուելով այդ յանգերին՝ դարձեալ ուրիշ երկու ստանաւոր էլ է գրում «Յուսով խաբիմք» և «Յամենայնի խոհեմութիւն»: Եւ այդ անում է նա մեծ սիրով և պարծանքով.

Եթէ նկարումս բռնաղբօսիկ լինձ կարկառէ նպատակ,
Իմ մեղուօրէն ճախիէ զնովաւ քերթողական ակորժակ-
Ջախջախեանը վարպետն է այս կարգի ստանաւորների.
ունի մօտ յիսուն այսպիսի քերթումս նրա ստանաւորները մէջ
բաղմամբիւ են և այնպիսիները, որոնք մի և նոյն յանգերով են
կազմուած, ինչպէս՝ 19 քերթումս մի և նոյն մեհեանդ—դա-
հաւանդ, երթեհեկ—և տաքեկ ևչն յանգերով (Բ. 68—82):

Ասիլ չի ուզիլ, որ այսպիսի ստանաւորները լիկ մեքենա-
յական արդիւնք են մի տեսակ սրամտութեան. բանաստեղ-
ծութիւն որոնել այդանդ կարելի չէ. քերթողին տրւում է յանդ
և աւելում է գովիր յոյներին և նա գրում է «Դովեոտ յունաց»
(Բ. 62).

Զելլենական զարմիցն ըզպերձ

Առնում գովել նիւթ ոչ բսերչ:

Վարժեաց ուսմամբ մեծըն Սողոմ

Զազգ ոտխորեալ յանգործ գնդօն.

Զորուդ ձրկանց և զիւհաւիաւ

Իմաստութեամբ լից խուսալաւ.

Եւ որք վարժեալ քաղել զհօրս,

Զարեոսական ուսան զօրոս: Եւն:

Բայց նոյն քերթողը նոյն յանգերով և հակառակն է գրում՝
«Պարտաւ Յունաց».

Ազգ պանծալի երբեմն պերձ,

Ամենայնիւ կոտ արդ բսերչ:

Եւ զոր ուսոյց Թաղէս, Սողոմ,

Եգիպտական էր այն գողոն:

Արհեստ քո արդ է զխեղափառ

Կամ ձուկն սրտալ լուսնոյն ի վառ.

Հեռի ի քէն նախնին որո՞ս,

Թուժ քաղեսջիր անկեա՛ horns: Էլն:

Ապա նոյն բանաստեղծը զղջում է իւր վերջին գրութեան վրայ և նոյն յանգերով գրում է «Զեղջ ընդ պարսաւին Յուսայ».

Թէ աղբն Հելլէն երբեմն ըզգօն և զինուր պերճ:

Արդ յիմաստից յամենայն բարեաց բաճեջ,

Մի զարմանար, ծնցի կրկին խելուրդ Սաղոն.

Թողցեն դարձեալ համակեալ կան ի գողոն:

Ի նըւազիլ լուսնոյն ծիւրի և խեղափառ.

Եւ պատարի յորժամ լուսնն է յուսովառ.

Եւ երբ թխակն երկինք հողմուա յամպրոպ յարօ՛,

Եւ դեղեցիկն ի գաշա տապաստ դընի horns: Էլն:

Ի՞նչ կարելի է ասել այս տղայամիտ խաղերի համար, որ անու՛մ են Վենետիկեան քերթողներն իրենց հասուն տարիքում, և որ սահմանուած են միայն ընկերներին զուարճացնելու համար.

Առեր ահա՛ զոր ինձ ետուր յանգ ի վըսեր,

Խնդրուածոյդ մի՛ անլսող զիս գու ասեր.

Թէ քաղցրանցի երգս անպաճոյճ քան ըզհանուրց,

Յեա կարգալոյդ արկ ի մախաղդ և կամ ի քուրճ:

Եւ իսկապէ՛տ, «քուրճ ձգելու» բաներ են գրանք: Եւ բանաստեղծներն իրենք ևս, նոյն ինքն ճախջախեանը մեծ բան չեն համարում այդ տաղերը.

Գիտեմք անշուշտ նիւթեալս աւելի չէ ինչ ակորժ յօրինակ,

Եւ ո՞ գիտէ վարձահատո՞յց լիցի ներող ժամանակ:

Ոչ շուք անձանց այլ դիւրութիւն միայն խնդրեմք մեր կենաց.

Ոչ թէ պըսակ զոր թաղին ագահ հեղ քերթողին ոչ հիւսեաց.

Բանդեալն եւմոս թէ մըմնջէ անն ունիցի ինչ բարեաց.

Իմ, Սիոսիեան, լուր նըւազիս. թէ չախորժես կաց ի բաց:

Այս «բանեալ եւմոսները», շղթայակապ տաղերը, շատ բան չեն տալիս մեր մտքին, և ոչինչ մեր զգացումին: Այդ տաղերի մէջ Մխիթարեան քերթողները զբաղւում են իրենց առանին խնդիրներով, ընկերական կեանքի մանր դէպքերով. ոտամաւորով գովում են միմեանց, կարծես մի տեսակ ոիրահարութեամբ են մէկմէկու և իրար կրթել ու խրատել են ուղում: Նրանք փախուած իրենց վանական պատերի մէջ՝ իրենցից, իրենց զրական աշխատանքներից, իրենց բառախաղերից դուրս աշխարհ գրեթէ չեն տեսնում: Եւ այդ ամենը երգւում է ներ-

դաշնակ, երաժշտական ոտքերով, լիահնչուն յանդերով, մի խօսքով հիանալի տաղտալիութեամբ, բայց ամառ, միայն այդ քան: Մարդ ցաւում է, որ այդ գեղեցիկ տողերը, լիքը յանդերը չունին և լի ու և հարուստ բովանդակութիւն. որ այդ ներդաշնակ տողերից չի կազմում և ներդաշնակ միութիւն յօրինուածքի. այլ միայն կցկաւոր, յաճախ անյարիր շարուածքներ են առաջ գալիս, լաւագոյն դէպքում հառ հառ առաժանման, իմաստալից խօսքերով, որոնց վրայ դռնէ մէկ մէկ հանդչում է կարգացող ծանրացած միտքը:

Քարոյական գաղափարները, որ Ձախճաթեանը դնում է իւր «բանայանդ» և ոչ «բանայանդ» ոտանաւորներն մէջ, շատ սովորական վարդապետական քարոյներ են, բոլորն ընդհանուր բնաւորութեամբ: Առտուած իւր գերադոյն իմաստութեամբ մարդկանց վիճակը պէս պէս է ստեղծել, որպէս զի հնարաւոր լինի աշխարհում ապրել. սուտի մարդ չտրտի դժգոհի իւր վիճակից. ոչովհետեւ

Եթէ անցնիւր ոսկի թագից էր արժանի,

Ի քոյդ լիարախ կամ յաղօրէս ո՞ տարժանի:

Կամ թէ գեղջուկ քո պէս մըէ անպէտ քարակէղ

Ո՞ր բաճ յայնժամ ըզքոյդ հեշտին բըրէր պարտէզ:

Մի հին գաղափար, որ զբաղեցրել է մեր վարդապետներին, այն է թէ աշխարհում անպէտք բան չկայ. աստուածային տեսչութեամբ, որ չպէտք է ուրախանալ, ամենայն ինչ որ ոչ նպատակի համար է ստեղծուած.

Ոչ թօնք անպէտք և ոչ երաշտ,

Ոչ առիւծուց ոչ վագերց վաշտ . . .

Ոչ անպիտան տեսցես զու զիժ,

Եթէ յաշացդ առցես զբիժ . . .

Աշխարհի մէջ ամենաբարձր բանը, որ արժանի է երգչի կիթառին՝ է առաքինութիւնը միջնադարեան քրիտոնէական կրօնական իմաստով: Առաքինի է նա, որ «ճարտարապէս ընդոսնէ զընդդիմակից մարմին հետ», որին չեն գրաւում աշխարհի փառք ու պատիւը, ճոխութիւնը, ոչ քաջութեան անունը, ոչ աշխարհի սէրը, որ յաղթում է կրքերին և որն ուշ ու միտքը միշտ Աստուծուն է ուղղուած.

Երբ նստի յառուակ, և կամ կազմանի ի ծաղկեայ պարտէզ

Շիթք շիւղք ամենայն զԱստուած նկարեն իբրև ի քարակէզ:

Ունեցածով գոհանալ, հոգ չտանել աշխարհում գանձ ժողովելու, որ մարդու համար ցեց է: Թէպէտև ուսումնականներին չեն յարգում մեր ազգի մէջ, բայց միշտ պէտք է աշխատել աշխատութիւնն ամեն բանի կը յաղթէ:

Վաստակը շրջեղք՝ իմ ժառանգ յաւ էրժակից՝ պայտադատ,
Անմահութիւն քանդակեալ նահատակին ի ճակատ,—

Ահա՛ Մխիթարեան կուսակցօնի մխիթարութիւնը իւր մե-
նայտը կեանքի մէջ: Ամեն բանում խոհեմութիւն է հարկատը
և քաջ մատածողութիւն.

Թէ ոչ կըշռէ ակըն գիտող,

Ենչ ոչ արժէ ձեզ լայնալիճ

Թէ ոչ բղժամ գիտէ որող,

Չարժեն և խուռն հաւք ի ճահիճ:

Այս նիւթերը վրայ պիտի աւելացնել և այն, որ առաւել-
գութեան առարկայ են դառնում Չախջախեանի համար նաև
կրօնական բաներ—Առտուածածնի ծնունդ, Փրկչի ծնունդ, որբեր
և յայն, ապա բուն Մխիթարեան ընտանեկան կեանքի դէպքեր,
ուղերձներ, ձօներ աւղղուած այցելուներին, իրենց «առառա-
ծապատել» հոգեօր ակրօջը, աթուակալներին, նորընծաներին,
«ի հանդէս ընդունելութեան վարդապետական դաւադանի եր-
կուց նորընծայ վարդապետաց», «ի հանդէս որեմառութեան»,
«ի հանդէս ուխտադրութեան» և ըն. բոլորը միայն Մխիթարեաննե-
րին, այն էլ միայն ժամանակակից Մխիթարեաններին հետաքրքրող
բաներ, զո՞ւ ա Մխիթարեան «հայրենասիրութեամբ» գրուած:

Ընդհանուր հայ աղգայինը, հայ աղգային վիճակը, խնդիր-
ները չեն հետաքրքրում Չախջախեանին, եթէ այդ խնդիրները
մէջ չուղենանք դնել լեզուի այն երկար գովեստը—«ի վերայ
լեզուի բան», որի մէջ սակայն հայ լեզուի մասին չէ խօսւում,
այլ ընդհանրապէս լեզուի: Նոյնպէս «ի պարսաւապիրո նախ-
նեաց երդիժարանութեան» մէջ մարդ սպասում է գտնել դո-
վետա հայ նախնիներին, բայց այդ խոշոր, բոլորը ար յանգով
կազմուած քերթուածի մէջ այն միտքն է յայտնւում, թէ ամե-
նայն բան, որով ներկայ դարը պարճենում է, իւր սկիզբն ունի
հին դարի մէջ, և միայն ի միջի այլոց հետևեալ միամիտ աղ-
գային սնանկառութեան արդերն են մէջ գալին.

Երբ Յոյնն ի դաշտ՝ մեր ցրտահար

Ընդ վայրատուն ցիւռ և իշեար,

Եւ կամ որսայր զանգօր ճագար,

Եւ բուռ քաղէր կաղին և խար,

Հայկ նախահաւ դիրապարար

Յատուր ցորեան և ի յաշար,

Ձեռնայր թիկունք իւր ի քովթար

Եւ ի սամոյրն ի յոսկեկար . . .

Բամբըշն Հայոց էր ի ժանսւար,

Աշխոյժ մանկան քաջ ձիավար . . .

Բանաստեղծութեան նիւթ դառնում են և դրքերի տպագրութիւնը, և միջի այլոց Խորենացու տպագրութիւնն և ոգւորել է այս քերթողին. և պէտք է խոստովանել, թէպէտ և դարձեալ «բռնայանգ», բայց լաւագոյն տողերն է ներշնչել նրան.

Երգել խնդրես զանշուք Խորնի,

Որ առ ինչ պերճ քան զՍնի,

Որ զԱրամեան զարմ և համբաւ.

Պայծառացոյց ի շուք անբաւ:

Այս հնչեմ կերկեր ի փող

Քերթողահօր իմում ներքող,

Որ զիմս երգէ զԵրազուն Հայկ

Տոհմիս որդւոց արեւ և այգ.

Որ ինձ վկայէ զքաջն Արամ

Հիւսեալ նմին հիւոք անթառամ:

Բարենշան մեզ այս տարի,

Որ իւր եգիտ բազուկ արի,

Զնորոյն կանգնել արձան արդար

Ի ախպ տշաց գործոց տիպար,

Տաւ յընթերցուած աղբին Հայոց

Զորս են ի փառս և զսր ի խոց,

Զսր նայն սուլեաց քաղցր ի յառաջ,

Եւ կնքեցաց յողբ ու ի թառաջ:

Պէտք է հարձել թէ Խորենացու ողբը գոնէ պիտի աղդէր քերթողին, և նա այստեղ պիտի բարձրանար ընդհանուր ազգային վիճակին և խիստիան հայրենասէր դառնար. բայց ոչ: Նա ողբում է միայն Հայոց ձեռագիրների կորուստը, մնացածն անտարբեր է նրա համար.

Ինձ զի՞ պիտին կոթողքդ և սիւն,

Զոր հուր վտանեաց ներկեաց արիւն.

Ինձ առիմէ՞ խոյր քո և բարձ,

Զոր աջ անդուծ վաղուց երարձ . . .

Կամ նոյն յանգերով և նոյն խնդրի մասին զրոտ երկրորդ բանաստեղծութեան մէջ.

Ոչ զամբարապիս և ոչ զսիւն

Ողբամ յարասօր ողջամբ արիւն:

Զոր բազդ Յոնեաց՝ բաղդն և երարձ,

Զթաղ աղգիս զգահն և զբարձ:

Եւ այսպէս, «Աստուած տուաւ և Աստուած առաւ», ուրեմն «Աստուծով մխիթարուիտ»: Եւ այս «Աստուծով մխիթարուիտը» այն աստիճանի վեռ իշխում է, որ տեղ է գտել նոյն խիստ սգաւոր «Ոգի Հայաստանի» պատկերի տակ, որ երևի

առաջին անգամ այս մեծ Մխիթարեաններին մտածուած և գետեղուած է Խորենացու այս 1828 թուի տպագրութեան վերջում: Ահա՛ թէ ինչպէս է հնչում Ջախջախեանի այդ սառնաւորը՝ «Արձանագիր առ ողին եղերերգակ ընդ գործանումն Հայկազեան գահու»:

Ոգիդ վսեմ, զթագն և զբարձ
Թէ ինձ ողբաւ զոր բաղդն երարձ,
Մի՛ լար. բաղդին բարքն են անդարձ:
Թէ զբարձման սըգաս դու խանձ,
Լայց, սն և զիմ արտօսը անսանձ.
Ո՛հ, լամ բղձեղ հեռ և նախանձ:

Մինչ Խորենացու սրահը արիւն է կաթում, երբ յիշում է գահի անկումը, 19-րդ դարու ուսեալ վարդապետը, Յունաստանի աղաաութեան օրերում նրա ողբի տակ առում է «Մի լար. բաղդին բարքն են անդարձ»: Բայց և նոյն վարդապետը լալիս է և լացի հրաւիրում, որ այդ անկման պատճառն են եղել «հեռ և նախանձը»: Եւ ուրիշ բան էլ ուզատել կարելի չէր մի կրօնաւորից, որի համար քանաստեղծութեան գլխաւոր նիւթը ընդհանուր բարոյական խրատն է կազմում: Ահա թէ ինչ է առում նա այս մասին մի բանայանդ, բայց գեղեցիկ առղերով հարուստ քերթուածի մէջ՝ «Մուսայն առ Արամեան քերթող»:

Նիւթ քերթածաց նախ եղիցի ձեզ Արամազդ,
Գործք եղիւսեանց և ուզողութիւնը հանճարիմաստ.

Խոտումն ախալից և կրթութիւնը մասց հրահանգ» . . .

Անշուշտ, անմարմին վերացական բարոյականը չէ, որ երգի նիւթ դառնալով պիտի կարողանար «դանհադներգակն ի յԱրամեանց ջնջել արատ», ինչպէս յանկանում է Ջախջախեանը վերոյիշեալ երգի մէջ, այլ բուն ազգային կեանքը, մարդուս թրթռուն սիրտը: Եւ այն ինչ որ Ջախջախեանը խրատներ կարգաւոր ուզողում է հայ քանաստեղծներին, գրանով խկապէս իւր և իւր ընկերներին երկերն է ընտրուում:

Առ ի՞նչ շարժք դուք զերկնուղէշ սօս և նոճի
Առ սիւք հողմաց, քէ բանիցդ յերգ՝ սիրս ոչ ձօճի:
Կամ թէ քերդողն ամեհացեալ զերդ սէգ առիւծ,
Բաշ ծածանէ՝ ծեծէ զձեռ, բայց տիրան է հիւժ.
Կամ թէ սրավար տոս անդ սուրայ իբրև թաշուշ,
Ձրոյն մեռանայ և ոչ զիտէ սուր իցէ չուն . . .
Են և քերդողք երկայնաթուխք քան զՄատիւ,
Յորոց ճախրել թէ և պշնուս՝ խոնջեալ կասիւ:

Մեր «սիրտը չի ձօճում» այդ «երկայնաթուխք» քանաստեղծութիւնից, ու «խոնջացած յետ ենք կատում», որովհետեւ

գրուածքի «սիրտն է հիւծ», և որովհետեւ բանաստեղծը իւր «բոյնը մոռանում է», բայց բոյնը ոչ այն վերի տողերի իմաստով: Բանաստեղծութեան բոյնը ժողովուրդն ու իրական կեանքն է, որ չունի Ձախճախեանը: Նրա ամբողջ բանաստեղծութեան մէջ միայն «ի սուրբ Վարդանաւս բռնայանդում», գրուած 1828 թուին, հետեւեալ տողերն են՝ գտնում ժամանակակից կեանքի մասին.

Նըստի մշակ ընդ հովանեաւ ի բարաի

Լայ զիւր վաստակ ծածկէ զլալիս զոր պարտի:

Հայի ի քիւրտն յամարայնի ւ'ի դարուն,

Ոչ իւր մընայ մեղուացն անմեղ գունդ պարուն:

Զհօտ իւր խըլէ Մար յուղկահար շոյս ի քայլ:

Ոչ թէ ըզմին սրպէս ներող քան զայն գայլ:

Ահա թէ ինչը պիտի լինէր մեր բանաստեղծութեան «բոյնը», որ վերջում միայն գտել է Ձախճախեանը, բայց դժբախտաբար այն ժամանակ, երբ արդէն ուշ էր: Բայց նա մեր ապագայ բանաստեղծութեան այդ նիւթը գտել է կիսատ. նա շատ չափաւոր է իւր տենչանքների մէջ: Վարդանանց գործքը գովելով Եղիշէի նմանողութեամբ, նա խնդրում է.

Սո՛ւրբ Վարդանանք, զայս երգ ձօնէ իմ գուսան

Ընդ փունջ ծաղկանց որ յարենէ ձեր բոստան:

Վարձ ոչ հայցեմ դահ Պահլուկաց հաւատար,

Ոչ զԱրծրունեաց զոր հիմնարկեաց Սանաւար: . . .

Դարձցի մաղթեմ անդրէն Մասիս և Մարանդ,

Կանգնել ձեզ սուրբ տաճար ի կորդ ի մարմանդ: . . .

Եւ այս հատկանալի է մի բանաստեղծի համար, որ մի քիչ վերեւում Մուսային Այրարատ հրաւիրելով՝ խնդրում է

Ոչ գԱրամեան երգածայնել ինձ բաղդ յոյր

Զքաջայաղթ նախապըսակ կամ Պարոյր:

Եւ ոչ չարին վիշապայաղթ դու Տիգրան,

Շամիրեալ ըղթոք ի նիզակին սուր ճիւղան:

Այլ Վարդանանց արեան զոր հեղ դու Սասան,

Լեր դրուագօք բարձրածայնիւր վիպտան: . . .

Ո՛վ երջանիկ սրբոյ դարուն գերգաստան,

Ի դա պանծո՛ւ ի դա ողմբ՝ Հայաստան:

Ոչ թէ ի Հայի ոչ ի Տիգրան կամ յԱրայ,

Ոչ և բերրի դաշտ զոր ցանեաց քեզ Շարայ:

Հեռո՛ւ ուրեմն ամենայն ինչ որ աշխարհական է. հեռո՛ւ հայրենի աշխարհ և քաղաքական կեանք, և դեռ սրբեր ու սրբեր միայն:

Վերջում յիշենք և այս, որ 1789, 1804 և 1815 թուերին.

գրուած երեք քերթուածներ կան,—«նուազ յաղթութեան ի հանդէս մենամարտութեան Որտեսանց, Ողբերգեալ ի թատեր Մխիթարեանց», «ի նենգախոշող մահ Խորոզովայ Մեծի յաւարտ ողբերգութեանն եղերերգ», «ի թատերական ողբերգութեան Երուանդայ Հայաց արքայի»: Սրանցից յայտնի էին լինում, որ 18-րդ դարու վերջերում արդէն Մխիթարեանց հայերէն ներկայացումներ են արուած, և երևի Ձախջախեանը հայերէն, ի հարկէ, գրաբար, պիտոնէր է գրել պատմական բովանդակութեամբ: Նոյնպէս Թոմաճեանի քերթուածների մէջ կան երկու երգ «Յողբերգութեանէ որբոյն Աբղիմսեհի», գրած 1802 թուին:

* *

ԵՂԻԱ ՔՈՄԱՃԵԱՆԻ (1777—1848) մեծ վաստակը մեր գրականութեան համար է Հովերսի Եղիականի և Ողբողականի թարգմանութիւնը. իբրև ինքնուրոյն բանաստեղծ սակաւաթիւ քերթուածներ ունի և շատ անշան է, թէպէտև Ձախջախեանի չափ բռնադատներ չի կազմում: Այդպիսիներն ընդամենն երկու են թուով՝ «Յարկած» իւր ողբ եկեղեցւոյն Հայաստանեայց, մի հին նիւթ որ սա էլ դնում է իւր բռնապետ յանգերի մէջ, ապա «Առ Հայաստան իւրախոյ» ի պարտութիւն Տուղրիւայ ի Մանաղկերա»: Այս վերջին նիւթը նոյն յանգերով և յանգերի՝ նոյն դասաւարտութեամբ երգել է նոյն 1828 թուին և Արսէն Բազրատունին, երևի մրցելով Թոմաճեանի հետ: Տուղրիւի այդ պարտութիւնը Մանաղկերաի մօտ, որ ոչ մի առանձին նշանակութիւն չի ունեցել թուրքերի յառաջխաղացման շարժման համար և բնաւ չի ազդել Հայաստանի բախտի վրայ, անչափ ոգևորում է այս երկուսին ևս անշուշտ միայն այն պատճառով, որ «բռնայանգ և բռնակարդ» ոտանաւոր են դրում, այսինքն նիւթն և յանգերը առողջ պատուիրել է նրանց ոգևորուել այդ նիւթով և խոշորացնել այդ դէպքը: Եւ այդպէս վարուել են մեր քերթողները: Բազրատունու քերթուածը՝ «Հայաստան առ Խուժաստան ի Մանաղկերա» անպայման շատ աւելի բարձր է քան Թոմաճեանինը, իւր թափով և ուժգնութեամբ, որ առաջանում է սակայն ոչ թէ նիւթից այլ զօրեղ խօսքերից: Բերենք մի մի հասուած երկսից ևս:

Թոմաճեանը գրում է.

Գլուխ տարւոյդ հաս նաւասարդ,

Վառենոց հայկազն ի դէն ի զարդ.

Հաստահարուտ իբրև բարտի,

Ճօճեա զաէգդ որպէս պարաւի:

Թագիդ, բարէ, եհառ գարուն.

Դու յարքայից անց ի պարուն:
 Քո երկնաճեմ ուր ի Մասիս.
 Ահ արկանել աղքատց կառնո.
 Ձի ցնծասցէ քաջն իմ Սրամ,
 Եւ մանկըտոյն նորուն երամ:
 Օ՛չ լիասցին իբրեւ Շարայ,
 Իցիւ առլէզք կանգնեն զԱրայ.
 Ձի գող մեղուդ Տուղըլըն բու,
 Տապառտ մեղուացն անկցի ի գու:
 Եւ գու ըղթագդ առցես, Թորգոմ,
 Ճաճանչ հասցէ շիջեալըդ մոմ.
 Դու բարձրասցիս գեղով նոճի,
 Որ ի ղերիւն անոյշ ճոճի: Լայլն:
 Իսկ Բագրատունին գրում է.

Ի գալ ամսոյն մեր նաւասարգ
 Ձգեցան ազինք զինուց ըզզարգ,
 Բարձրացաւ լախտ մեր ղերդ բարտի,
 Դուսդ թշնամեաց մերոց պարտի.
 Իբր այժեմանց հոյք ի գարուն
 Խայտան Հայոց կոյսք ի պարուն,
 Եւ ի ըռլըրըս քս, Մասիս,
 Որ հովանի ոչ պակասիս,
 Խռնեալ կարաւ կայթէ Արամ
 Որդուդը իւրովը երամ երամ:
 Առտառ թիւն գայ քեզ, Շարայ,
 Ձիք Շափրամ Դըժբախտ Արայ.
 Հալածեցան իբրեւ ըզբոռ
 Ի ծուխ ցամառն մարտկացըս գոռ:
 Նխտա կեր զմեղըր քս, Թորգոմ,
 Չախ աստեղաց վառեա քեզ մոմ:
 Ի բաց կացցէ շիրմաց նոճի,
 Որ ի մառնչ տխուր ճոճի: Լայլն:

Թոմաճեանի միւս ոտանաւորներն են «Ի ուրըն Դաւիթ մարգարէ», «Ի հարսանիս մեծաց պայազատաց բարեբարաց աղգիս», «առ ազնուազարմ պատանի Յ. Դարեգին Տառեան», — «որ ուսումնական յաղթանակաւ արքունի հրովարտակին գարձ առնէր ի Փարիզոյ ի հայրենիս անդը ընդ Վենետիկ անցեալ յայց վանացոյ»: — Այս վերնագիրներն արգէն ցոյց են տալիս արժէքն աչդ բանաստեղծութիւնների, որոնք քառասնական թուականներէ ծնունդ են: Աւելի աչքի է ընկնում 1843 թուին գրած «Տաղերգութիւն ի մեծն Մխիթար Արքայ»: Հոմերոսի

Ուղիսականի թարգմանչին վայել էր այսպէս նմանողութեամբ այսպէս սկսել իւր այդ տաղերգը.

Ինձ, երկին, զԱյրն երգեա, որ յաղգէ հողածին
Վերառեալ հաշտացաւ որպէս մարդ երկնային.
Ինքն ողջոյն լուսաղգեաց իւր արիւի դերակայ,
Եւ զերկրորդն զխաւար լիարատեաց Թորգոմայ:
Ինձ դարձեալ զայն ստա. այրն անյանց զի՞ զի
Բազմադէմ լըլկանօք տանջեցաւ յաշխարհի.
Բայց և ճեա զիւր ձգեաց ի նորոգ դերգաստան,
Բերկրեցաւ ծնընդովը, բերկրեցի և յապայն:

Ապառուժ ենք մը նոր Ուղիսականի բայց բարեբախտաբար
կարճ է կտրում Թումաճեանը. մի երկու խօսքով նկարագրում է
Հայաստան դրախտը, Ադամ, Ջրհեղեղ, Նոյ, Հայկ:

Ճեաք սորա քաջազունք, որ ի վէպս հրաշանան.

Եւ թէպէտ իւրքը յաճու, գործ ցուցին աննըման:

Եւ տպա Արամին, Տիգրանին ու Վահագնին յիշելուց
յետոյ՝

Մի՛ այլ շատ, իմ քընտր, զիմ ըզբաջս յուշ տծեր,

Զի մի՛ յերդ քո յապայն ցաւ ածցես կտրեմէր:

Հայաստանի վիճակը թշուառ է. աւեր այդի, աւեր տունք
է նա.

...Հարուածեալ տուն Հայկայ զիւցազին,

Ահ, իսպառ խըրթնացաւ, հեաքն անգամ չերևին:

Հայաստանը մի կոյրերի աշխարհ է, ուր մարդիկ

Ձեռն ի ծնօա դերարտօսը յորդ հեղուն ի յարկին,

Ձայն յողորմ այր ընդ այր կողկողին, ո՛ւր է լոյս.

Այսպէս աղգն իմ նըսաէր և անյոյս: ...

Գութ հարաւ Արարչին. «մենչե ցե՛րք այդ իւրաք
Թախժութեամբ պաշարէ զԱրամեանն ըզգաւառ»:

Ձայն հնչեաց աստուածեան, «Հապա լոյս եղիցի»:

Եւ եղև լոյս արհի Մըխիթարս արիւնի:

Մըխիթարն ուրեմն է Հայաստանի Լուսաւորիչ արեգակը:
և նրա ծնունդները միմեանց հետ մըցում են հայերի մէջ «Իմաս-
տից ճրագը» վառելու համար.

Ոմն յիմաստ աստուածեան, ոմն ի վարժքս բնական,

Կէսք յաշխոյժ Պառնասին, կէսք ի գլը հայկաբան:

Այդ ոտանաւորն իւր շօշափած խնդրով, թէպէտ թոյլ
արտայայտութեամբ, աւելի մեծ նշանակութիւն ունի քան
Մըխիթարեան քերթողների միւս բազմաթիւ ոտանաւորները.
սրա մէջ գոնէ աղգի լուսաւորութեան հոգն է տարւում: Բայց
Թումաճեանը դրանով ոչ մի առանձին նշանակութիւն չի ստա-

նույն մեր քանադաշտէն թեան համար, սոսկ հետեւ նրանից առաջ, ինչպէս կը տեսնենք, ուրիշները նոյնն արդէն երգել են աւելի գեղեցիկ և ուժեղ կերպով: Մխիթարեան վարդապետն ուշացել է և նա իւր «արիւնի Մխիթարի» տաղերգութեամբ 1843 թուին, միայն թոյլ արձագանք է տալիս ուրիշներէ երգածին և սրբաշնորհ Մխիթարին: Թումանեանը ոչ նիւթի և ոչ ձկնի ստեղծող է, նա չէր կաշող ուղղութիւն տալ մեր գրականութեանը:

Մ. Արեղեան

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆ

Ալէքսանդրապոլի Փոխանորդի ուղղած Պետերբուրգի եկեղեցական խորհրդին եւ Բ. Հ. Կուլսուրական Միութեան իւր վիճակի դպրոցական դրութեան մասին.

Յանձն առնելով երկրորդ անգամ Ալէքսանդրապոլի ընդարձակ վիճակի փոխանորդի պատասխանատու պաշտօնը, ես միայն մի նպատակ ունէի, իմ ուժերը ներածիչափ օգտակար լինել այդ վիճակի բազմաթիւ կարիքները զէթ մասամբ թեթեւացնելու:

Ալէքսանդրապոլի վիճակն իր 160 հազար հայ ազգաբնակչութեամբ մի քաղաքով և 125 հայ զիւղերով ներկայացնում է վերին աստիճանի անմխիթար դրութիւն. վերջին տարիների անբերրիութիւնից, կարկտից, երաշտից առաջացած աղքատութիւնը քայքայելէ ժողովրդին, հիւսիսէ և մաշել է նրան նիւթապէս և բարոյապէս: Չխօսելով Ալէքսանդրապոլ քաղաքի մասին, որն իր մէջ պարունակում է բազմազան պարապմունքներով զբաղուող հարուստ և աղքատ ընտանիքներ, ես ցանկանում եմ

երկտողովս ծանօթացնել 125 հայ զիւղերի ազգաբնակու-
թեան զրութեան հետ:

Պատմական Շիրակի արևելեան բաժինը, որ կազ-
մում է Ալեքսանդրապոլի փոխանորդութիւնը, համեմա-
տած իր ազգաբնակութեան թուին (միայն հայերի թիւը
հասնում է 125 հազարի) տեղաւորուած է խիստ սահ-
մանափակ տարածութեան վրա: Իմ ժողոված վիճակա-
զրական տեղեկութիւններից երևում է, որ այդքան խո-
շոր ազգաբնակութիւնը վարուցանքի համար ունի ոչ աւելի
քան 130000 ղեսեատին տարածութիւն, միջին հաշուով
իւրաքանչիւր շնչին զալիս է մօտ մի ղեսեատին: Տաք և
ջրարբի տեղերում, ինչպէս օրինակ Արաքսի հովտում,
երևանեան դաշտում, կամ Գանձակի տափարակներում
այդ քան վարելահողը թերևս կկարողանար մասամբ բա-
ւարար սնունդ մատակարարել ընտանիքին, որովհետև այն
տեղերում ջրելու, պարարտացնելու յարմարութիւն կայ,
և մի ղեսեատին հողի վրա ցանելով 12-15 փ. ցորեն,
տալիս է 8-10 անգամ աւելի՝ 100-150 փութ, իսկ
եթէ բամբակ, քնջիթ կամ չալթուկ (բրինձ) են ցանում,
իւրաքանչիւր ղեսեատինը զուտ օգուտ տալիս է 120-200
ռուբլի: Մինչդեռ Ալեքսանդրապոլի վիճակում, ջրի սա-
կաւութեան պատճառով, բոլոր վարելահողերը անջրդի են
և տալիս են ամենայնջող տարին մէկին 5-6, բայց միջին
հաշուով 4, որից մէկը դուրս գալով սերմացուն, մէկը
վարի և այլ աշխատանքը, զիւղացին ստանում է մի ղե-
սեատին վարելահողից ամենաշատը 20-30 փութ ցորեն
իր մնացած պէտքերը հոգալու համար: Աւելացրէք սրա
վրա յաճախ կրկնուող երաշտը, կարկուտը, իսկ սառ տե-
ղերում՝ մրսելը, պատկերը կատարեալ կշինի: Եւ յիշաւի
ով շրջադայել է վերջին 10-ամեակում արևելեան Շիրա-
կի զիւղերը, նա չի կարող տեսած չլինել այն աղքատիկ
խեղճ ողորմելի, կացութիւնը, ինչ որ ունեն յիշեալ զիւ-
ղերի բնակիչները: Աղքատութիւնը, անբերրիութիւնն պատ-
ճառ լինելով սննդի պակասութեան, զիւղացին դարձել է
մտաւոր աշխատանքի անընդունակ, անտարբեր, փառոյթ

և հասել է անասնական դրութեան: Իմ շրջագայութեան ժամանակ ես զիւղերում չեմ պատահել զուարթ, կենսուրախ, առողջ մարդկանց. այլ ընկճուած, վախկոտ, զլուխը կախ և մտահոգ: Այո՛, նա մտահոգ է, որովհետև ամեն տարի սովի ուրուականը դամօկլեան որի պէս կանգնած է նրա զլխի վրա:

Շատ բնական է, որ նիւթական այսպիսի պայմաններում ժողովրդին զբաղեցնում է միայն ստամոքսի խնդիրը, իւր Ֆիզիքական գոյութիւնը մի կերպ պահելու հարցը և նա չի դատարարում որևէ հասարակական խնդրով կամ մտաւորի հարցով: Ամբողջ արեւելեան Շիրակում չկայ և չի եղել հնումն էլ բարեկարգ դպրոցներ, այդ պատճառով ազգաբնակչութեան 90⁰/₀-ը անգրագէտ է: Իբրև օազիս այս մտաւոր անապատում մի ժամանակ փայլել է Հառիճի (Ղփչաղի) վանական 4 դասարանեան միջնակարգ դպրոցը, բայց այս էլ եղել է ոչ զիւղացիների, այլ Ալէքսանդրապոլի մի քանի քաղաքացիների ջանքերով: Սակայն նա էլ այսօր նիւթական նեղ կացութեան շնորհիւ ջնջել է իր բարձրութիւնից և դարձել է մի խեղճ ու սումնարան:

Թէև, երբ երկու տարի առաջ եկեղեցական-ծխական դպրոցների դռները լայն բացուեցին մեր առաջ, մենք կովկասի հայերս մեծ ոգևորութեամբ ընդունեցինք և վճռեցինք օգտուել այդ իրաւունքից, առկայն դժբաղդարար պիտի խոստովանենք, որ այդ ոգևորութիւնը միայն ինտելլեգենտ, քաղաքներում բնակուող անհատների մէջ էր և ոչ բոլն ժողովրդի, որն այս երկու տարում ոչնչով չի օգտուել այդ իրաւունքից և չէր կարող օգտուել վերոյդրեալ պատճառներով:

Ի մասնաւորի խօսելով իմ վիճակի մասին կասեմ, որ ամբողջ վիճակումս չկայ գէթ մի ուսումնարան, որ ընդարձակ մտքով ամփոփէր այդ իմաստը իւր մէջ:

Ես ինձ իրաւունք չեմ համարիլ ասել, որ զիւղական ազգաբնակչութիւնը իսպառ քարացել է կամ բուսական կեանքը համարում է իր կէտ նպատակը, ոչ, նրա

մէջ կենդանութեան նշոյլներ երևում են, իմ մի քանի փորձերը պատկուեցին յաջողութեամբ, մի քանի զիւղեր բացին միջատեան դպրոցներ, բայց այդ մի քանի դպրոցներն իրանց խղճուկ կացութեամբ նման են մի քանի կաթիլի օվկիանոսի մէջ, կարիքն այնքան մեծ է և զիւղական ազդարնակութեան անկարողութիւնն այնքան զօրեղ, որ ես, իբրև նրանց ցաւերը զիտող և զարման մտածող, ստիպուած եմ ձեռք կարկառել այն հաստատութիւններին և անձանց, որոնց համար հայ ժողովրդի մտաւոր կարողութեան բարձրացումն թանկ արժէ, որից մեծ մասամբ կախուած է լինելու նաև նրանց տնտեսական բարեկեցութիւնը:

Թէ ինչ դրութեան մէջ է դպրոցական գործը ինձ հաւատացած վիճակում յարգելի խորհուրդը կարող է դադափար կազմել սրա հետ ուղարկածս վիճակագրական տեղեկութիւններից: Այդ պատկերից ակնյայտնի երևում է, որ Ալէքսանդրապոլի ընդարձակածաւալ և բազմահայ փոխանորդութեան մէջ դոյութիւն ունի 19 դպրոց, որոնցից բացի Մեծ-Ղարաքիլիսայի երկրասեան երկսեռ դպրոցից, ուրիշ կանոնաւոր դպրոց չկայ, եթէ ընդունենք և Համամլուի, Նորաշէնի, Ղ.Փչաղի (Հառիճայ վանքի), Խլի-Ղարաքիլիսայի և Ղ.Ղաղի դպրոցներն իբրև բարեկարգուող դպրոցներ, որոնք ունեն գոնէ մի մի դպրոցաւարտ ուսուցիչներ, այն ժամանակ ամբողջ 125 զիւղում կունենանք մի բարեկարգ, 5 տանելի և 13 անբարեկարգ դպրոցներ: Այս բոլոր 19 դպրոցներում սովորում են ընդամենն 1268 աղայ և 241 աղջիկ: Տոկոսների վերածելով կգտնենք, որ արական սեռից արական ազդարնակութեան միայն 20%-ը, իսկ իգական սեռից միայն 0, 40% դպրոց է յաճախում, բայց ի նկատի ունենալով, որ 13 դպրոցների ղեկավար ուսուցիչները դեռ իրանք կարօտ են ուսանելու, այն ժամանակ դպրոցների տուած օգուտն էլ աւելի կպակասի: Թիւրիմացութիւնների աեղիք չտալու համար պարտք եմ համարում յայտնել, որ վիճակիս հայտնակ մասերում կայ ընդամենը 6 պետական դպրոց, ուր սովորողների թիւը

Յ-7 հարիւրի չի հասնում երկու սեռից, էլ չեմ ասում, որ նրանք էլ ըստ ուսումնականի, շատ միութարական օգուտներ չեն ներկայանում:

Խօսելով ուսումնականի անմիութար զրութեան մասին, չպիտի մոռանալ և դպրոցական շէնքն ու ուսումնական այլ պիտոյքները. մի դասեան դպրոցները իսպառ զուրկ են քիչ թէ շատ յարմարաւոր շէնքից. բացառութիւն կազմում են Մեծ-Ղարաքիլիսան, Մ. Արմալին, Հաւիճը, Նորաշէնը, մնացածները համարեա հասարակ խղճով խրճիթներ են. իսկ ուսումնական պիտոյքներէց բոլոր դպրոցները զուրկ են:

Այսպէս է իրողութիւնը. այս է վիճակիս դպրոցական զրութիւնը:

Միանդամայն համոզուած, որ առանց ուսման, կըրթութեան ոչ մի հնարաւորութիւն չկայ հայ տարրը բարձրացնելու թէ բարոյապէս և թէ տնտեսապէս, իսկ այդ կարող է լինել դպրոցների միջոցով, ես թէ շրջադայութեանս ժամանակ և թէ շրջաբերական յորդորներով աշխտում եմ գրել ինձ հաւատացած հօտին դէպի կըրթական գործը, խրախուսելով և իմովսանն խոստանալով նպաստել դպրոցների բացման՝ լիայոյս, որ կարողաւոր անձինք և հաստատութիւններ կան օգնելու ինձ հասարակական բարի գործ կատարելում:

Քիչ վերն ասացի, որ զիւղական ազգաբնակչութիւնը չնայելով իր նիւթական թշուառ զրութեան, արձագանք է տալիս իմ կոչին, ցանկութիւն է յայտնում դպրոց բանալու, բայց որովհետեւ նա դպրոցի մասին գաղափար չունի, կարծում է թէ եթէ դրել կարգալ իմացող տիրացուն երբ մի քանի երեխայ ժողովեց ու զրազիտութիւն սովորեցրեց ուրեմն դպրոց ունեցած կլինեն, իսկ երբ լսում է, որ դպրոցի կանոնաւոր օդաւարութեան համար անհրաժեշտ է որոշ կրթական պատրաստութեան տէր անձն գտատու լինի, իսկ այդպիսին 180-150 ուրբիով չի կարելի ձեռք բերել, նա դառն հոգւոյ քաշելով հարկադրուած է լինում դպրոցի մտքից հրաժարուել:

որովհետեւ իր նիւթական զրութիւնը չի ներուժ այդչափ խոշոր ծախքեր անել:

Նկարագրելով ներկայ կացութիւնն ու դնելով ասածներս հաստատող վիճակագրական տեղեկութիւնները, թոյլ եմ տալիս ինձ մի քանի խօսք ասել այն ծրագրի մասին, որ ցանկալի է իրագործուած տեսնել ինձ հաւատացած վիճակում:

Ես հեռու եմ այն մտքից, թէ երբ գիւղերում ու նենանք շատ միզասեան դպրոցներ 2-4 տարուայ դասընթացով, կարելի է գիւղական կանգնած կեանքը շարժել և բարձրացնել. իմ 23 տարուայ հասարակական փորձը ցոյց է տուել, որ գիւղացի երեխան 8-12 տարեկան հասակում զրել կարդալ ու հաշուել սովորելով չի կարող օգտուել նրանից կեանքի մէջ. բազմաթիւ օրինակներ կան, որ այդպիսի սովորողները ի վերջոյ դարձել են անգրագէտ, պահելով իրանց յիշողութեան մէջ միայն դպրոցական կեանքի մի քանի էպիզօդներ: Շատ առաջ այդքան տարուայ ուսումն էլ բաւական էր երեխային ապագայ տիրացու և զիւղի մէջ գրագէտ լինելու համար, որովհետեւ հին ժամանակ խալիֆաները հէնց սկզբից երեխայի ձեռքը տալով եկեղեցական զրքեր, վարժեցնում էին նրան, որի ընթերցանութիւնը հաճութեամբ լսում էին տանը երեխայի ծնողները և ստիպում նրան յետոյ էլ ազատ ժամանակները կարդալ ս. Գիրքը. այսպիսով երեխան սկզբում անդիտակցաբար, ապա աւելի գիտակցելով կարդում էր և ընթերցանութիւնը չէր մոռանում: Մինչդեռ այժմ երեխայի ձեռքի տալիս են գիւրըմբռնելի մանկական այբբենարան, որով չի հետաքրքրւում ծնողը. երեխան սովորելով և չունենալով իր ձեռքի տակ այլ գիւրամատչելի մանկական և ժողովրդական գրուածներ, դպրոցից յետոյ այլ ևս ոչինչ չի կարդում, որից աստիճանաբար մոռանում է ընթերցանութիւնը: Այդ պատճառով գիւղական միջաւան դպրոցների վրա յոյս դնել չի կարելի, այլ անհրաժեշտ է, որ իւրաքանչիւր շրջան, խումբ գիւղերի, ունենալով ամեն մէկում միջաւան դպրոցներ, ունենան կենդանական

երկդասեան—Տամեայ դասընթացով դպրոցներ, իսկ ամբողջ վիճակում գէթ մի երկու միջնակարգ դպրոցներ 8 տարուայ դասընթացով: Այսպիսի կազմակերպումն անհրաժեշտ է հետեւեալ պատճառով. վիճակային դպրոցները մօտ լինելով ժողովրդին և զիւղական կեանքն աժան—զիւրաւ նա իր զաւակը կուղարկի այնտեղ շարունակելու, բացի այդ, այնտեղ սովորելով զիւղացու զաւակները առանց քաղաքների ապականուած կեանքի հետ ծանօթանալու, ինչպէս այժմն է պատարւում մեղանում, սիրով կվերադառնան իրանց զիւղերը այնտեղ լոյս, զիտութիւն տարածելու և իրրեւ տեղացիներ աւելի մատչելի զներով յանձն կառնեն ուսուցչութիւնն: Այլ և կապուած լինելով իրանց սնուցանող դպրոցի հետ և յարմարութիւն ունենալով յաճախ այցելել իրանց Alma Mater-ը, շարունակ նոքա թարմացած կվերադառնան զիւղ, տանելով իրանց հետ նաեւ ընթերցանութեան զրքեր: Երկդասեան դպրոցները աւելի փոքր շրջաններում նոյնպէս մեծ դեր կկատարեն, նախ՝ ուսման տեսակէտից, ապա և այն տեսակէտից, որ այդ դպրոցների ուսուցիչները հեշտութեամբ կարող են տօն օրերին ցրուել իրանց շրջանի զիւղերը երեկոյթներ, ներկայացումներ, դասախօսութիւններ սարքել և հասակաւորներին ու մանուկներին ոչ միայն օգտակար զուարճութիւն պատճառել, այլ և տնտեսապէս արձրացնելուն ձգտել: Անպայման շրջանային երկդասեան և վիճակային միջնակարգ դպրոցներում պիտի տեղական պայմաններին համապատասխան արուեստ մտցնել—կաթնատնտեսութիւն, մեղուարութիւն, երկրագործութիւն, բանջարարութիւն ևլն. որպէս զի զիւղերում չստեղծուի ինտելլիգէնտ պրօլետարիատ, այլ այդպիսի ինտելլիգիտան կարողանայ բարձրացնել զիւղացիութեան տնտեսական զբոսութիւնը:

Ահա այն ցանկութիւնը, որ կկամենայի իրականացած տեսնել Ալէքսանդրապօլի վիճակում: Բայց արդեօք հնարուած է այդ իրադործել, զա երազ չէ,

Անշուշտ, ամեն մի ծրագիր, ցանկութիւն եթէ թղթի

վրա ուրուագծելուց յետոյ այնտեղ էլ մնում է իբրև մեռած տառ, կեանքի համար երազ է, բայց եթէ ջանք չի խնայւում, այն ժամանակ թէև դանդաղ, բայց և մի օր իրականանում է և տալիս իր խոշոր օգուտները:

Ալէքսանդրապօլի վիճակը այս ձևի խմբակցութեանց համար վերին աստիճանի յարմարութիւն է ներկայացնում լինելով զուտ հայաբնակ գաւառ և խիտ առ խիտ բնակեցրած գիւղերով: Սրա հետ ներկայացրած քարտէզն ու գիւղերի անուանացույցակն իրանց տների թուի հետ միասին յուսով եմ կղան հաստատելու իմ ասածները:

Բացառութեամբ մի քանի (մօտ 15) հայաբնակ գիւղերի, մնացածները այնքան խիտ են բնակեցրած, որ ոչ մի դժուարութիւն չկայ միգրատեան գիւղական դպրոցը վերջացրած երեխային յաճախել շրջանային երկդասեան գըպրոցները, իսկ վերջնից՝ վիճակային միջնակարգ դպրոցը:

Սրա հետ ուղարկած քարտէզից և ցուցակից պարզ երևում է, որ վիճակումն անհրաժեշտ է բանալ 92 դպրոց, որոնցից 2-ը միջնակարգ վիճակային, 18 երկդասեան և 72 միդասեան: Իսկ մանր գիւղերում, ուր անհնարին է անկախ միգրատեան դպրոցներ պահել, կարելի է կազմակերպել շարժական նվեդական տիպի դպրոցներ:

Որպէս զի Ալէքսանդրապօլի վիճակը դպրոցների այդպիսի ցանցով պատուի, անհրաժեշտ է առնուազն 242000 ռուբլի տարեկան մուտք, ինչպէս այդ երևում է կազմած և սորան կցուած նախահաշուից: Ո՞րտեղից գտնենք մեր ժամանակի, այս սովի ու քաղցի տարիներում այդ ահուկի դումարը:

Առաջին նուազ յիրաւի յուսահատական է այդպիսի դումարի առաջ կանգնելը, երբ վաղը զիտէք ձեր ձեռքում չի լինելու 200 կոպէկ. սակայն եթէ դպրոցական զործը կազմակերպուի, եթէ գիւղացուէն կարելի լինի համոզել, 125 գիւղը շատ հեշտութեամբ կարող է տալ այդ դումարը առանց նոյն իսկ զգալու դրա ծանրութիւնը:

Ահա թէ ինչպէս.

Իմ վիճակագրական տեղեկութիւններից երևում է,

որ Ալեքսանդրապօլի վիճակում (բայի քաղաքը) կայ մօտ 125 հազար շունչ, որից իւրաքանչիւրը միջին թուով ունի 1 զեսեատին վարելահող: Եթէ իւրաքանչիւր մի զեզեատին վարելահողից զիւղացին յաակացնի $1\frac{1}{2}$ փութ ցորեն, մենք կստանանք 188000 փութ ցորեն, որ արժէ ընթացիկ գնով 225000 ռուբլի:

Այս, զիւղացին մէկէն չի կարող 10 կոպէկ տալ, այց $1\frac{1}{2}$ փութ ցորեն հեշտութեամբ կապ: Միայն հարկաւոր է կազմակերպել հասկացնել նրան այդ միջոցները: Բայց այսպիսի զիտակցութեան բերելու համար, մանաւանդ ներկայումս, երբ նրա մէջ զարկացել է վերին աստիճանի եսական ձգտում և մեռել է համայնական ձրդտումը, անհրաժեշտ է նրան ոգևորել զպրոցական զործով, որը գեռնա համարում է մի շոպլութիւն և ոչ անհրաժեշտութիւն: Ահա՛ այս պատճառով պիտի օգնութեան հասնեն առ այժմ այն կարողաւոր մարդիկ և հասաատութիւնները, որոնք զպրոցը համարում են կեանքի արհաւիրքների դէմ մաքառելու կարեւոր պործօն:

Այս ցանկութիւնների իրականացումը տարիների զործ է, հետզհետէ պիտի աշխատել մոցնել զիւղական խաւարի մէջ, մինչ այդ, մեր սեպուհ պարտականութիւնն է օգտուել հանդամանքից և բանալ զպրոցներ, թեկուղ միգասեան, այն զիւղերում, որտեղ պատրաստականութիւն և ցանկութիւն են յայտնում, բայց նիւթական միջոցներ չունեն (աւելի ճիշդ է ասել, զժուտարանում են մեծ զոհարերութիւն անել):

Ձանձրացնելու չափ խօսելով վիճակիս ուսումնական կարիքների մասին և նեղութիւն պատճառելով Արդոյ անդամներիդ աչքի անցկացնել սրա հետ ներկայացրած վիճակագրական տեղեկութիւնս, ցուցակներն ու քարտէղը, ցանկութիւնս էր փաստօրէն պարզել մեծարդոյ Խորհրդիդ առաջ այն մեծ կարիքը, որ ունի հայութեան այս սիրտը, ուր 125000 շունչ խարխափում է խաւարի և տգիտութեան մէջ և խնդրել զոնէ տարեկան որոշ նպաստ հասցնել, որպէս զի ես հնարաւորութիւն ունենամ նախ

մի քանի տեղերում նոր դպրոցներ բանալ, մի քանի գիւղերի եղած դպրոցները կանոնաւոր հիմքերի վրա դնել և միւսներին դրդել գէպի խնդրօգնութիւն:

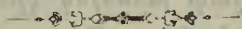
Միանգամայն հակառակ լինելով ժողովրդին ձրիակերութեան կամ մուրացկանութեան վարժեցնելուն, արդէն շրջաբերականներով և անձամբ յորդոր եմ կարգացել գիւղացիներին, որ եթէ իրանք դպրոցի ծախքերի մի մասը հոգան, իմ կողմից նպատակաւոր կատանան. այսպիսի խոստումն ես արել եմ միանգամայն հաւատացած, որ իմ խնդիրն ու աղերսը անտես չի առնուիլ այն անձանց և հաստատութիւնների կողմից, որոնք և՛ միջոց ունեն և՛ լաւ հոգի, և՛ գիտակցութիւն:

Վերջացնելով գրութիւնս, կրկին աղերսում եմ օգնեցէք գիւղական խաւարը փարատելու զործին, որովհետեւ տղիտութիւնը իրիւ բոլոր աղետների մայր, քայքայում և կորստեան է մատնում գիւղական ազգարնակութեան:

Միանգամայն վստահ, որ խնդիրս ուշադրութեան կարժանանայ յարդելի Խորհրդիդ կողմից,

Լիպոյոյ մնամ Ձեր կենաց համար միշտ ապօրար:

Մաքսիմ վարդապետ.

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Տեղեկութիւնք Ալեքսանդրապօլի Փոխանորդութեան մէջ
1906—1907 ուսումնական տարում բացուած եկեղեցական
ծխական հայոց դպրոցներէ:

Կազմած 1-ն Սեպտեմբերի 1907 ամի

№	№ սոս կարգի	ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒ- ԹԻՒՆ	Փամիլ՝ գիրկից է բաղկացած	Ա.գգաբնա- կութեան բիւր		Ազգականություն անհատական անուն 1000	Ո՞ր գիւղում է բաց- ւած դպրոցը	Դպրոց անհատական անուն բիւր	Երկր է բացուել դպրոցը	Ի՞նչ տիպի դպրոց է
				Ար.	Իգ.					
1		Բօգեօխուշի	7	1696	1436	Միջին թուով անհատական անուն 1000	Ոչ մի գիւղում է դպրոց չկայ:			
2		Չորլիի	14	4119	3704		Ոչ մի գիւղում է դպրոց չկայ:			
3		Օրթաքիլիսայի	9	3378	2949		Ղանախղան	162	1906	արկ. միդաս.
							Մեծ Սարիար	97	1906	արկ. միդաս.
							Թոփաուլի	133	1906	արկ. միդաս.
							Ներքին Ղանլ.	202	1906	արկ. միդաս.
4		Ջաջուռի	11	7225	6705	Միջին թուով անհատական անուն 1000	Ջաջուռ		1906	խառն միդաս.
							Դուղբենդ	255	1905	մի դաս արկ.
5		Մեծ-Պարնիի	11	7429	6622		Ոչ մի գիւղում է ծխական դպրոց չկայ			
6		Համամլուի Մեծ	7	5028	4244		Համամլու	444	1905	դպրոցի
7		Ղարաքիլիսայի	9	6768	6027		Մեծ Ղարաք.	607	1905	երկդաս. ար. և երկդ.
							Համալալիման	292	1905	երկդ. խառն

Սաների թիւը		Ի՞նչ միջոցներով է պահւում Գւրոցը		Դրոցի տարեկան ծախքը		Ի՞նչ կրթական ցենզ ունի ուսուցիչը	
Արան կան	Իգան	Մուսքի տեսակները	Ռ.	Կ.	Ելքի տեսակները	Ռ.	Կ.
60	—	Թոշակներ	120	—	մի ուսչ. վարձ	120	—
35	—	Թոշակներ	40	—	մի ուսչ. վարձ	40	—
50	—	Թոշակներ	110	—	մի ուսչ. վարձ	110	—
50	—	Թոշակներ	70	—	մի ուսչ. վարձ	70	—
120	6	Թոշակներ	200	—	երկ. ուսչ. վարձ	340	—
		եկ. զր. 0/0 եւ այլ արդիւնք	200	—	այլ ծախքեր	60	—
60	—	Թոշակներ	400	—	երկ. ուսչ. վարձ	360	—
					այլ ծախքեր	40	—
մասին վիճակագրական տեղեկութիւնները պակասում են							
164	147	Եկեղեցու արդ. եւ 0/0/0 ժողովրդ. տուրք	750	—	7 ուսուց. վարձ	3080	—
		Ն. Թայրեանի կտակով	1200	—			—
			1500	—	այլ ծախքեր	550	—
74	18	եկ. զրամ. 0/0/0	100	—	երկ. ուս. վարձ.	700	—
		Թոշակներ	250	—			—
		ժողովրդ. տուրք	400	—	այլ ծախքեր	50	—

Ք Ք Հս կարգի	ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ	Փամի՝ գլխից է բաղկացած	Ազգաբնակչության թիվը		Ազգաբնակչության աճի ցուցիչը 1000	Ո՞ր գիւղում է բացւած դպրոցը	Դպրոց ունեցող գիւղի անիւթի թիւը	Ե՞րբ է բացուել դպրոցը	Ի՞նչ տարի դպրոց է
			Ա.Ր.	Ի.Գ.					
						ՂՂաղ	154	1906	մի դաս. խառն
8	Նորաշէնի	12	4822	4559	18 առ 1000	Մեծ Արիւժակի	186	1905	մի դաս. երկսեռ.
						Նորաշէն	125	1905	մի դաս. խառն
9	Արթիկի	10	6144	5579	միջին թույլ անեցողությունը	Հառիճոյ վանք (որի մօտ է Ղ.Փշաղ գիւղը)	85	1905	երկդ. խառն
						Բաշ գիւղ	123	1906	մի դաս. ար.
10	Հոռումի	12	7251	6674		Խլի Ղարաքիլ.	430	1905	մի դաս. խառն

Սահերի թիւը		Ի՞նչ միջոցներով է պահւում դպրոցը		Դպրոցի տարեկան ծախքը		Ի՞նչ կրթական ցենդ ունի ուսուցիչը	
Արա- կան	Իգալ.	Մուսթի սեսակները	Ռ.	Կ.	Եւթի սեսակները	Ր.	Կ.
63	5	եկեղ. արդ. եւ դպր. 0.0/0	130	—			
		Թոշակադրամ	120	—	մի ուսուցչի		
		ուխտադնաց.	50	—	վարձ	400	—
		ժողովրդ տուրք.	150	—	այլ ծախքեր	50	—
110	5	եկեղեց, մուտք	20	—	երկու ուսուցչի		
		վարելահողից	50	—	վարձ	280	—
		Թոշակներից	47	50	այլ ծախքեր	8	10
56	8	Թոշակներից	100	—	երկու ուսուցչի		
		Տ. Ա. Գրիկեանից		—	վարձ	300	—
		նպաստ տարեկ.	300	—	այլ ծախքեր	55	—
113	10	վարելահողից	525	—	չորս ուս. վարձ	985	—
		Թոշակադրամ	450	—	որդեղրաց եւ		
		Եօթվեր, պատկ.	1000	—	այլ ծախ.	920	—
52	—	եկ. ար. եւ 0.0/00	160	40	մի ուս. վարձ	150	—
		վարելահողից	60	—	նստարաններ		
		Թոշակներ	150	—	եւ այլ ծախքեր	220	40
97	23	Թոշակների եւ վարելահողից	410	—	երեք ուսուց. վարձ	530	—
				—	այլ ծախքեր	55	—

ուս. միմե ուսարտել է
Ներս. դպ. միւսը՝ Ալ. Բ.
քաղ. դպ. իսկ երրորդը՝
Ալ. վիճակային դպ.

№ № Հոս կարգի	ԴՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ	Քանի՞ գիւղից է բաղկացած	Ազգաբնակչութեան թիւը		Ո՞ր գիւղում է բացւած դպրոցը	Դպրոց ունեցող գիւղի անիւ թիւը	Դպրոցի տարածքը	Դպրոցի տարածքը	Ի՞նչ տեսակի դպրոց է
			Ար.	Իգ.					
					Դաճարի	123	1906		մի դաս. խառն
					Հոռոմ	313	1905		մի դաս. խառն
11	Մահմուտ ճուղի	10	6438	5875	Մահմուտ ճուղի 18 առ 1000	242	1906		մի դ. արակ.
12	Տաւշանդաղի	13	5310	4875	Միջին թուղ անեցողութիւնն 18 առ 1000	55	1905		մի դ. արակ.
		125	65610	59288					

Սաների թիւը		Ի՞նչ միջոցներով է պահում գարոցը		Դարոցի տարեկան ծախքը		Ի՞նչ կրթական ցենդ ունի ուսուցիչը	
Արմ- կան	Իգան	Մուսֆի սեսակները	Ռ.	Կ.	Նիֆի սեսակները	Ռ.	Կ.
40	16	ուխտատեղուց մումեւ այլ մուտ.	70	—	երկու ուսուցչի		
		վարելահողից	90	—	վարձ	240	—
		թոշակներից	80	—	այլ ծախքեր	80	—
			80	—			
43	4	թոշակներից	92	—	մի ուսուց. վարձ	115	—
		պատկերներից	23	—		—	—
							ուսուցիչը հեռացել է Ալ. քաղ. դար. վերջին զասարանից
43	—	թոշակներից	90	—	մի ուսուց. վարձ	90	—
							Ալէքսանդրապոլի քա- ղաքային դարոցից
33	—	թոշակներից եւ այլ մուտքեր	234	75	մի ուսուց. վարձ այլ ծախքեր	150 84	75
							ուսուցիչը սովորել է Ալէք. վեճակային դպ.
1268	241		9712	65		10123	25

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header.

Date	Description	Amount	Total
1803	Jan 1	100	100
1803	Feb 1	200	300
1803	Mar 1	300	600
1803	Apr 1	400	1000
1803	May 1	500	1500
1803	Jun 1	600	2100
1803	Jul 1	700	2800
1803	Aug 1	800	3600
1803	Sep 1	900	4500
1803	Oct 1	1000	5500
1803	Nov 1	1100	6600
1803	Dec 1	1200	7800
1803	Total	10000	78000

Ո Ւ Ր Ո Ւ Ա Գ Ի Ծ

Բացուելիք դպրոցների տեսակի, բուհի, դասաբաշխութեան, դասագնի եւ այլ ծախսերի

Փ Ո Ւ Ա Ն Ո Ր Կ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ա Լ Է Ք Ս Ա Ն Կ Ր Ա Պ Օ Լ Ո Ւ

Կազմած 1 սեպտեմբերի 1907 թ.

		Մէջնակարգ	Երկրորդական դասարաններու մասնաճիւղեր	Երկրորդական միջնակարգ (Ե. Զ.) բաժ.	Մէջնակարգ դասարաններու մասնաճիւղ	Մէջնակարգ (Ա. Բ., Գ. Ե. Զ.) բաժ.	Նորձակահ	Քանի՞ դասարաններ	Նարածական դասարանների թիւը իւրաքանչիւր բաժ.	Նարածական դասարանների թիւը բոլոր դասարաններում	Գումարներ	Գումար դասարանների եւ այլ ծախսեր:
	Քանի՞ հաս	2	7	11	35	37	30	---	---	---	---	---
Բ ա ժ ա ն ն ը ն ե Ր	Ա.	4	14	11	35	Միացած Բ. բաժ. հետ.	Միացած Բ. բաժ. հետ.	64	18	1152	20	23040
	Բ.	4	7	11	35	37	30	134	21	2604	20	29640
	Գ.	4	7	11	35	Միացած Գ. բաժ. հետ.	---	57	26	1482	20	52080
	Դ.	2	7	11	35	37	---	92	30	2760	20	55200
	Ե.	2	7	Միացած Զ. բաժ. հետ.	---	---	---	9	30	270	30	8100
	Զ.	2	7	11	---	---	---	20	30	600	30	18000
	Է.	2	---	---	---	---	---	2	30	60	40	2400
	Ը.	2	---	---	---	---	---	2	30	60	40	2400
Դասարան դասերի թիւը եւ արժեքը	Քանի՞ դասարան	22	49	55	140	74	30	370	---	---	---	---
	Նաբաթ. դաս. թիւը	560	1211	1375	3325	1887	630	---	---	8988	---	---
	Դոկտոր դասարաններ.	14800	28420	30800	66500	37740	12600	---	---	---	---	190860
Դ պ Ր Ո Գ ա կ ա ն ա յ լ ծ ա խ բ ե Ր	Տեսուչ կմ. Ա. Լ. ուս.	2000	2800	2200	3500	1850	---	---	---	---	---	12350
	Վերակացու.	1600	1400	---	---	---	---	---	---	---	---	300
	Բարձրագ.	600	420	660	1850	925	---	---	---	---	---	4455
	Դիւանահան ծախս	200	330	275	775	925	---	---	---	---	---	2505
	Մատենադարան.	400	420	---	---	---	---	---	---	---	---	820
	Մատենադարան	400	700	550	1750	1850	---	---	---	---	---	5250
	Ծառայ	800	700	1100	2100	1750	750	---	---	---	---	7200
	Այլ եւ Այլ	400	700	550	1750	1850	---	---	---	---	---	5250
	Վաւերաց.	1400	1470	1650	4200	2220	900	---	---	---	---	11840
Դոկտոր	Դպրոց. նիւ.	22600	37360	37785	82425	49110	14250	---	---	---	---	243530

Table 1.1

Table 1.1 shows the results of the experiment. The data is presented in the following table.

Run	Time (s)	Distance (m)	Speed (m/s)	Acceleration (m/s ²)	Force (N)
1	1.0	1.0	1.0	0.0	0.0
2	2.0	4.0	2.0	1.0	1.0
3	3.0	9.0	3.0	1.0	1.0
4	4.0	16.0	4.0	1.0	1.0
5	5.0	25.0	5.0	1.0	1.0
6	6.0	36.0	6.0	1.0	1.0
7	7.0	49.0	7.0	1.0	1.0
8	8.0	64.0	8.0	1.0	1.0
9	9.0	81.0	9.0	1.0	1.0
10	10.0	100.0	10.0	1.0	1.0
11	11.0	121.0	11.0	1.0	1.0
12	12.0	144.0	12.0	1.0	1.0
13	13.0	169.0	13.0	1.0	1.0
14	14.0	196.0	14.0	1.0	1.0
15	15.0	225.0	15.0	1.0	1.0
16	16.0	256.0	16.0	1.0	1.0
17	17.0	289.0	17.0	1.0	1.0
18	18.0	324.0	18.0	1.0	1.0
19	19.0	361.0	19.0	1.0	1.0
20	20.0	400.0	20.0	1.0	1.0
21	21.0	441.0	21.0	1.0	1.0
22	22.0	484.0	22.0	1.0	1.0
23	23.0	529.0	23.0	1.0	1.0
24	24.0	576.0	24.0	1.0	1.0
25	25.0	625.0	25.0	1.0	1.0
26	26.0	676.0	26.0	1.0	1.0
27	27.0	729.0	27.0	1.0	1.0
28	28.0	784.0	28.0	1.0	1.0
29	29.0	841.0	29.0	1.0	1.0
30	30.0	900.0	30.0	1.0	1.0
31	31.0	961.0	31.0	1.0	1.0
32	32.0	1024.0	32.0	1.0	1.0
33	33.0	1089.0	33.0	1.0	1.0
34	34.0	1156.0	34.0	1.0	1.0
35	35.0	1225.0	35.0	1.0	1.0
36	36.0	1296.0	36.0	1.0	1.0
37	37.0	1369.0	37.0	1.0	1.0
38	38.0	1444.0	38.0	1.0	1.0
39	39.0	1521.0	39.0	1.0	1.0
40	40.0	1600.0	40.0	1.0	1.0
41	41.0	1681.0	41.0	1.0	1.0
42	42.0	1764.0	42.0	1.0	1.0
43	43.0	1849.0	43.0	1.0	1.0
44	44.0	1936.0	44.0	1.0	1.0
45	45.0	2025.0	45.0	1.0	1.0
46	46.0	2116.0	46.0	1.0	1.0
47	47.0	2209.0	47.0	1.0	1.0
48	48.0	2304.0	48.0	1.0	1.0
49	49.0	2401.0	49.0	1.0	1.0
50	50.0	2500.0	50.0	1.0	1.0
51	51.0	2601.0	51.0	1.0	1.0
52	52.0	2704.0	52.0	1.0	1.0
53	53.0	2809.0	53.0	1.0	1.0
54	54.0	2916.0	54.0	1.0	1.0
55	55.0	3025.0	55.0	1.0	1.0
56	56.0	3136.0	56.0	1.0	1.0
57	57.0	3249.0	57.0	1.0	1.0
58	58.0	3364.0	58.0	1.0	1.0
59	59.0	3481.0	59.0	1.0	1.0
60	60.0	3600.0	60.0	1.0	1.0
61	61.0	3721.0	61.0	1.0	1.0
62	62.0	3844.0	62.0	1.0	1.0
63	63.0	3969.0	63.0	1.0	1.0
64	64.0	4096.0	64.0	1.0	1.0
65	65.0	4225.0	65.0	1.0	1.0
66	66.0	4356.0	66.0	1.0	1.0
67	67.0	4489.0	67.0	1.0	1.0
68	68.0	4624.0	68.0	1.0	1.0
69	69.0	4761.0	69.0	1.0	1.0
70	70.0	4900.0	70.0	1.0	1.0
71	71.0	5041.0	71.0	1.0	1.0
72	72.0	5184.0	72.0	1.0	1.0
73	73.0	5329.0	73.0	1.0	1.0
74	74.0	5476.0	74.0	1.0	1.0
75	75.0	5625.0	75.0	1.0	1.0
76	76.0	5776.0	76.0	1.0	1.0
77	77.0	5929.0	77.0	1.0	1.0
78	78.0	6084.0	78.0	1.0	1.0
79	79.0	6241.0	79.0	1.0	1.0
80	80.0	6400.0	80.0	1.0	1.0
81	81.0	6561.0	81.0	1.0	1.0
82	82.0	6724.0	82.0	1.0	1.0
83	83.0	6889.0	83.0	1.0	1.0
84	84.0	7056.0	84.0	1.0	1.0
85	85.0	7225.0	85.0	1.0	1.0
86	86.0	7396.0	86.0	1.0	1.0
87	87.0	7569.0	87.0	1.0	1.0
88	88.0	7744.0	88.0	1.0	1.0
89	89.0	7921.0	89.0	1.0	1.0
90	90.0	8100.0	90.0	1.0	1.0
91	91.0	8281.0	91.0	1.0	1.0
92	92.0	8464.0	92.0	1.0	1.0
93	93.0	8649.0	93.0	1.0	1.0
94	94.0	8836.0	94.0	1.0	1.0
95	95.0	9025.0	95.0	1.0	1.0
96	96.0	9216.0	96.0	1.0	1.0
97	97.0	9409.0	97.0	1.0	1.0
98	98.0	9604.0	98.0	1.0	1.0
99	99.0	9801.0	99.0	1.0	1.0
100	100.0	10000.0	100.0	1.0	1.0

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

Ալէքսանդրապօլի Փոխանորդութեան գիւղերի, աղգաբնակութեան, ունեցած դպրոցների և նոր բացուելիք դպրոցների ¹⁾

ՁԵՐՈՒՄ ԿԱՐԳԸ	Գ Ի Դ Ի Ա Ն Ո Ւ Ն Ը	ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԿՈՒԹՅՈՒՆ			Ի՞նչ տիպի դպրոց ունին	Ի՞նչ տիպի դպրոց պի- տել բանալ	Ծանօթութիւն
		Տներ թիւը	Արտ- կան	Իգա- կան			
Գործակալութիւն Բոգոսլուէի							
1	Բողո- խուշ	50	223	209	չունի	Շար- ժական	2 միգա- սեան 5 չար- ժական
2	Գիւլի բուլաղ.	55	342	375	»	Միգա- սեան*)	
3	Ղայղուլի գիւղիք.	69	271	185	»	Շար- ժական	
4	Ղղլիշ	100	309	280	»	Միգա- սեան*)	
5	Ղուրդ- բուլաղ	44	142	120	»	Շար- ժական	
6	Նոր Ղղլ- քիլիսա	55	224	198	»	Շար- ժական	
7	Զիֆթալի	54	185	169	»	Շար- ժական	
		427	1696	1436			

1) Բոլոր տիպի դպրոցները ենթադրուում է երկու սեռի համար խառն:

Ծանօթ. *) Առաջանիշ միգասեան դպրոցները ենթադրուում են միացեալ դաստիարակներով 1 կամ առ առաւելն 2 ուսուցչի ղեկավարութեամբ, իսկ միւսները, որոնք գտնուում են 900 շնչից աւելի ունեցող գիւղերում՝ զատ բաժանմունքներով:

Գործակալութիւն Չարլուի						
1	Ալիիւան Բան- դիւան	34	212	186	Հունի	Շար- ժական
2		117	450	435	«	Միգա- սեան
3	Գիւրջիեօլ	82	340	278	«	Միգա- սեան*)
4	Թաքնալի	56	313	275	«	Միգա- սեան*)
5	Իլլի	120	418	295	»	Միգա- սեան*)
6	Ճղխլար	142	600	507	»	Միգա- սեան
7	Նոր-Բաշ- գիւղ	35	170	143	»	Շար- ժական
8	Նոր-Ղար- աքիլիսա	65	271	264	»	Շար- ժական
9	Նոր-Սա- րիար	80	257	240	»	Շար- ժական
10	Չորլի	90	301	390	»	Միգա- սեան*)
11	Չալապ	74	345	321	»	Միգա- սեան*)
12	Սաժուրլի	47	167	152	»	Շար- ժական
13	Սալուս	20	76	56	»	—
14	Ֆէլլի	47	199	172	»	Շար- ժական
		1009	4119	3704		
Գործակալութիւն Օրթախիսայի						
1	Դարբանդ	69	274	226	Հունի	Շար- ժական
2	Ղոնախ- ղան	162	633	653	Միգ- արակ.	Միգա- սեան

3	Կապս	78	292	239	Հունի	Շար- ժական	
4	Թոփառլի	133	626	527	Միդաս. արակ.	Միդա- սեան	
5	Մեծ-Սա. րիար	97	388	375	Միդաս. Արակն.	Միդա- սեան*)	
6	Մեծ Քէյթի	128	575	518	Հունի	Միդա- սեան	7 Միդա- սեան
7	Ներքին Ղանլիջա	75	289	234	Միդաս. Արակն.	Միդա- սեան	3 Շար- ժական
8	Վերին Ղանլիջա	134	498	390	Հունի	Միդա- սեան	
9	Երրորդ Արիսվալի	86	367	354	»	Միդա- սեան*)	
10	Փոքր Քէյթի	57	266	219	»	Շար- ժական	
11	Օրթա- քիլիսա	94	429	394	»	Միդա- սեան	
		1113	4637	4129			
Գործակալութիւն Ջաջուռի							
1	Աղբիլիսա	75	411	335	Հունի	Միդա- սեան*)	
2	Գեալին Ղայա	26	115	95	»	—	
3	Դիրաք- լար	125	580	542	»	Միդա- սեան	4 Երկդա- սեան
4	Հաջինա- ղար	207	856	790	»	Երկդա- սեան	4 Միդա- սեան
5	Դիւղ- քեանդ	255	955	966	Միդաս. արակ.	Երկդա- սեան	—
6	Մ.-Քեա- փանակ	306	1067	910	Հունի	Երկդա- սեան	
7	Զրախլի	177	743	741	»	Միդա- սեան	

8	Ձաջուռ	202	881	785	Միդաս- խառն	Երկդա- սեան	
9	Փ.-Քեա- փանակ	100	358	361	չունի	Միդա- սեան	
		1473	5966	5525			
Գործակալութ. Մեծ-Պարնիի							
1	Աղբուլաղ	135	690	653	չունի	Միդա- սեան	
2	Աւդիբէկ	205	703	701	»	Միդա- սեան	
3	Գեօյգեօ- խուշ	55	202	185	»	Շար- ժական	
4	Գեօրան	133	626	437	»	Միդա- սեան	
5	Թափանլի	93	396	385	»	Միդա- սեան	2 Երկդա- սեան
6	Ղալթաղ- չի	222	981	900	»	Երկդա- սեան	8 Միդա- սեան
7	Ղարաբօ- յա	109	500	426	»	Միդա- սեան	1 Շար- ժական
8	Ղարալ	165	762	645	»	Միդա- սեան	
9	Մեծ Պարնի	306	1477	1254	»	Երկդա- սեան	
10	Նալբանդ	134	576	592	»	Միդա- սեան	
11	Քիւլլուջա	86	516	444	»	Միդա- սեան	
		1643	7429	6622			

Գործակալութիւն Համամլուի

1	Ա.Ֆանդի	25	154	122	չունի	Շար- ժական	
2	Համամլու	444	1925	1621	Միդաս. խառն	Երկդա- սեան	
3	Ղաչաղան	81	556	430	չունի	Միդա- սեան	2 Երկդա- սեան
4	Զիդդամլ.	104	569	480	»	Միդա- սեան	4 Միդա- սեան
5	Զոթուռ	57	342	328	»	Միդա- սեան*)	1 Շար- ժական
6	Սիպիտակ	66	398	340	»	Միդա- սեան*)	
7	Որդնաւ	221	1084	923	»	Երկդա- սեան	
		997	5028	4244			

Գործակալութ. Մ.Ղաւեհիլիսայի.

1	Բողաւ- դալ	50	340	240	չունի	Միդա- սեան*)	
2	Դարաբաղ	74	261	217	»	Շարժա- կան	
3	Եաղուբլի	102	607	548	»	Միդա- սեան	1 Միջնա- կարգ
4	Համզաչի- ման	292	1345	1200	Միդաս. խառն	Երկդա- սեան	2 Երկ- դասեան
5	Հաջիդա- րա	221	830	662	չունի	Միդա- սեան	4 Միդա- սեան
6	Ղշլաղ	154	858	818	Միդաս. խառն	Դրկդա- սեան	2 Շար- ժական
7	Մեծ-Ղա- րաքիլիսա	607	1935	1827	Երկդ. երկսեռ	Միջնա- կարգ.	
8	Սարմու- սախի	75	402	344	չունի	Միդա- սեան*)	
9	Վարդան- լի	42	190	171	»	Շարժա- կան	
		1617	6768	6027			

Գործակալութիւն Նորաւելնի						
1	Աղուլա	67	337	271	չունի	Միդա-սեան*)
2	Գեօղալ-դարա	99	382	358	»	Միդա-սեան*)
3	Հաջի Խալիլ	74	307	295	»	Միդա-սեան*)
4	Ղուլաթ	116	482	405	»	Միդա-սեան*)
5	Ղրիդա-գիրման	147	640	640	»	Միդա-սեան
6	Մեծ Ար-խավի	186	782	748	Միդաս. Խառն	Երկդա-սեան
7	Մուն-ջուխի	100	358	344	չունի	Միդա-սեան*)
8	Նորաչէն	125	546	499	Միդաս. արակ.	Միդա-սեան
9	Ջանգի Թափա	37	172	151	չունի	Շարժա-կան
10	Փամփ	71	337	296	»	Միդա-սեան*)
11	Փոքր Արխավի	110	459	425	»	Միդա-սեան*)
12	Քեշիշ-քեանդ	44	196	166	»	Շարժա-կան
		1176	4822	4598		

Գործակալութիւն Արթիկու						
1	Արթիկ	369	1604	1394	չունի	Երկդա-սեան
2	Բաշգիւղ	129	446	540	Միդաս. արակ.	Միդա-սեան
3	Եգեանլը.	147	639	580	չունի	Միդա-սեան
4	Խաչաքի-լիսա	54	305	296	»	Միդա-սեան*)

1 Երկդա-սեան

9 Միդա-սեան

2 Շարժա-կան

1 Միջ-նակարգ

1 Երկդա-սեան

7 Միդա-սեան

1 Շար-ժական

5	Ղազանչի	151	581	545	չունի	Միդա- սեան
6	Ղասմալի	79	267	270	»	Շար- ժական
7	Ղուլիջան	86	315	316	»	Միդա- սեան*)
8	Ղփչաղ (Հո. ֆե.բ.)	85	419	351	Երկդ. խառն	Միջնա- կարգ
9	Մեջիտլու	167	715	621	չունի	Միդա- սեան
10	Փոքր Պարնի	213	753	676	»	Միդա- սեան
		1479	6144	5579		

Գործակալութ Հոռումի

1	Բային- դուր	112	461	434	չունի	Միդա- սեան*)
2	Դահարլի	123	428	426	Միդաս. խառն	Միդա- սեան*)
3	Թալիբօղ- լի	79	256	232	չունի	Շար- ժական
4	Թոմար- դաշ	113	430	377	»	Միդա- սեան*)
5	Իլխիարի	201	824	705	»	Միդաս.
6	Իմրխան	113	529	533	»	Միդաս.
7	Խլի-Ղա- քիլիսիա	430	1518	1408	Միդաս. խառն	Երկդա- սեան
8	Հոռում	313	1191	1077	»	Երկդաս.
9	Ղափուլի	221	908	846	չունի	Երկդա- սեան
10	Ղու թնի- ղլաղ	27	101	106	»	—
11	Ճլովխան	96	358	295	»	Միդա- սեան*)
12	Քեալալի	58	247	235	»	Շար- ժական
		1886	7251	6674		

Գործակալութիւն Մանմուսջուղի						
1 Արժուղի	107	386	370	չունի	Միդա-սեան*)	
2 Բողազ-քեռոան	162	520	456	»	Միդա-սեան	
3 Զիթի-հանքով	146	428	365	»	Միդա-սեան*)	
4 Մահ-մուտջուղ	242	939	862	Միդա-արակ.	Երկդա-սեան	3 Երկդա-սեան
5 Մօլլա-գեօդչայ	200	732	711	չունի	Միդա-սեան	5 Միդա-սեան
6 Շիրվան-ջուղ	246	961	910	»	Երկդա-սեան	2 Շար-ժական
7 Սարիբաշ	46	225	173	»	Շար-ժական	
8 Սօդիւթ-լու	370	1554	1407	»	Երկդա-սեան	
9 Սօնգիւր-լի	127	504	435	»	Միդա-սեան	
10 Փիրթի-քեան	57	189	186	»	Շար-ժական	
	1703	6438	5875			

Գործակալութ. Տաւաղալուղի

1 Աղին	172	568	509	չունի	Միդա-սեան	
2 Բարուլի	79	330	314	»	Շարժա-կան	
3 Բուղդա-չէն	55	178	181	Միդա-արակ.	Միդա-սեան*)	9 Միդա-սեան
4 Բողդո-ղան	171	582	526	չունի	Միդա-սեան	4 Շարժա-կան
5 Ենիբոյ	44	166	165	»	Շարժա-կան	
6 Զառնջի	69	273	245	»	Շարժա-կան	

7	Ղաղարա- պատ	75	359	326	Հունի	Միդա- սեան
8	Ղաղարի- սա	161	609	572	»	Միդա- սեան
9	Ղեղաճ	72	219	196	»	Շարժա- կան*)
10	Կոր— Արթիկ	101	415	417	»	Միդա- սեան*)
11	Զրիկի	125	380	306	»	Միդա- սեան*)
12	Սուան- վերդի	150	681	616	»	Միդա- սեան
13	Տաշան- ղլաղ	157	520	502	»	Միդա- սեան
		1431	5310	4875		

Գ Ո Ւ Մ Ա Ր

Գիւղերի թիւը—125

Միջնակ-դպրոց—2

Տների թիւը—15944

Երկդասեան—18

Շունչ արական—65610

Միդասեան—72 (36—36)

» իդական—59288

Շարժական—30

Յ Ո Ր Ե Լ Ե Ա Ն Ն Ե Ր.

«Ա. Դ. Բ. Ի. Բ. Ի.» 25 Ա. Մ. Ե. Ա. Կ. Ը:

1883—1908.

Ութսունական թուականը մեր դպրոցների ամենա-
ծաղկեալ ժամանակն էր, երբ բոլոր քիչ թէ շատ խոշոր
գիւղերում գրեթէ դպրոցներ ունէինք, երբ հայ ընտա-
նիքներում սկսել էին հայերէնով հետաքրքրուել և հա-
յերէն դրուածներ կարդալ, պակասում էին մանուկների
հոգուն ու սրտին մատչելի մանկական հրատարակութիւն-
ներ և ահա 1883 թւին մի խումբ երիտասարդներ թիֆ-

լիսում մի շարք խորհրդածութիւններից յետոյ որոշում են մանկական ամսագիր հրատարակել դասերից դուրս, ընտանիքում երեխաներին հետաքրքիր ընթերցանութեան նիւթ մատակարարել:

Սկսում են «Աղբիւրի» հրատարակութիւնը մեծ ոգեւորութեամբ: Սակայն այս ոգեւորութիւնը երկար չի տևում, հետզհետէ խմբագրութեան անդամները սառչում դադարում են աշխատակցելուց և խմբագիր Տ. Նազարեանին մինակ են թողնում:

Ոգեւորութեան սառչելուն նպաստում են երկու հանգամանք. նախ՝ որ մեղանում դադարի տեւականութիւն չկայ. ամեն մի գործի սկզբում տաք կաշի և յետոյ սառչել այդ մեր յատկութիւնն է. այս կողմից թերևս մենք հայերս նմանը չունենք. որ հասարակական ասպարէզն էլ աչքի առաջ ունենանք, նոյն ցաւալի եզրակացութեան կղանք: Երկրորդ՝ հայերս մի զարմանալի առաւելութիւն ունենք—հայերէն գրութեան զրամ չտալ, այլ ձրի կարգալ. և «Աղբիւրն» էլ կարդացւում էր շատ բայց բաժանորդակի վճարողները քիչ էին: Չնայելով այս երկու աննպաստ պայմաններին—աշխատակիցների հետանալուն և վատ վարձատրութեան—պ. Տ. Նազարեանը մոլեռանդի յամուռութեամբ շարունակում է իր սկսած գովելի գործը, յուսալով, որ մի օր կգնահատուի իր աշխատութիւնը:

Այդ աշխատանքը ոչ միայն չգնահատուեցաւ, այլ կարծես չար արամադրութեամբ ոմանք կամեցան խափանալ լինել մինչ այն աստիճան, որ Նազարեանը ստիպուած եղաւ «Աղբիւրը» մի առ ժամանակ յանձնել ուրիշ խումբ անձանց և ինքը դնաց արտասահման. սակայն մի տարուց յետոյ վերադառնալով արտասահմանից դարձեալ ձեռք առաւ նրա հրատարակութիւնը և շարունակեց մինչև օրս ժամանակ առ ժամանակ դադարեցնելով նրա լոյս տեսնելը: Սպասելի էր, որ մեր զարոյցների վերաբայումից յետոյ «Աղբիւրի» հրատարակութիւնը կանոնաւոր կլինի և զիտակից հայ հասարակութիւնը օգնու-

Թեան իգայ. բայց ... բայց այդ հասարակութիւնը միայն անտարբեր հանդիսատես էր «Աղբիւրի» խմբագրի ահագին ծախքերի տակ հեծելուն և նրա մասնակցութիւնը պատճառական ցաւակցութիւնից ղենը չէր անցնում:

Այսօր տօնում են «Աղբիւրի» հրատարակութեան 25 ամեակը: Մենք կարծում ենք այս տօնը ուշագրաւ է այն տեսակէտից, որ հանդիսատես ենք մի մարդու անխոնջ, յամառ աշխատանքին, որը չնայելով նիւթական և բարոյական ամեն տեսակ զրկանքներին, 25 երկար ու ձիգ տարիներ առանց յուսահատուելաւ, իր ուսերի վրա է տարել սկսած գեղեցիկ գործը, մի յատկութիւն, որ ինչպէս նկատեցինք, բացառիկ երևոյթ է մեղանում:

Ողջունելով յօբելարին, մեր կողմից կցանկանալինք զոնէ այս հանդիսաւոր օրում միայն ներբողներ չարտասանուէին նրա հասցէին, որոնցով խիստ առատաձեռն ենք, այլ կազմուէր մի ֆոնդ, որպէսզի միակ հին մանկական ամսագիրը շարունակէր կանոնաւոր ու ճոխ հրատարակուել, բարոյական կրթական ճաշակ զարթեցնէր աճող սերնդի մատաղ սրտերում, որը պ. Տ. Նազարեանի համար կլինէր ամենամեծ վարձատրութիւնը:

Դեկտեմբեր 23-ին Բաղւում տօնուելու է Ա. Վրդրի բեմական գործունէութեան 25 ամեակը: Նա պատանեկական հասակից նուիրուելով բեմին, աչքի է ընկել միշտ կատակերդական պիեսներում իր շնորհալի խաղով: Նա իր բեմական գործունէութիւնն սկսել է Ադամեանի խմբի մէջ և նրա ղեկավարութեամբ:

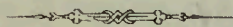
Մօտ ժամանակներս կատարուելու է նաև Տիկին Սիրանոյշի բեմական գործունէութեան երեսուն և հինգ ամեակը: Տիկինն նոյնպէս առաջին անգամ Ռուսաստանում բեմ է ղուրս եկել Ադամեանի հետ և հէնց առաջին օրից զրաւել հրատարակութեան սէրն ու համակրանքը: Նա միշտ բեմ է ղուրս եկել զրամատիքական պատասխանատու

դերերում և իր խելացի ու մտածուած խաղով ազդել հանդիսատեսների վրա: Վերջին տարիներս Տիկինը իր բեկերտուարի մէջ մտցրել է նաև Համէտը: Այս դերում նա ունի հաւանողների և չհաւանողների մեծ բանակ: Հաւատում ենք, որ վաստակաւոր գործիչներին հասարակութիւնը կիմանայ վարձատրել:

ԱՆՏԵՂԻ ԶՐՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ի 17 հոկտեմբերի 1908 ամի. ըստ հրամանի ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԻՆՖՆԱԿԱԼԻՆ ամենայն Ռուսաց ի Լուսաւորչական Հայոց Սինոդի Սրբոյ Էջմիածնի լուսն զգեկուցումն. յ19-րդ համարի ի 25 յունուարի ատուոյս Վատակ լրագրի տպեալ էր յօդուած մի՝ ի Գեառնի. Բասարայ Վ. Գասպարեան ստորագրութեամբ, որ ինչ զկնի. ճնորերս մեռաւ Աղբաշում վերաբնակուած Մախսուդ Իսահակեանի կինը. հրաւիրեցին Տէր Արտաշէսին ննջեցեալին թաղելու համար: Վերջինս 5 ու. աշխատավարձ պահանջեց, այն ինչ սովորական վարձը միայն 1 ոսկրի է: Որովհետև յիշեալ Մախսուդը վերջին ծայր աղքատութեան մէջ է, ուստի չէր կարող վճարել այդ գումարը: Մի քանի երիտասարդներ հաւաքեցին 3 ու. և առաջարկեցին տէր հօրը, բայց Արտաշէս քահանայն հաստատ էր իր որոշման վերայ՝ ննջեցեալին 5 ու. թաղել: Այդ բոլորից յետոյ ննջեցեալին առանց քահանայի, առանց եկեղեցական ծիսակատարութեան տարան և թաղեցին: Ասենք—դա մի մեծ ցաւ էլ չի, բայց դէպքը շատ բնորոշ է մեր ֆարաշաւորների անհատնում ընչաքաղցութեան տեսակէտից: Դատաստանական մասն Սինոդիս յ30 յունուարի տարույս, թ. 246, զվերոգրելոյն տալով գիտել Կոնսիստորիային երևանայ, առաջադրէ տրօրինել օրինական կարգաւ ստուգել զիտկութիւն յօդուածոյն զտրարմանց Արտաշէս քահանային և զարդիւնս քննութեան եզրակացութեամբ հանդերձ առաջի առնել Սինոդիս: Ի կատարումն այսորիկ

Կոնսիստորիայն ընդ յայտարարութեան ի 14 յուլիսի տարւոյս, թ. 2860, առաջի առնէ ղ քննական գործն, որոյ տեղեկութիւնք ճշտիւ ցուցեալ են ի յայտարարութեանն, որ ինչ զկնի. «Ըստ վկայութեանց չորից անձանց Մախսուզն Իսահակեան ասորի յազգէ լեալ է յունադաւան և ի վախճանն Նորա հրաւիրեալ են զԱրտաշէս քահանայն տէր Դաւթեան ի թաղել զնա, սակայն քաջ գիտացեալ քահանայն եթէ հանգուցեալն ունէր զսեփական ուսս քահանայ, մերժեալ է կատարել զկարգ թաղման հանգուրելոյն առանց թոյլտուութեան ծխատէր քահանայի նորա, սակայն բարեկամք հանգուցելոյն ըստ պահանջման Արտաշէս քահանայի ոչ ցանկացեալ ստանալ ղ յանձնարարական թուղթ ի ծխատեառնէն վասն թաղելոյ նորա զմեռեալն, ինքեանք առանց քահանայի և առանց կատարման կարգի թաղման, բարձեալ են զնա և եղեալ ի գերեզմանի: Բացտարութիւն Արտաշէս քահանայի է ի նոյն միտս: Սահմանեցին. ի կատարումն վերոյիշեալ առաջագրութեան մոտուցմամբ քննական գործոյ Կոնսիստորիայիս զվերագրելոցն յայտ առնել ի տնօրէնութիւնս Սինօդիդս. Էջմիածնի յարակցեղով եթէ լրատութիւն յօդաւածագրի ի «Վտակ» օրաթերթի չհամապատասխանի ճշմարտութիւն» — ՀՐԱՄԱՅՆՅԻՆ. Քանզի որպէս երևի յառաջի արարեալ քննութենէն ամբաստանութիւն զԱրտաշիսէ քահանայէ տէր Դաւթեան ոչ հաստատի, ուստի ղ քահանայն ճանաչել անպարտ և զգործս ի Սինօդիս կարճել: Զվճռոյս տալ տեղեկութիւն Կոնսիստորիային Նրեանայ:

Տ Ա Ճ Կ Ա Հ Ա Յ Ք

ԻՋՄԻՐԼԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ ԿՈՉԸ

Պատուական մերազնէից՝ որ ի Մայրաքաղաքս, ի սփիւռս թուրքիոյ և Արտասահմանի, ողջոյն տիրաւանդ և օրհնութիւն երկնապարգէս:

Հայաստանի զոնաղան գաւառներու և Կիլիկիոյ այլ և այլ կողմերու ժողովրդեան կարօտութիւնը իր ծայրագոյն աստիճանին հասած է և համատարած սովը լեցնելով ընկճուած ու ջախջախուած ժողովրդեան թշուառութեան չափը՝ սկսած է նախճիրներ գործել, մանաւանդ ձմրան այս սաստկաշունչ եղանակին՝ երբ հեռագիրն ու թղթաբերն ամէն օր ամէն կողմէ կը հասցնեն մեզ սովալլուկ բազմութեան օգնութեան աղաղակները, ողբագին կոծերը, օրհասականի հոնդիւնի պէս աղետարշ, և կը գուժեն կեանքերու կորուստը, որք յառաջ կուգան տնտեսաղութեան հետեանօք: Ազգային Պատրիարքարանը նսլաստից ֆանձնաժողովոյ միջոցաւ թէպէտև ամէն միջոց ձեռք առած է դարման տոնելու այս դառն կացութեան և սպառնացող մեծ վտանգին, թէպէտև մեր ողորմածասէր ժողովուրդը անտարբեր չի հանդիսանար այս ծանր աղետին ու կը կարկառէ իր օգնութեան ձեռքը՝ փութացնելով սիրայօժար իր նպաստի ու ողորմութեան լուման, սակայն բաւական չըլլար ան մեղմացնելու չարիք ահաւոր աղետին, որ կը սպառնայ գոյութեան տարաբաղդ կեանքերու, որք յոյժ ստուար են թուով:

Իբրև հայր հասարակաց կը փութամ պարզել կացութիւնը մեր բարեպաշտ ժողովրդեան, և այս կոչը կ'ուզեմ անոր ամեն դասակարգի շնորհամոց անխտիր, խնդրելով ամէն ոք՝ վաճառական թէ խանութպան, արհեստաւոր թէ մշակ, իր զգացմանց կարողութեանն չափով

բերէ ընծայէ մեզ իր ձեռնտուութիւնը՝ իր օգնութեան լուծման, որ սահմանաւած է կեանքեր խլելու թշուառութեանց ու մահուան ճիրաններէն, դիմագրաւ կենալու մեծ աղետին:

Յուսալից ենք որ մեր սիրեցեալ և պատուական ժողովուրդը՝ որ ի Տաճկաստան, ի Ռուսիա, ի Հնդկիս, ի Պարսկաստան, յԱմերիկա, յԵւրոպա և այլուր, կշռելով աղետին մեծութիւնը, անոր անդարմանելի հետեանքներն և մեր վրայ ծանրացող պարտականութիւնը, յօժարակամ սիրով պիտի պատասխանէ մեր կոչին և գործնապէս ցոյց պիտի տայ այն գործովալից սէրն ու համակրանքը, զորս կը տածէ մեծապէս առ իւր տառապեալ և օրհասական համարիւն եղբայրներն ու առ Ազգն համօրէն:

Կ'օրհնենք համայն նուիրատուներն և կը հայցեմք որ Նախախնամալն Տիեզերաց, Պարգեւիչն Բարեաց ի հաճոյս իւր ընդունի անոնց զուարթառատ տուրքն ու ողորմութիւնն և լնու զիրենք բեղուն բարեօք ու մշտաւտե բարօրութեամբ:

Աղօթարար

Պատրիարք Կ. Պօլսոյ

Մասթէոս Արքեպիսկոպոս

27 Նոյեմբեր 1908

* *

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻՑ

Խառն ժողովը նիստ գումարեց երէկ Ղալաթիոյ Խորհրդարանին մէջ, նախադահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր: Ազգային ժողովոյ որոշման համաձայն երուսաղէմ ուղևորուելիք Յանձնաժողովոյ անդամները Տ. Ստեփաննոս Արքեպիսկ. Յովակիմեան, Տիգրան Բարաղամեան և Միլլա Մոհրեան էֆ.ներն իրենց անձնական տկարութեան պատճառաւ հրաժարական մատուցած էին: Ժողովն ուշադրութեան առաւ նոյն գրերն և նոր ընտրութեամբ վերակազմելով Յանձնաժողովն՝ անդամ կարգեց անոր Տ. Յակոբ Եպիսկ. Աշոտ, Տ. Գրիգորիս Վարդ, Պալաքեան, Յակոբ

Պահրի և Հայկազն Պէկեան էֆ.ները: Այս առթիւ ժողովը կարգաց իր անդամներէն Շահրեկեան Յարութիւն էֆ.ի կողմէ պատրաստուած ծրագիր մը Երուսաղիմաց վանքին համար, ազգային Սահմանադրութեան համաձայն հիմնական կանոնադրի պատրաստութեան մասին: Ժողովն որոշեց Յանձնախումբ մը կազմել և անոր յանձնել խնդիրը, և ապա՝ Խառն ժողովոյ կողմէ Յանձնախումբին բերելիք տեղեկագիրն ընդունուելէ վերջ, ենթարկել Ազգ. Ժողովոյ քննութեան և վաւերացման:

* *

Կրօն. Ժողովը նիստ դումարեց Ազգ. Պատրիարքարանին մէջ, ատենապետութեամբ Տ. Հմայեակ Սրբազանի: Ներկայ ժողովը նկատի առնելով Աղթամարայ Կաթողիկոսութեան լքուած վերձակը և Խաչատուր Կաթողիկոսի մահուընէն ետք Աթուռն թափուր մնալը, փափաք յայտնեց որ Աղթամարի Աթուռն իր խնկելի հնութիւն մը, բարեգործուի, վերտանայ իր շէն վերձակը, և յառաջիկային իր Կաթողիկոսն ունենայ, այդպէսով շրջակայ հայաշատ գաւառներու ժողովրդեան հոգևոր պէտքերուն գոհացում տրուելու համար: Որոշուեցաւ այս խնդիրը ներկայացնել Խառն ժողովին:— 2. Ժողովը փափաք յայտնեց որ Մշոյ Ս. Կարապետ վանքին մէջ, որ Ս. Լուսաւորէն հոտատուութենէն ի վեր մշտապէս փառաւոր անցեալ մունեցած է, առնուազն առաք աշակերաներու համար ժառանգաւորաց վարժարան մը հաստատուի. նոյնպէս Վարագայ Ս. Նշան վանքին մէջ, որ նշանաւոր եկեղեցականներ տուած է, դանուած վարժարանին մէջ հոգևորական պատրաստելու ճիւղ մը հաստատուել և ասոնց մասին որոշեց Մշոյ Առաջնորդին և Վանայ Առաջն. Տեղապահին հետ բանակցել և ծրագիր պատրաստել:

* *

Ս. Յովհաննու կամ Խ. Քիլիսէի վանքը արեւելի երևոյթունն: Եկեղեցւոյ դռներն ալ դոց կմնայ կըռն և թռչունները մտեր հաստատուեր են առճարին մէջ փոխանակ ժողովրդի: Վանքի զգեստները Կարին փոխադրուեր են ժամակակին առաջակներու ձեռքէն փրկելու համար: Սահմանադրութեան հրատարակութենէն ի վեր 4 ամիս անցած է և վանքի մէջ բնակող 60-էն աւելի զօրքեր գուրս չեն ելլեր, ժամանակ է այլևս որ վանքը շէննայ: Նէվրուզ գիւղը, Գուլիլ Թուճակ, Ղարաբաղուր, Սիտոյ, Մահրամանայ և Զթոյ գիւղերը՝ քերտ պէյեր զանազան հնարքներով և ապօրինի միջոցներով իրենց սեփականացուցած

և տէր դարձած են: ժողովուրդը պաշտօնանկ ըրեր է Տեղապահ Զլդատեան Վ-ը, որ անտարբեր գանուեր է ժողովրդեան կաշտեան հանդէպ:

* *
*

ՕՍՄ. ԽՈՐՀՐԳԱՐԱՆԻ ԲԱՅՈՒՄԸ

Օսմանեան Փատիշահներուն մայրաքաղաքը տօնի մէջ էր երէկ: Զմեռնամուտի առատ ան արեւը, յատկապէս Դեկտեմբերի 4-ին համար, — Օսմ. Խորհրդարանի բացման օրը —, Գարնան հրապոյրներովն ու հմայքներովը ղենուած, իր արդար, առատ ու բեղմնաւորիչ լոյսին պէս գաղջանուշ ու կազդուրող ջերմութիւն մը կը սփռէր ամէն կողմ, Վասիտի հեշտանքոտ եզերքներէն մինչև Ոսկեղջիւրի կախարդիչ լայնքերը: Ու ժողովուրդը կանուխ արթնած, բոլոր սեռերն ու բոլոր հասակները՝ բնակարանները թողեր, բարերար արեւին տակ, բաց ու ազատ օդին մէջ, մըջիւնի եռու գետու մով մը՝ կը դրաւ էին բոլոր փողոցները Նւրոպահան ու Սոնահան կրկին եղերքները մարդկային գլուխներէ ծածկուած, ողևորուած էին, կանգ առաւ թրամվայներուն երթևեկը, կառքերը կը խաչաձևէին զերար, ամէն ուղղութեամբ արշաւելով և իրենց հետ թռցնելով մեծ մասամբ հետաքրքիր ժողովուրդի մը գումակները:

Օսմ. Խորհրդարանի բացման օրն էր, գեկտեմբերի 4-ը խորհրդարանի թուանշան. կարծես թէ ազգերուն ազատագրութեան թուականները աստ աստղանշելու համար հնարուած ըլլար ան, 4-ը: Այո՛, յաւէտ պատմական օր, երեկուան օրը: Պօլիսը՝ կառնուի, բոնակալութեան Պօլիսը, որ անամօթ վկան եղած էր այնքան անմեղօրէն թափուած արեւնի հեղեղին: Հին Պօլիսը կառնուի, ահա հարիւր բերնի թնդանօթները կորոտան ու կաւեան բռնակալութեան հին շէնքին փլուզումը, որուն աւերակներուն վրայ կը բարձրանայ Նորը, Նոր կայսրութիւնը:

Մայրաքաղաքին բոլոր թաղերուն մէջ, բոլոր բնակարանները, բոլոր հանրային հաստատութիւնները, խրճիթներէն մինչև ապարանքները, զբօշարգութեամբ են. պատուհաններէն, պատշգամբներէն, տանիքներէն, շնորհալի, երջանիկ ու ցնծութենէ արբշիռ աչքեր մէկ ահնարկի վերածուած, կը յառնին հան, քրկէ պիտի անցնի Սուլթանը, Սահմանադրական Սուլթանը:

Կայսրը կէսօրին ելլալով Պալատէն վեց ձիով կառք մը նստաւ, և Տօլմա-Պաղչէի, Կիւմիշ Սուլթանի, Այաու-փաշայի, Բերայի, Ազապ-գափուի, Ունդափանի կամօր ըջին, Զէյրէքի, Վէ-

Ֆայի, Շէհդատէ պաշրի, Պայազիտի, Տիւան Եօլուի ճամբով հասաւ Խորհրդարան: Կայսրը հազած էր իր պաշտօնական համազգեստը:

«Բիւզ.»

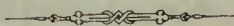
ՀԱՅ ԾԵՐԱԿՈՒՏԱԿԱՆՔ

Ձորո Հայ ծերակուտական պետի ըլլայ՝ Աբրահամ վաշա Երամեան, Գաբրիէլ էֆ. Նորատունկեան, Յովհաննէս վաշա Սադրը և Պելլրատի դեսպան Ազարեան էֆէնտի: Օսմ. Սահմանադրական մարմինն պատրաստած ծերակուտականներու ցանկը Ս. Պատրիարքը Արչապետին ներկայացուցեր է, սակայն ան ըսել է թէ ուշ է և ամէն ինչ լմնցած է:

* * *

ՀԱՅՈՑ ԶԻՆՈՒՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Օսմանեան Երեսփոխանութիւնն իր օրակարգին մէջ ունի նաև քրիստոնէից զինուորագրութեան խնդիրը, որուն համար նոր կանոնադրի ծրագրին պատրաստութեան ձեռնարկուած է: Այս նպատակաւ դատական նախարարութիւնն հարցում ուղղած է Պատրիարքարան թէ ո՞ր կարգի եկեղեցականներ կրնան կամ արտօնեալ են գանուելու բանակներու մէջ, անշուշտ ոչ իբր զինուոր, այլ իբրև ազօթասաց, ինչպէս կան Թուրք իմամներ բանակներու մէջ: Այս գիրը բաւական օրերէ ի վեր հասած ըլլալով Պատրիարքարան, ասկաւին ո՞ր և է Խորհրդակցութիւն չեղաւ այդ միջոցին, որովհետև Օսմանեան Երեսփոխանութեան արամադրութիւնն յայտնի չէ գեռ քրիստոնէից զինուորագրութեան նկատմամբ: Խնդիրը թերևս Ազգային Երեսփ. Ժողովոյ նկատողութեան յանձնուի, բայց, ինչպէս յայտնի է, Ազատութեան հռչակուելէն ի վեր թէ՛ անհատական ճառերու մէջ և թէ պաշտօնական յայտարարութիւններու մէջ բաղձանք յայտնուեցաւ որ Հայերն ալ մասնակցին երկրին պաշտպանութեան, պայմանաւ, որ քրիստոնէականներն ալ տնեան իրենց հոգևոր կազմակերպութեան յատուկ վիճակը: Ինչպէս կրենի, Պետութիւնն ընդունած է այդ սկզբունքը, և այդ հիման վրայ զինուորագրութեան կանոնադրին մէջ պէտք եղած բարեփոխութիւնն ընելու համար հարցում ուղղած է Պատրիարքարան:

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Դեկտեմբերի 8-ին Քիֆլիսում լուծանաւ է 84 տարեկան հասակում Քիֆլիսեցի եգոր Ձոհրաբեան, Հանգուցեալը չունէր ուղղակի ժառանգ. նա թողել է մի կտակ, որով իր ամբողջ կարողութիւնը մօտ 170,000 ռուբլի, կտակել է բարեգործական նպատակներին, մի մասն իր տուեալական տան ծառայողներին և աշխատաւորներին և մի մասն իր աղքատիկներին:

Բարեգործական նպատակով նա թողել է 85,000 ռուբլի, որից 70,000 ռ. կտակել է Թաւրիզում թեմական աղքատներին քարոց հիմնելու, 5,000 ռուբլի՝ Կովկասի Հ. Բ. ընկերութեան, 5000 ռուբլի՝ Հայուհեաց Բ. ընկ. 2000 ռուբլի՝ Քարափի թաղի ո. Գէորգ եկեղեցուն, 500 ռ. քահանաների սնուակին, 1000 ռ. Կոյրերի Խնամատար Ընկերութեան, 1000 ռ. Ախալքալայի հիւանդանոցին և 500 ռ. Հանգամէջ գիւղի եկեղեցուն:

Դեկտեմբերի 10-ին, երեկոյեան, բանալով կտակը, վերահասու լինելով նրա բովանդակութեանը՝ կտակաւատարները որոշել են խնդրել հոգևոր իշխանութիւնից թոյլ տալու թաղելու հանգուցեալին Վանքի եկեղեցու բակում, իբրև մի աղքատին բարերարի:

Կաթուղիկոսական տեղապահ Սուրէնեան սրբազանը, համաձայն Քիֆլիսի առաջնորդի միջնորդութեան, յարգել է կտակաւատարներին խնդիրը և թոյլ է տուել եգոր Ձոհրաբեանին թաղել Վանքի եկեղեցու բակում:

ՍՈՍԿԱԼԻ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԸ

Ներկայ 1908 նահանջ տարում տեղի ունեցած դժբաղդու-թիւններից ամենածը բաժին ընկաւ Իտալիային. Դեկտեմբերի 15-ին Իտալիայի հարաւային մասում և Սիցիլիա կղզում տեղի է ունեցել սոսկալի երկրաշարժ, որ աւերել է մի քանի քաղաքները ու նաւահանգիստները բաղբաթիւ մարդկային գոհեղ պառճառելով. առաջ ենք բերում մի քանի հեռագիրներ:

Պալէրմօ, 17 դեկտեմբերի

Հաղորդում են, որ Մէսսինայի քաղաքային խորհրդից կենդանի մնացին միայն նախկին քաղաքագլուխը և մի ձայնաւոր: 160,000 ընտելիչների մօտ երկու երրորդ մասը զոհ գնացաւ: Նրէկ երեկոյեան Պալէրմօյում և Մէսսինայում կըրկին դգացուեց երկրաշարժ: Մէսսինայում «Բելլեդէր» հիւրանոցի հրդեհը դեռ շարունակւում է: Մէսսինայի զօրքերի մասին

ստացուած տեղեկութիւնները չափազանց ցաւալի են: Ս. Հեղինէի զօրանոցը, ուր գտնուում էին երեք գնդեր, կործանուել է: Ուղղատուել են միայն 20 ղիււոր: Հեռաւակ գնդից կենդանի են մնացել միայն 10 ղիււոր. մաքսատան պահակախմբի 400 ղիււորից — միայն 15-ը: («Հ. Գ.»)

Պալերմօ, նոյն օրը

Երէկ երեկոյեան ստացուեց առաջին անգամ Մէսսինայի քաղաքապետի հեռագիրը: Նրա ասելով, աղետը մարդկային մտքից լիք մի սոսկալի բան էր: Մէսսինան բոլորովին կործանուել է. ղոհերի թիւը հաշուում են տասնեակ հազարներ: Սակարելի է նկատել ազգաբնակչութեան կրած ոտըստիւր: Յգնութիւնը քիչ է. անհրաժեշտ են արտակարգ միջոցներ. մասնաւորապէս մեծ կարիք կայ միջերեքների: Հրդեհը դեռ շարունակուում է:

Այստեղ զգացւում է նոր ստորերկրեայ հարուած: Ազգաբնակչութիւնը ոտըստիւր հար է: Նեղուցը անցած ճանապարհորդները սոսկալի տեսարաններ են պատմում: աղետը անհասարէ նկարագրելի իր իսկական կերպարանքով:

Սանջիօլանին, Իէջիօն, Նիլլան, Կանխատէլօն և ուրիշ շատ և շատ նման տեղերը աւերակներ կոչուի են լիօխուել: («Հ. Գ.»)

Կատանիա, 17 դեկտեմբերի

Մէսսինայի կենդանի մնացած բնակիչներից մէկը, որը եկել է այստեղ, հաղորդում է, որ քաղաքը աւերակների մեահագին կոչուի է լիօխարկուած: Համարեա բոլոր բնակիչները ուղանվել են, մի քանի հազար հոգի միայն ազատուել են մահից: Կենդանի մնացածները զրկուած են ամենամանհրաժեշտ առարկաներից: Պակասում են հրդեհաշէջ մեքենաներ՝ աւերակները պատող կրակը հանգցնելու համար: Մէսսինան կարճեա թէ ջրնշուած է երկրի երեսից: Կայտրանը քանդուեց, երկաթուղային բոլոր վագօնները ջարդուած են, երկաթուղային համարեա բոլոր ծառայողները սպանուած են: Փողոցները ներկայացնում են ահագին ճեղքուածներ աւերակների ընդարձակ դաշտի վրայ: Համարաբանը, պօսաք, հեռագրատունը և հասարակական բոլոր շինութիւնները անհետացան: Գաղային խողովակները բոլորովին ոչնչացած են: Քաղաքը մի քանի ժամ առանց օգնութեան էր մնում, որովհետեւ աւերակները իրանց տակը թաղեցին կառավարչական հիմնարկութիւնները, բերդապահ զօրքը, բժիշկներին և դեղագործներին: («Գ. Հ.»)

Հռօմ, 17 դեկտեմբերի

Ստեֆանիի գործակալութեանը հաղորդում են, որ սկսել են օգնութիւն հասցնել վնասուածներին Մէսսինայում: Ռուս

նաւաստիները, զարմանքի արժանի համարձակութեամբ և արհամարելով վտանգը, աշխատում են՝ հանելով վերալորներին աւերակներից: «Տրիբունային» հաղորդում են Մօնտէլօօնօյից, որ ծովային ալիքը, որ կաղմուել է ծովի տատանման պատճառով երկրաշարժից, հասաւ Բէջիօ մինչև տասը ոտնաչափ բարձրութեան ծովի մակերևոյթից. ծովի մօտ դանուող տները կանգնած էին ջրի մէջ մինչև առաջին յարկը. ալիքները տարել են շատ տներ: Գազի պայթումները ահազին վնաս պատճառեցին: Գեռ ևս չէ որոշուած սպանուածների թիւը: Կարծում են որ սպանուածների թիւը տնայնում է 1800 հոգուց: Երկրաշարժը սկսուելու վարկեանին բաղմաթիւ ճանապարհորդներ կայարանում թաղուեցին կայարանի պատերի տակ. երկաթուղային ճանապարհը ոչնչացած է 18 կիլօմետր տարածութեամբ: Նոյն վիճակին ենթարկուեց Երկաթուղ. գիծը Բէջիօյի ճանապարհին: Հետևակ զօրքի մի բաժանիւն է ուղարկուած Գէրաչէ և շրջակայ տեղերը: «Սաֆֆօ» ակումանաւը, որ ճանապարհ է ընկել Մէսսինա հացի բեռով, վատ եղանակի պատճառով ստիպուած էր ապաստանել Սանտա-Վեներէ նաւահանգստում: Երկաթուղային ծառայողները թողեցին ծառայութիւնը և որսնում են տների աւերակների տակ թաղված իրանց ընտանեւորներին: («Հ. Գ.»)

Հռօմ, նոյն օրը

Բէջիօյից ստացւած յետագայ տեղեկութիւններից պարզւում է, որ վրատակների տակ մնացել են մի քանի հարիւր զինւորներ: Սպանուած և վերաւորուած են շատ ոտակիւններ: Պալմի քաղաքում մինչև գեկա 16-ի երեկոն հանել են 300 գիակ: Վախենում են, որ դեռ մօտ 300 հոգի էլ վրատակների տակն են մնացել:

Բանիարա քաղաքի զոհերի թիւը հասնում է 1000-ի: Համարեա բոլոր տները քանդուած են:

Գերաչէմարինօ եկած Բէջիօյի քաղաքապետը հաղորդեց, որ ամբողջ քաղաքը քարուքանդ եղաւ, սպանուեցին հազարից աւելի մարդ, բոլոր հասարակական հիմնարկութիւնները վերուեցին: Գաւառի շատ տեղերում սոսկալի աւերածութիւն և ամալոթիւն է տիրում: («Հ. Գ.»)

Պալէրմօ, 17 դեկտեմբերի

Ուսէյկա կղզուց տեղեկութիւններ են ստացուած, ստորերկրեայ զօրեղ ցնցումներ են եղել երէկ ցերեկով երեկոցան 7 ժամին: Աղբաւնակութիւնը գիշերը անցկացրեց բացօդեայ: («Հ. Գ.»)

Տէրաչէնալինից եկած մի օֆիցէր յայտնում է, որ Ռէջիօն քարաքանդ եղաւ, սպանվածներին թիւը չափազանց շատ է:

Մէսսինայի առաջ կանգնած անգլիական և ռուսական նաւերը իրանց նաւաստիներին ալի իջեցրին վնասուածներին օգնելու համար: Նաւերը փոխարինում են հիւանդանոցներին

Մէլիտօ քաղաքի պետը և Նաքէրօ կայարանի կառավարիչը հեռագրով Կատանցերօ քաղաքապետից խնդրեցին մարդիկ ուղարակել սպանուածներին թաղելու համար: («Է. Գ.»)

ՀԱՄԱՌՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՆԱՆՑ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

Ինչպէս յայտնի է հեռագրերներից դետի. 11-ին Պետերբուրգում բացուեց համառուսական կանանց առաջին համագումարը Ալէքսանդրեան դահլիճում (քաղաքային Գուման):

Ուշագրաւ պատկեր է ներկայացնում այդ համագումարը: Դահլիճը ծայրէի ծայր լցուած է կանանց ներկայացուցչութեամբ. տղամարդիկ չդափաղանց քիչ կան: Հանդիսականներին ներս չեն թողնում, այնպէս որ շատերը ստիպուած են մնալ դրսում, արտակարգ խստութիւններ են ձեռք առնուած, ասում է «СЛОВО» լրագրի աշխատակից Նիւբօշը իր «տպաւորութիւնների» մէջ: Փողոցից սկսած, շինութեան սանդղեքների ու ամեն մի դռան առջև կարգ-կարգ կանգնած երիտասարդները, պատանիներն ու աղջիկները դիմում են պահանջով՝

— Զեր տոմասկը:

Վերջապէս ներս էք մտնում հանգիսաւոր կերպով լուսաւորուած դումայի դահլիճը և միանգամից ընկնում էք կանանց թագաւորութեան մէջ:

Առանձնապէս ուժեղ տպաւորութիւն է թողնում կանանց աղմկայոյզ ծովը կուտուած վերեւում և բեմի վրա:

Սկսում են անհամբեր ծափեր: Բայց նիստը բանալ դեռ ևս չէ կարելի. սպասում են Ա. Ն. Շարանովային:

Վերջապէս համագումարի սրբզիգիւումը լիովին ներկայ է: Ժամը 8-ին, նիստը բանալով Շարանովան ողջունում է համագումարը և արտայայտում իր ուրախութիւնը «կանանց առաջին համագումարի բացման» առիթով:

Համագումարի նախագահի ընտրութիւնից յետոյ, ամբիօն է բարձրանում Ա. Պ. Ֆիլոսօֆովան:

Նրա ճառը բարձրացնում է ժողովի առանց այն էլ բարձր մթնոլորտը:

«Ինձ, որ ապրել եմ 8 տասնեակ տարիներ, — ասում է

նա, — բազմը առատորէն ուղարկել է երկաթաուղի տարլինե-
րումն ուրախութիւն՝ վկայ լինել սարուհներէ ազատագրու-
թեան, իսկ այժմ, ծերութեան հասակում, եռ վկայ եմ կնոջ
ազատագրութեան գործին, և ով գիտէ, դուք մեզանից հե-
ռու չէ այն ժամանակը, երբ մենք կը մանենք իբրև իրաւա-
հաւատար անգամներ ոչ միայն այս դուռն, որի հիւրասիրու-
թիւնը մենք վկայելում ենք այժմ, այլ և Պետական Դուռն:

«Իմ յիշողութեանս մէջ յարութիւն են առնում անմո-
ռանալի 60-ական տարիները իրանց ազատութեան ճշգ-
տումներով և անձնուէր կանայք, որոնք մեր առջ Բաց արին
ուղին մեր իրաւունքները նուաճելու համար: Այդ կանայք Մ.
Վ. Տրուբնիկովան է և Ն. Վ. Սաասովան, և այսօր եռ չեմ
կարող չը յիշել նրանց, որոնք իրանց ամբողջ կեանքը նուիրել
են կնոջ ազատագրութեան գործին»:

Այնուհետև սկսեալ են Ռուսաստանի ու աշխարհի դա-
նազան ծայրերից ստացուած շնորհաւորութիւնները: Ֆինլան-
դիայից ու Բաղդադից, չեխական, լեհական լիտովական, անգլի-
ական, հոլանդական կանանցից և այլն:

Նախագահը ստիպուած է թուելով միայն անցնել այդ հե-
ռադիւններն ու նամակները, որովհետև կարգալու ոչ մի հնա-
րուորութիւն չը կայ: Հանգիստականների պահանջով նախա-
գահուհին կարգում է ֆինլանդական կանանց շնորհաւորու-
թեան փրանսերէն բնագիրը: Նոյնպէս կարգացում է լեհական
կանանց շնորհաւորութեան բնագիրը:

Ստացուած է հեռագիր Աւստրալիայի կանանցից:

Դրանից յետոյ սկսում են ներկայացուցիչների անձնական
շնորհաւորութիւնները:

Պրոֆ. Կլերէյել շնորհաւորում է ժողովրդական համալսա-
րանների անուանից:

Տ. Ա. Միլիւկովան, Շեպկինան, պրոֆ. Բէլլեբոկին և ապա
Ռուսաստանի զանազան ծայրերից եկած պատգամաւորներն ու
պատգամաւորուհիները փոխարինում են իրար ամբիօնի վրա:

Լիւքսըն առելով, ոգևորուած ու գեղեցիկ կերպով խօսեց
Բաղդադի կանանց պատգամաւորուհի ա. Իւզբաշեանը:

Իրանց շնորհաւորութիւններն են ուղարկել համագումա-
րին Պետական Դումայի օպպոզիցիօն ֆրակցիաները՝ աշ-
խատաւորական խմբակը, ժողովրդական ազատութեան ֆրակ-
ցիան, պրօգրեսիստները ֆրակցիան ու մահմետականների խմբ-
ակը:

Մամուլի կողմից շնորհաւորել է պ. Տատմեանցը:

Տիկ. Շաքանովայի գեղուցումից և ապա պրոֆ. Պետրո-

ժիցկու զատախօսութիւննց յետոյ—Իրաւունքն զարդացման օրէնքները և կնոջ իրաւական դրութիւնը»—ամբիօն է բարձրանում Ա. Ի. Տերկովան, որը իր ճառի մէջ միանգամայն սրամիտութեամբ կերպով քարեր նետեց երրորդ Գումայի հասցէին իր զեկուցման մէջ:

Վերջում շնորհաւորում է Պետերբուրգի բանւորուհիներին ներկայացուցիչը:

Դրանով էլ վերջացաւ ռուսական կանանց առաջին ընդհանուր աօնի հանգիստաւոր օրը, որից յետոյ սկսվում են համագումարի սեկցիաների աշխատանքները:

Բայց որքան կրկնութիւններ, որքան բուռն և անվերջ ծափահարութիւններ, որքան վատնուած աշխատանք, եռանդ: Եւ այդ բոլորը՝ ապացուցանելու համար, որ կինն էլ մարդ է, պէտք է լինի իրաւահաւասար, որ մարդկութեան կէս մասի համար ստեղծուած է մի հարց, որը ոչ լօգիկայի, ոչ էտրիկայի, ոչ գիտութեան և ոչ էլ առողջ մտքի անսահեակից ոչ մի հարց է կազմում, այնքան պարզ է նա և կատկածից դուրս: Ասկայն անարդարութիւնը մնում է կեանքի մէջ իւրեւ բիրտ իրատ:

Կանայք այժմ իրանք են գալիս վերցնելու իրանց պատկանող իրաւունքները: Նրանք, ի հարկէ, կը վերցնեն դա ժամանակի խնդիր է միայն, եթէ ոչ այսօր, վաղը, միւս օրը:

Տղամարդկանց խելացի, առողջամիտ մտքը պէտք է օգնէ նրանց:

«Մշ.»

Հայաստան եւ պապը

Պիոս Ժ. պապը անցեալ շաբթու մասնաւոր ունկնդրութիւն շնորհեց Պոլիսէն և Իզմիրէն Հռոմ գացած հայ-հռոմէականներուն, որոնք իրենց շնորհաւորութիւնները յայտնեցին պապին յաջորդական առթիւ: Արիւստինի գերապայծառ, որ նախորդ Բէժիմին առեն Լիւսանսին մէկ վանքը աքսորուած էր, իր ընկերակիցներով առաջնորդուեցաւ. պապին մօտ, որ հետեւեալ ճառը արատասանեց. «Հայաստան այն աղբիւրն է՝ ուրիշ ըզլած են բոլոր ժողովուրդները: Հայ ազգը ու շիւմ, կիրթ ու աշխատասէր ժողովուրդ մըն է: Հայ լեզուն ներգաղնակ ու հրապուրիչ է: Հայ կրօնքին արարողութիւնները ազնիւ է, յուզիչ ու գրաւիչ: Շատ կը սիրեմ հայ ազգը, հայ լեզուն և հայ կրօնը: Շարունակ կաթոթեմ հայ ազգին երջանկութեան ու բարգաւաճման համար:» («Ժամ.»)

Նամակ խմբագրութեան

ԲԱՐՁՐԱՊԱՏԻՆ ՀԱՅՐ ԽՄԲԱԳԻՐ.

Համակրելի «ԱՐԱՐԱՏ» ամսագրի Յուլիս-Օգոստոս համարում քահանաների ուշադրութիւնն էք հրաւիրում Հայր Սմբատ քահանայի գիւղական քահանայութեան նուիրած յօգուածների շարքի վերայ և խնդրում էք քահանաների դիտողութիւնները այդ մասին: Ես որպէս գիւղացի և քահանայ, հիմնուելով իմ փորձառութեան վերայ պարտք համարեցի երկտողովս յայտնել իմ կարծիքը այդ մասին:

Գիւղական քահանաների տնտեսական նեղ, աննախանձելի դրութիւնը, արդիւնքների անորոշութիւնը և խիստ կրճատուիլը, ժողովրդի գէպի եկեղեցին և քահանաները ունեցած հաւատն ու յարգանքի նուազելը և առհասարակ քահանաների վատթար կացութեան նկարագրութիւնը, որ անում է Հայր Սմբատ քահանան, շատ իրաւացի են և ուղիղ. նոյն կերպ է Ախալքալակի հայաշատ դաւառում՝ գիւղական քահանաների վերաբերութեամբ:

Թէ ինչ պատճառներից է առաջացել այս դրութիւնը, որոշ չափով պարզաբանում է արժանապատիւ Հայրը, բայց կան էլի գլխաւոր պատճառներ, որոնց մասին կուզէի երկու խօսք ասել. գիւղական ժողովրդի մէջ հին քրիստոնէական կրօնական զգացմունքներն ու համոզմունքները տեղ-տեղ սաստիկ թուլացել են, հաւատը գէպի եկեղեցին իսկական բարոյական նշանակութեամբ վերանալու մօտ է, այս մեր անձնական կարծիքն է. ժողովուրդը նշանակութիւն է տալիս գլխաւորապէս ձևական արտաքին կողմերին. այս դրութիւնը ստեղծուելուն նպաստել են մի կողմից յեղափոխական զանազան հոսանքներ, բայց մանաւանդ տգէտ քահանաները, որոնց թիւը վերջին տարիներումս շատ բազմացաւ. այս վերջին հանգամանքը՝ քահանաների տգիտութիւնը և բազմաճառը ամենից շատ նպաստեցին քահանայական արդիւնքների կրճատուելուն գիւղերում. յան-

կարծ տեսնում ես 20—30 տուն ունեցող գիւղի վրայ
 ձեռնադրում են մի քաջանայ, նա, իհարկէ, այդքան ծխով
 չի կարող ապրել և ընկնում է գիւղից գիւղ առաջարկում
 գիւղացոց իւր քաջանայական ծառայութիւնը էժան, նոյն
 խոկ ձրի. գիւղացին ուրախութեամբ համաձայնում է և
 ահա առաջ է դալիս գիւղում տեղական քաջանայի և ժո-
 ղովրդի մէջ կռիւ, զալմազալ և միշտ վերջանում է քա-
 ճանայի կատարեալ պարտութեամբ. այս հանգամանքի վե-
 րայ հոգեւոր իշխանութիւնը շատ անգամ չի կարողանում
 իւր ուշադրութիւնը դարձնել և քաջանան ստիպուած
 էժանացնում է էլձաւելի իւր ծիսակատարութեան, առանց
 այն էլ չնչին արգիւնքը կամ թէ չէ, ինքն էլ իւր հարեան
 քաջանայից վրէժ առնելու գիտաւորութեամբ, գնում է
 նրա գիւղը և նոյն կերպ վարւում, և այսպէս շարունակ
 քաջանաները միմեանց փնտռում են, Գիւղացին քաջա-
 նային համարում է իւր թշնամին և ինչ որ տալիս է, հաշ-
 ւում է ողորմութիւն. ո՞վ է հաշուի տոնողը թէ քաջա-
 նան ամեն րոպէ անձը վտանգի ենթարկած, պարտական
 է կանգնելու ամեն մի վարակի հիւանդի մօտ, նրան հա-
 ղորդելու, յոյս ներշնչելու, կամ ձմեռը սառնամանիքնե-
 րին, ձիւնի մէջ խրուելով, մի վերստ-վերստ ու կէս շարու-
 նակ գլուխը բաց ննջեցեալ է տանում հանդստարան. դար-
 ձեալ քաջանան վատ է, պէրաք է ստանայ 20 կոպէկ
 թաղմանը այն էլ չեն տալիս և քաջանան ո՛չ մի հնարա-
 ւորութիւն չունի ստանալու... Քաջանան որովհետեւ տըն-
 տեսական հաշիւներով կապուած է գիւղի հետ, ոչ մի թէ-
 կուզ ամենաօգտաւէտ ձեռնարկութիւն չի կարող առաջ
 տանել կամ յաջողեցնել գիւղում. մի դպրոցաւարտ քաջա-
 նայ զոհողութիւն յանձն առած երեք տարի շարունակ
 աշխատեց գիւղում ծխական դպրոց բանալ, խոստանում
 էր գիւղացոց ծախսի կէսը դանադան ընկերութիւնների
 դիմումներ անելով լրացնել, այնուամենայնիւ գիւղացիք
 չհամաձայնեցին և մերժեցին ուսումնարան բանալու առա-
 ջարկը. ասում էին. «մենք վարժատուն չենք ուզէ, թող
 մեր տղաքը կարդալ չսորվեն, միայն թէ մեր տէրտէրը

վարժապետ չգառնայ, փող չաշխատի», չնայած որ քահանան երբեք դիտաւորութիւն չունէր ուսուցչութիւն անելու և այդ ասում էր ժողովրդին:

Վերջին ժամանակներս մի հանգամանք ևս աւելանում է էլ աւելի դժբախտացնելու գիւղական քահանաների տնտեսական դրութիւնը Ախալքալակի գաւառում, այս երկրորդ տարին է, ինչ կառավարութեան կողմից հողաչափ կոմիսեա է շրջում գիւղերը և ամեն տեղ ժողովրդին յայտնում, որ հ գեւորականները և նրանց որդիքը ոչ մի իրաւունք չունին հող ունենալու. ժողովարդն էլ այսպիսի բան է որոնում, էլ աւելի շուտ քահանայի հախից դառնում և խլում են հոգեւորականի, քահանայի պապենական հողը: Ինչպէս յայտնի է գիւղական քահանաները առհասարակ լինում են տեղացիներ, հէնց գիւղի միջից, որոնք ինչպէս իրանց հարւանք, ունեն սեպհական հող, որով ապրել են մինչև քահանայ ձեռնադրուիլը և յետոյ էլ առանց այդ հողի մի րոպէ չեն կարող ապրել սոսկ քահանայական արդիւնքով. և սակայն այս դալիս է վերջնականապէս զրկելու գիւղական քահանային ապրելու հնարաւորութիւնից: Թէ որքան ուղիղ է այդ կոմիսիայի յայտնածը հոգեւորականի հողից զրկուելու մասին, մեզ յայտնի չէ որոշ, միայն գաւառումս արդէն իրողութիւն է, որ տեղ-տեղ հողը քահանայի ձեռքից խլել են: Ինձ յայտնի չէ, թէ ինչ դրութեան է ընդհանրապէս գիւղական հայ քահանաների հողային դրութիւնը Կովկասում, միայն մեր գաւառի իրողութիւնը յայտնելով, համարձակւում եմ բարձր հոգեւոր իշխանութիւնների ուշադրութիւնը հրաւիրել այս արդի ամենակենսական խնդրի վերայ. մանաւանդ քահանաների որդիներանց դրութիւնը խղճալի է: Այդ կարգադրութեամբ, ինչպէս ասացի, զրկում են հողից և քահանաների որդիքը. այժմ գաւառումս շատ կան այդպիսի ընտանիքներ, որ իրանք հողագործ են, հայրը-քահանան իրանց դժբախտութեան պատճառը արդէն վաղուց մեռած և այժմ իրանք զրկւում են սեպհական մշակած հողից, որով միայն ապրում էին: Ի՞նչ անեն անգրա-

գէտ մարդիկ, ուրիշ գործ չեն կարող անել, որ ջուրը ընկնեն....:

Յարութիւն Բանանայ Ազնաուրեան

10-ն հոկտեմբերի 1908 տմի

ի Չամգուրա.

Յ. Գ.

Բարձրապատիւ Հայր խմբագիր, այսօր, թեմիս սրբազան առաջնորդի թոյլտուութեամբ, կայացաւ Ախալքալակ գաւառի հայ հոգևորականների ժողովը, խորհրդակցելու իրանց հողային անորոշ և տարտամ գրութեան մասին և որոշուեց խնդրամատոյց լինել Հոգևոր իշխանութեան միջոցով մարմնաւոր իշխանութեանը և խնդրել օրինական ճանապարհով թողնելու հոգևորականների հողերը իրանց ձեռին: Ընտրուեց երկու լիազօր այս գործի մասին առհասարակ հոգ տանելու....:

Յ. Բ. Ա.

«Արարատ» Ամսագրի Արգոյ խմբագրութեան

Բագուայ Բալախանի կոչուած արուարձանի ծխատէր Մերսրոպ ա. քահանայ Տէր Ոսկանեանցն, չը բաւականանալով տարիների ընթացքում իւր կատարած բազմաթիւ և բազմատեսակ զեղծումներով և գայթակղեցուցիչ արարքներով, վերջերումս մի աւտրակ է հրատարակել իւր անունով, ի երևակայական առասպելներով, անհիմն զրպարտութիւններով և ծանր մեղադրանքներով՝ բարդուած Ս. Սինօգի, Շամախու Կոնսիստորիայի անդամոց, թեմական առաջնորդների, հոգևոր պաշտօնեաների և մեր Բագուի միաբանակից եղբարց վերայ:

Ինքը Տէր Ոսկանեանց քահանան անդրագէտ և երկու խօսք իրար հետ անսխալ կապակցել չէ կարող, և

իհարկէ, մի ուրիշ ճարպիկ մարդու է գրել տուել այնքան մեծ պարսաւագիրը, որ դեռ ևս կոչւում է «Ա. մասն»։ Եւ եթէ նա բաւական ծախք անելով անշուշտ գրել է տուել և տպել է տուել յիշեալ գրքոյքը՝ այդ չի եղել առանց նպատակի։ Ուրիշ նպատակներն իրան է յայտնի, բայց տետրակից երևացող միտքն այս է, որ նա կամեցել է մի կողմից արատաւորել մեր հոգևոր վարչութիւնները, անպատուել բազմաթիւ բարձրաստիճան և պաշտօնաւէր անձանց անտեղեակ ժողովրդականաց աչքում. իսկ միւս կողմից արդարացնելու իւր անձը դատապարտութեան հանդէպ և անմեղ նահատակ ներկայանալու, մի երախտաւոր զոհ, որին ամենքն էլ ամեն տեղ հալածում են միմիայն արդարասիրութեան և ճշմարտասիրութեան պատճառով, որպիսի գիմակով նա տարիների ընթացքում կարողանում էր շահագործել հանգուցեալ հայրապետի բարեարտութիւնը։

Թող չըգտաապարտեն մեզ նոքա, որ յիշեալ տետրակը կարգաւու համբերութիւն ենք ունեցել, որ չենք պատասխանում նորա ակեղցփեղ առարկութիւններին, ըստ որում անպատշաճ ենք համարում որեւէ բանակռուի մէջ մտնել Տէր Ասկանեանց քահանայի հետ և ամեն տեսակ քննադատութիւնից ստոր ենք համարում յիշեալ հայհոյագիրը։

Սակայն մենք բոլորովին առանց ուշադրութեան չենք թողել արւած ամբաստանութիւնները և դիմել ենք ուր հարկն է, որ խիստ և անաչառ քննութիւնը պարզ է իւրաքանչիւր մէկի յանցանքի աստիճանը հասարակութեան համար։

Բագուի նայ Բահանայուքիւն

Ի 6 ն Դեկտ.

1908 ամի Բագու.

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն Ն Ե Ր.

Ա.խալցիսա. Սիօն վարդապետին: Երուանդ վարդապետի յօղուածի առթիւ Ձեր գրածը չի տպուիլ, քանի որ յիշեալ յօղուածը հանուած է «Արարատի» միջից: Եթէ կամենում էք, Ձեր յօղուածն ուղարկեցէք այն թերթերին, ուր գովեստներ են տպագրուած յիշեալ յօղուածի առթիւ:

— 2 — Դերէս f. Հերթեցեանին. — Ձեր «Զարմանալի քննադատութիւն» խառասխան յօղուածը «նոյնութեամբ», ինչպէս կամենում էք, չի տպուել: Եթէ համաձայն էք մեր կողմից կրճատումներ անելուն, գրեցէք:

Suczawa, 17 դեկտեմբեր 1908

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Սուչաւայի Լուսաւորչական Հայոց եկեղեցւոյն համար կը փնտրուի մէկ հոգեւոր Հովիւ մը վարդապետ կամ քահանայ մը որը գոնէ մէկ Եւրօպական լեզու մը լաւ խօսէ (Գերմաներէն կամ Ֆրանսերէն) և ամէն քահանայական հարկաւոր պաշտօնը կատարելու յանձն առնէ, ասոր փոխարէնը հետեւեալ վարձատրութիւնը կը ստանայ:

ա. Ամսաթոշակ մինչև 150 քրօն.

բ. Կելուրէն (պաշտօնների եկամուտներէն) ղկէսը և

գ. Բնակարան եկեղեցւոյ բակին մէջ:

Զայս պաշտօնը յանձն առնելու փափագողներն կը դիմեն մինչև 1¹⁴ Յունուար 1909 Սուչաւայի Հայոց հոգաբարձութեանը հետեւեալ հասցէին:
Warteres von Pruukul, Suczawa Bukowina (Austria).

Ի դիմաց Սուչաւայի Լուսաւորչ.

Հայոց հոգաբարձութեան նախագահ.

Ապաւե Վարդեհն Բրուկուլ.

Բացուած է 1909 թ. բաժանորդագրութիւնը

(ԶՈՐՐՈՐԴ ՏՍՐԻ)

ՀԱՍԿԵՐ

Մ ա ն կ ա կ ա ն պ ա ս կ եր ա գ ա ռ դ ա մ ս ա գ Ր Ի

Ամսագիրը լոյս է տեսնում Թիֆլիսում 32—48 երեւանոց մեծագիր գրքոյկներով նախկին ընդարձակ ծրագրով:

Մշական արխասակցութեամբ Յովհ. Թումանեանի եւ

Սս. Լիսիցեանի

1909 թ.ի «ՀԱՍԿԵՐԻ» ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՆԵՐԸ լինելու են

2 ՄԵԾԱԴԻՐ ՊԱՏԿԵՐ

2 ԳՈՒՆԱԻՈՐ ՀԷՔԻԱԹ

2 ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՊԱՏՄԻԱԾԻ

6 պրակ (32 երեսանոց) «ՄԸՆԿԵԼԱՐԺԱՅՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ կրթութեան կարևորագոյն հարցերին ներուած»:

ԱՐԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է ՃԱՆԱՊԱՐՀԱԾԱԽՍՈՎ՝

Տարեկան . . .	4 ռ., առանց յաւելածների . . .	3 ռ. —
Պարսկաստանում . . .	4 ռ. 50 կ.	3 ռ. 50 կ.
Արտասահմանում . . .	12 ֆլ.	9 ֆլ.
Սկզբից (1906 թ. սեպտ. մինչև 1909 թ. վերջը) 14 ռ. . .		10 ռ.

Ապառիկ բաժանորդագրութիւն չի ընդունում:

Խմբագրատան հասցեն՝ Թիֆլիս, Բեհրութեան փող. 25. (Тиф-
лисъ Редакція журнала «Аскеръ», համ Tiflis (Caucase) Ré-
daction du journal «Hasker».)

Խմբագիր—Հրատարակիչ՝ Կոս. Լիսիցեան

ԲԱՅՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1909

„ԽԱԹԱԲԱԼԱ“

Երգիծաբանական—Սատիրական շաբաթաթերթի

ՀՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Է

ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ

Տարեկան	4 ր.
Կէս տարեանը	2 ր. 50 Կ.
Երեք ամսեանը	1 ր. 25 Կ.

Արիւմ Տեղեր եւ ԸՐՏԱՆԱՅՄԱՆ	
Տարեկան	5 ր.
Կէս տարեանը	3 ր.
Երեք ամսեանը	1 ր.

ՀՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲԱՅՈՒԱԾ Է 1909 ԹՈՒԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հ Ո Վ Ի Ի

— 2 աբաթաթերթի —

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Է	{	Տարեկան . . .	4 ոսրլի
		Կէս տարեան . . .	2 ո. 50 Կ.

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 2Ի ԸՆԴՈՒՆԻՈՒՄ

Դիմել՝ Թիֆլիսում Большая-Ванская, № 16: Կայսրութեան այլ
 քաղաքներէն՝—Тифлисъ Редакція „ОВИВЪ“. Արտատպանից՝
 —Rédaction „No. 16“ Tiflis, Caucase, Russie.

Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ
Օ Ր Ը Յ Ո Յ Յ

1909 թ.

ԴԻՆՆ Է 20 ԿՈՊԷԿ

Բացուած է բաժանորդագրութիւն 1909 թ. համար

Մ Ե Ր Չ Ա Յ Ն Ը

ՀԱՅԱՐԵՎԿԱՆՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱՆՆ ՕՐԱԹԵՐԹԻ

«ՄԵՐ ՉԱՅՆԸ» կը հրատարակուի առաջիկայ 1909 թ. նոյն
ուղղութեամբ և նոյն ծրագրով. լոյս կը տեսնի շաբաթական երեք
անգամ.—չորեքշաբթի, ուրբաթ և կիրակի օրերը:

«ՄԵՐ ՉԱՅՆԸ» տարեկան բաժանորդագինն է—

Արտասահման	10 ռ. —
Նոր-Նախիջևան և Ռաստով Դոնի արիւն	5 ռ. —
Դուրսը, ամին տեղ	6 ռ. —
Կէս տարուանը ամին տեղ	3 ռ. —
Երեք ամսուանը	1 ռ. 50 կ.

1909 թուի համար բաժանորդ գրուողը այս տարուայ ղեկտեմբեր
ամսուայ համարը կստանայ ՁԻԻ:

Նոր-Նախիջևանի շրջակայ գիւղերի (այն է ս. Խաչի ագարակ,
Նիսվիտայ, Մեծ-Սալա, Փոքր-Սալա, Չալթր, Թոփթի և Եկատերի-
նաւան) համար տարեկան բաժանորդագինն է 4 ռ., կէս տա-
րուանը 2 ռ. 50 կ.

Դիմել՝ Нахичевань на-Дону. ред. „МеръДзайнъ“, կամ,
Nachitchewan s-Don, Russie, Rédaction "Ner Dzain".

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ս. ԷԶՄԻԱՄՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

1909

Թուին

Կհրատարակուի պաշտօնական-կրօնական-եկեղեցական և մանկավարժական-զրական-քանասիրական բաժիններով:

Բացի մեր հին աշխատակիցներից այս տարուայ ընթացքում «Արարատ»ի յառաջագիմութեան անմիջապէս կմասնակցեն Մ. Աթուրի կարող միաբաններն ու ճեմարանի ուսուցչական խումբը իւր ստուար մասով:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է { Ռուսաստանում 4 r.
Արսաստանում 5 r.

Այն բաժանորդները, որոնք կարող են մեր թերթն անմիջապէս փոստից ստանալ, թող հաճին յայտնել իրենց հասցէները:

Մեր հասցէն՝ Св. Эчмиадзинъ, Типографическому Комитету.

Արտասահմանի համար՝ Rédaction de la Revue „Ararat“,
Etchmiadzine (Caucase)

